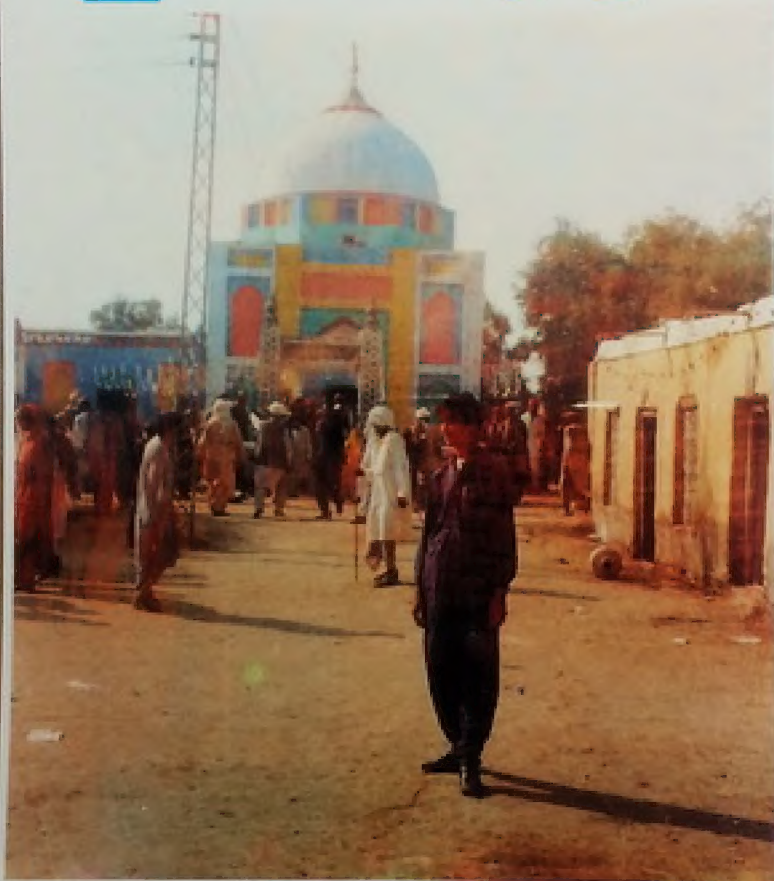

سیر المشق

رسالو صوفي فيضل فقير سائين

سر العشق

حضرت صوفي فیض محمد عرف فیضل فقیر سائین

ڪتاب جو نالو:

سرالعشق

ليکڪ:

حضرت صوفي فيض محمد عرف فيضل فقير سائين

سال:

جون 1999ع

تعداد:

500

ڇپائيندڙ:

03023480533 فقير عبدالغني فيض پوري

ٻانهن ٻيلي:

فقير سڪندر علي کرمه —

الطاف حسين ديناري (شهادت ڪوٽ)

ڪمپوزر:

احسان علي جوڻيجو

ڪمپوزنگ ۽ ڇپائي:

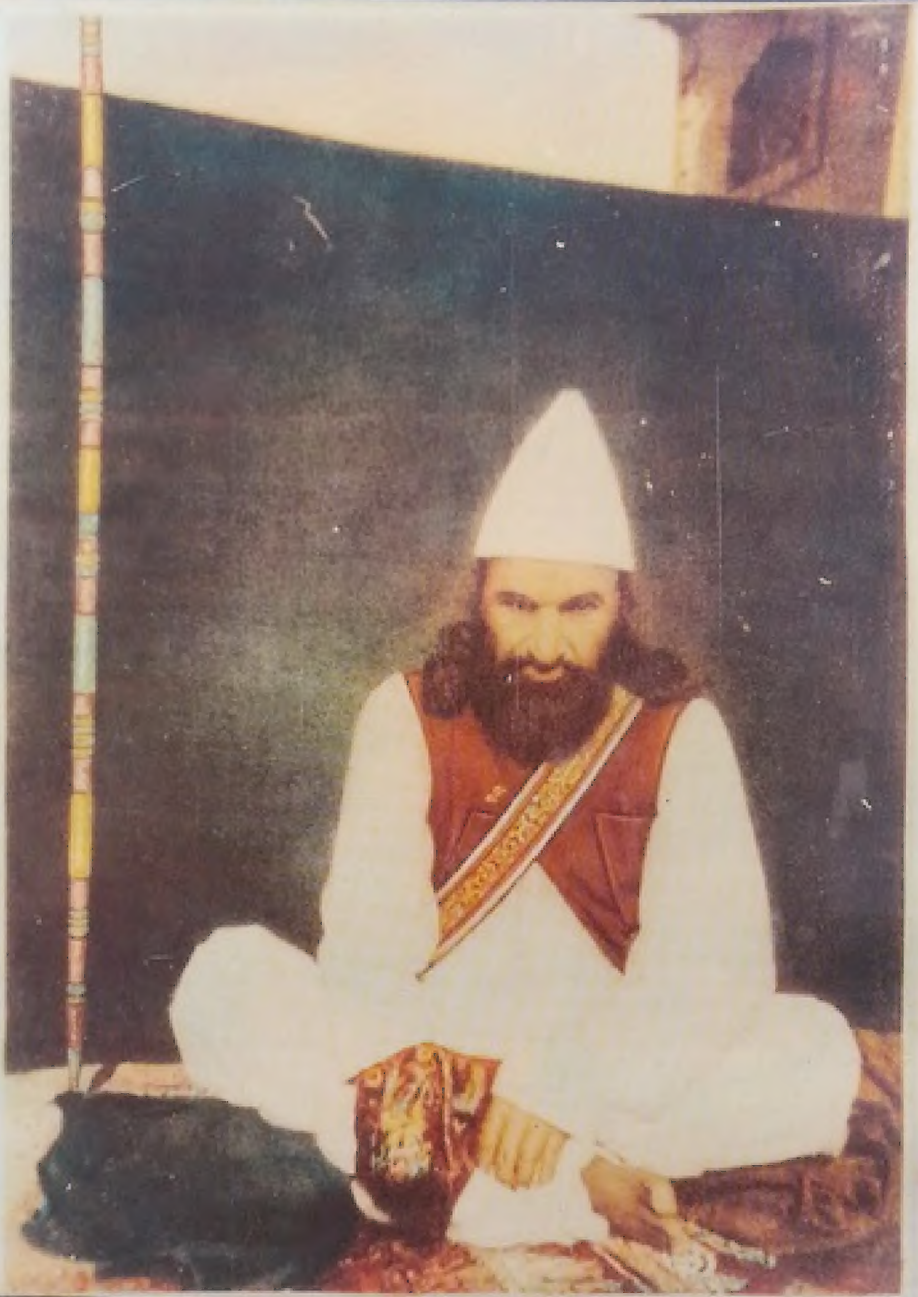
شاه پتاني آفسيٽ پريس شهادت ڪوٽ

قيمت 100 روپيه

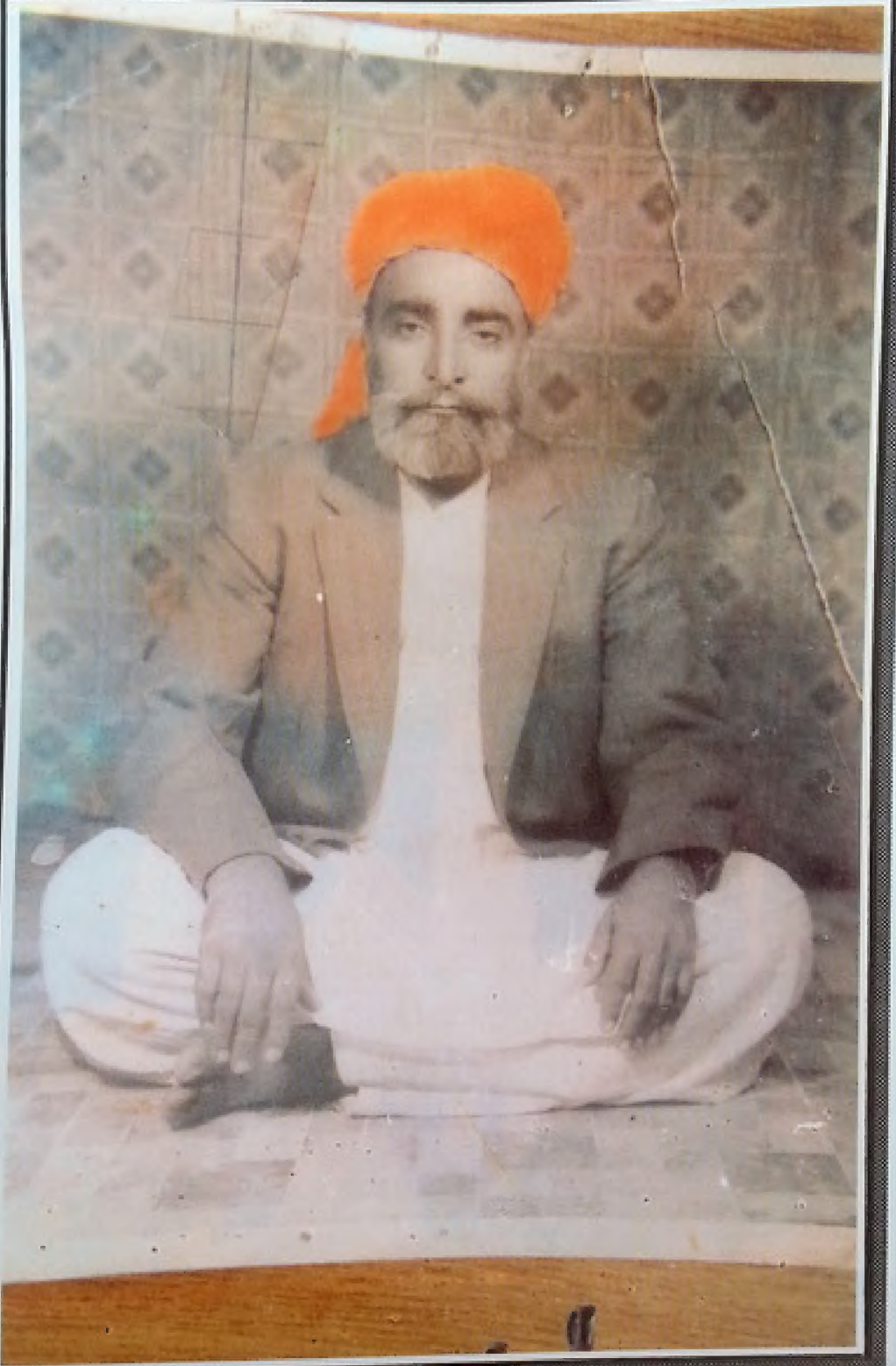
هن ڪتاب جا سمورا حق ۽ واسطا فقير صوفي لطف الله فقير
سجاده نشين (درگاه صوفي فيضل فقير) وٽ محفوظ آهن.

فقير عبد الفتحي درگاه صوفي فيضل فقير

1	پیش لفظ
	باب اول
2	در بیان محنت و مشقت
8	در بیان برخلافی و جنگ نفس
16	در بیان نزول بلا مصیبت
23	در بیان تواضع و تحمل
	باب دوم
38	در بیان شناخت دنیا و عقبی
43	بیان حقیقت حال نفس
54	در بیان معرفت حق تعالیٰ
	باب تیسون
62	بیان فضیلت توکل
67	در بیان توحید باری تعالیٰ
71	در بیان ترغیب و توبہ
81	در بیان ترتیب ذکر فکر
	باب چہارم
127	در بیان صبر
132	در بیان شکر
138	در بیان رضا
142	در بیان محبت
161	بیان اثر صحبت
165	بیان نقط عجیب و رقیق لطیف
165	تعدد و تمیز انانی
167	دعا نامہ
168	خاتمہ کتاب
171	بیان مختصر سوانح عمری مولانا مرشد صاحب

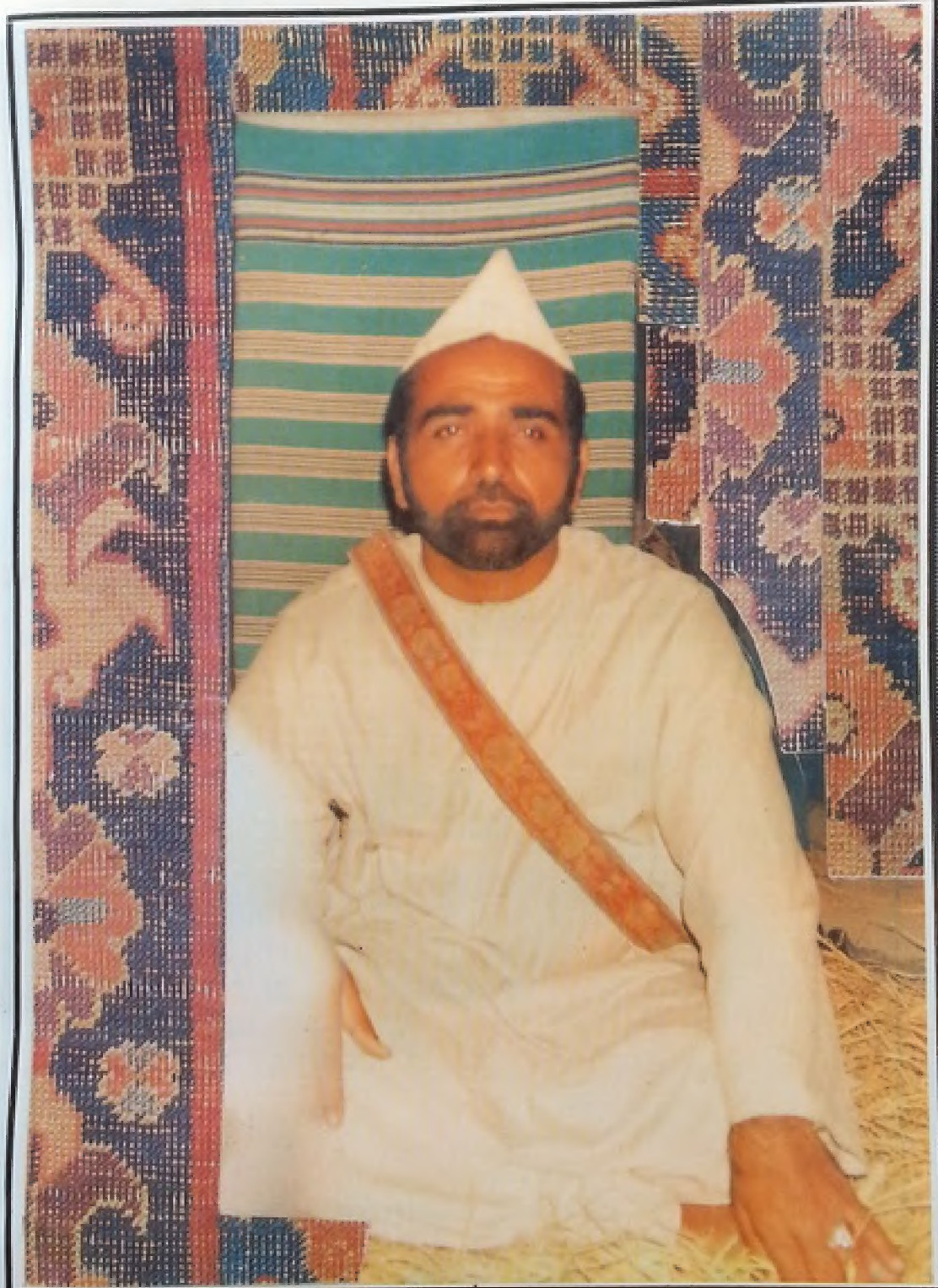
حضرت صوفي فيض محمد فقير
عرف فيض فقير سائين

صوفي محمد محرم فقير رح

صوفي محمد يوسف فقير

صوفي لطف الله فقير
سجاده نشين درگاه صوفي فيضل فقير سائين

الحمد لله رب العلمين

بسم الله الرحمن الرحيم

والعاقبه الملتفين والصلوات والسلام على رسوله محمد وآله
واصحابه اجمعين.

حمد ۽ نعت کان بعد هي درد نامو در انگيز ۽ سر العشق
شور آميز در حقيقت درد جي دانهن ۽ جوش جي پاڻ آهي، مگر بر صورت
حال محض مولئي جي طالبن لاءِ بشبوت آيات ۽ حديث ۽ قول ولين جي
شرخوار چنن بابن تي جلوه نما ۽ رونق افزا ٿيو، جيئن پهريون باب سندس
”محنت ۽ مشقت“ تواضع ۽ تحمل جي بيان ۾ آهي. ٻيون باب ”شناخت
دنيا ۽ عقبي“ معرفت نفس ۽ حق تعاليٰ جي بيان ۾. ٽيون باب ”توکل ۽
توحيد“ ترغيب ۽ ترتيب ذکر فکر جي بيان ۾. چوٿون باب ”صبر ۽
شکر“ رضا ۽ محبت جي بيان ۾. انهنن هر هڪ باب ۾ چار چار فصل
آهن. جيئن پهرين باب جو پهريون فصل محنت ۽ مشقت جي بيان ۾ آهي.
ٻيو فصل برخلافي ۽ جنگ نفس جي بيان ۾. ٽيون فصل نزول بلا ۽
مصيبت جي بيان ۾. چوٿون فصل تواضع ۽ تحمل جي بيان ۾. ٻي باب جو
پهريون فصل شناخت دنيا جي بيان ۾ آهي. ٻيو فصل شناخت اقبلي جي
بيان ۾. ٽيون فصل معرفت نفس جي بيان ۾. چوٿون فصل معرفت حق
تعاليٰ جي بيان ۾. ٽئين باب جو پهريون فصل توکل جي بيان ۾ آهي. ٻيو
فصل توحيد جي بيان ۾. ٽيون فصل ترغيب ۽ توبه جي بيان ۾. چوٿون
فصل تلقين ۽ ترتيب ذکر فکر جي بيان ۾. چوٿين باب جو پهريون فصل
صبر جي بيان ۾ آهي. ٻيون فصل شکر جي بيان ۾. ٽيون فصل رضا جي
بيان ۾. چوٿون فصل محبت جي بيان ۾ ۽ آخري انهي جي اقوال متفرق ۽
خاتمه ڪتاب.

باب اول

فصل پهريون

دريان محنت ۽ مشقت

بيت سنڌي

درد وندن جي دل ۾ هُءُ هُءُ سنڌي هاءِ - ڪڻڪي ڪڍن ٻاڦَ کي ووءِ ووءِ
ڪيون واءِ

فيضل تنهن لاءِ سڄڻ سي آهون ٿيون -
جيجل منهنجي جيءَ ۾ سورن سنڌا پور - تازيون اچن توڙ کان سر تي
ڪيون گهور

پايم سڀو نور اوجو مڪا سڄڻين.

وصال جي نهال کي اصل کان بلائن جي باغ ۾ رکيائون - پوءِ جيڪو
بلا کان ڊڄي ته انهيءَ کي تنهنجو نالو وٺڻ به نا مناسب آهي - ڇو جو
عشق جي راند اصل کان جانبازي ۽ سر اندازي آهي - نه هوش ۽ هوا
سازي - جيئن بيت مگس ڪندو پروانه آتش گزير - هوس دير و عاشق
ديگر است ۽ ڪافي جڏي عشق پيل پائيني پيمال ڪري لنگهائيني ڏيئي
قرب پاڻ پنهنجو سر مال سڀ گوايئي - ۲. مجنون کي ميو ڪري تنهن
سوز ۾ سڪائي گهر ٻار شن ڄرمون بيزار برگهماني کي جڏهن پيچ ۾
ڦسائيئي - دستون اياز دلبر - سامان سڀ لڏائيئي - ۳. ڪهي قول ڦر
بازني ڪل شمس جي ڪلائيئي - ڪري پوش منهن ملامت سر لوڪ کان
لڪائيئي - ۴. حلاج کي هلاڻ ڪري انگاس تي چڙهايئي - هڻي پاڻ دم
انالحق هل عشق جو هلائيئي - ۵. رخ راز مون حسن کي ڏک زهر جو
پرايئي - حملو حسين تي ڪري ڪنڌ ناز سان ڪپائيئي - ۶. ميرو وزير
ڪا بر جاتي راز منهن ورايئي - اتي شاه ڇاگداگر هڪ نوڪ سان

باب اول

فصل پهريون

درييان محنت ۽ مشقت

بيت سنڌي

درد وندن جي دل ۾ هُءُ هُءُ سنڌي هاءِ - ڪڻڪي ڪڍن پاڻ کي وڙه وڙه
ڪيون واه

فيضل تنهن لاءِ سڄڻ سي آهون ٿيون -
جيئل منهنجي جيءَ ۾ سورن سندا پور - تڙيون اچن توڙ کان سر تي
ڪيون گهور

پايم سڀو نور اوجو مڪا سڄڻين.

وصال جي نهال کي اصل کان بلاس جي باغ ۾ رکيائون - پوءِ جيڪو
بلا کان ڊڄي نه انهيءَ کي تنهنجو نالو وٺڻ به نا مناسب آهي - ڇو جو
عشق جي راند اصل کان جانبازي ۽ سر اندازي آهي - نه هوش ۽ هوا
سازي - جيئن بيت مڱس ڪندو پروانه آتش گزير - هوس دير و عاشق
ديگر است ۽ ڪافي جڏي عشق پيل پائيني پيمال ڪري لنگهائيني ڏيئي
قرب پاڻ پنهنجو سر مال سڀ گوايني - ۲. مڃن ڪي ميو ڪري تنهن
سوز ۾ سڪائي گهر پار شن جرمون بيزار برگهستاني کي جڏهن پيچ ۾
ڦسائيني - دستون اياز دلبر - سامان سڀ لٽائيني - ۳. ڪهي قول ڦر
بازني ڪل شمس جي ڪلايني - ڪري پوش منهن ملامت سر لوڪ کان
لڪائيني - ۴. حلاج کي هلاڻ ڪري انگاس تي چڙهائيني - هڻي پاڻ دم
انالحق هل عشق جو هلايني - ۵. رخ راز مون حسن کي ڏک زهر جو
پرايني - حملو حسن تي ڪري ڪنڌ ناز سان ڪپائيني - ۶. ميرو وزير
ڪا بر جاتي راز منهن ورائيني - اتي شاه چاگداگر هڪ نوڪ سان

نپايشي . ۷. شوقون شهيد جو سر نيزي مشون نوايني . نازون نهوڙي
فيضل سوني پاڻ پڙ ملهائي.

عجب عشق جو زور ۽ وه واڌات جو ظهورو . جيڪڏهن عشق ايڏو زور نه
ڪري ها ته ايهو ذاتي ظهورو ڪيئن پيدا ٿي سگهي ها . تڏهن عاشق
انهي سور ۽ سختي کي عين امداد ۽ پلائي ٿا پائن . بلڪ جنهن جي
شان ۾ لولاڪ لڙا خلقت الا فلاڪ نازل ٿيو آهي . انهي پاڻ ايهي سور ۽
سختيون سر تي سهائي انهي راه کي روشن ڪيو . در حقيقت اهي
درد ۽ غم . محنت ۽ مشقت ڏک ۽ بڪ سڪ آهن ۽ هي نفي عيش ۽
عشرت . صحت ۽ فرحت سڀ ڏک . جيئن قوله تعاليٰ 'فَإِنَّ مَعَ
الْعُسْرِ يُسْرًا' . مثنوي مولانا رومي ابرارن گرنبار
دبوستان گل کي ڪند . رنج و محنت تانه پيند مرد ڪامل کي انهي راه ۾
عاشقلاء سنگت ۽ سجن . يار ۽ مددگار چڙو عشق ۽ بدنامي . درد غم
آهي . جيئن بيت غوث الاعظم رحمت الله عليه . عشق و بدنامي و درد
۽ غم ٻڌا شد يار غار . تاصحمد وار باشد عاشقنارا چار يار . ۽ بيت
سنڌي جيغل منهنجي جيءَ ۾ سورن ملتان سور . پانيم سڀ سرور
او جو مڪا سجن . جيغل منهنجي جيءَ ۾ غمن سنڌا بار . پانيم سڀ
بهار او جو مڪا سجن . فقير جو وجود سارو درد ۽ غمن جي ڪات
سان . وڍيل . چيريل ۽ چچريل آهي . پر سوبه برهه جي باهه ۾ پڪل پتل
۽ ڪباب ٿيل . جو ڪو ڏرو به ڪچو ۽ خام نه رهيل . جي ڪڏهن
ڪالون ۽ ڪچي ٿي رهي ته شھانو خورش ٿي نه ٿو سگهي . جاتي
اغيار آهي ته اتي يار اچڻو ٿي ناهي ۽ جاتي اغيار ناهي ته اتي خود
بخود يار آهي . ۽ فقير جو سينو ڇاڪ دل ڦاڪ تن خاڪ آهي . حال زار
بيقرار . هميشه معشوق لاءِ انتظار . هه ۽ هه ۽ هه ۽ هه ۽ هه ۽ هه
۾ جيڪو سور ۽ سختي اکن ۾ نه لائيندو . ملامت ۽ بدنامي جو بار
سر تي نه سهائيندو . اميدن ۽ مرادن جو اجهو نه ڏاهيندو . سر ۽ ساه
جو سانگو نه لاهيندو نه پنهنجي معشوق سان ملي ڪين نه سگهندو .
بلڪ اڃا بوالفضول . ۽ سڌڙيو سڌيو نه عاشق صادق . ڇو جو برهه جي

بازار ۾ سودو چڙو سر ۽ ساه جو ٿو کپي - جيڪو تنهن ۾ سر ۽ ساه جو نقد خرچ نڪندو ته اوهو وصال جو وڻج وهائي ڪين سگهندو - جيئن قوله تعاليٰ - لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ - انهي پر کان حقيقي مراد آهي وصال باري تعاليٰ ۽ تحبون کان سر ۽ ساه انسان جو - چو جو انسان کي سر ساه کان وڌيڪ دوست بي ڪا شئي ڪانهي - مطلب ته عاشق انهي راه ۾ تان جو سر ۽ ساه نه ڏيندو ته پنهنجي معشوق جي وصال کي پهچي ڪين سگهندو - مگر انهي سر ۽ ساه جي ڏيڻ کان غرض آهي سڀ نفسي اميد ۽ مراد - عيش ۽ عشرت - خوشي ۽ خواهشن جو ڇڏڻ - پوءِ جيڪو انهي سڀن کي ڇڏيندو ته پنهنجي پريتن کي پهچي سگهندو نه ته ملڻ محال ۽ پهچڻ مشڪل آهي - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - فقير سارو عشق جي - باهه ۾ سڙيل پربل ڪيري ٿيل آهي - پر سا ڪيري به هواءِ تي اڏيل ڪو ڌرو به باقي نه رهيل - جائي فقير آهي ته اتي مولِي ناهي ۽ جائي مولِي آهي ته اتي فقير ناهي - جيئن مشوي گفت قائل درجهان درويش نيست - ور بود درويش آن درويش نيست - هست ازروني بقا آن ذات او - نيست گشته و صف او دروصف هو - ۱۲ مرداو هو آهي جو پاڻ کان پاسي ٿي حق تعاليٰ سان هڪ ٿيو - بلڪ فقير کي هر رنگ ۾ هڪ ڏسڻ ٿو کپي - جو سواءِ انهي هڪ جي ٻي ڪا شئي موجود ڪانهي جيئن قوله تعاليٰ لا اله الا هو الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۱۲ ۽ الله نور السموات والأرض ۱۲ - ۽ حديث قدسي - لا غيري في الدارين انا الاول وانا الاخر وانا الظاهر وانا الباطن ۱۲ ۽ قول غوث الاعظم رحمته الله عليه ۱۲ - لا شئي موجود غير الله - پيو ته انهي وچ ۾ آهي ني ڪو نه سوني جذي - سوني ڪُل سوني بجل سوني بلبل سوني گل - پر خاص مولِي کي پردي ۾ ٿو ڏسي ۽ اخص بي پردو - مگر سواءِ نيست و نابود ٿيڻ هن هستي جي انهي مام جو سمجهڻ محال آهي - تڏهن عاقل کي انهي مدهوشي وقت جي قولن کان در گذر ٿو چڱائي - جيئن بيت زسروقت جنون وش ناله دا گذر زبید زهر به راني عاقل - فقيري اصل نااميدي ۽ نامرادي - نيستي ۽ نابودي آهي پر اها

نااميدي ۽ نامرادي اصل اميدن ۽ مرادن جو آهي ۽ اِيها نِستِي ۽ نابودي حقيقي هستي ۽ پنهنجن جهانن جي بادشاهي - مگر اوهان بادشاهي سواءِ ڪنهن سامان ۽ خزاني جي ايش ڪنهن کي به حاصل ٿي نه ٿي سگهي - اوهان جو خزانو آهي ذڪر ۽ نالو حق تعاليٰ جو سامان ۽ مڏي آهي عجز ۽ نياز + سوز ۽ گداز + محنت ۽ مشقت + درد ۽ فراق + سک ۽ اشتياق + ملامت ۽ بدنامي + بي چارگي ۽ بي ڪامي + سينو ۽ سنهنڌاري + تواضع ۽ بردباري + فڪر ۽ بي داري + مونجهه ۽ غمخواري + بي قراري ۽ انتظار + اک پٺل ۽ دل چٽل + جنهن کي اِيها مڏا ناهي انهي کي ڪا شئي ڪانهي - پوءِ انهي کي انهي مڏي جي غمخواري ٿي جڳائي - جيئن مٿوي گرنڌاري شاديئي از وصل يار خيبر بر خود مائقي هجران بدار - غرض ته جيڪڏهن وصال ناهي ته فراق ته هجي بي فراق به ناهي ته فراق جي غمخواري ته هجي جو جنهن کي نه وصال نه آهي نه فراق ۽ نه فراق جي غمخواري ته اوهان ڇڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان - جيئن بيت درين دنيا ڪسي بي غم نيا شد اگر با شد بني آدم نيا شد - طالب صادق اهو آهي جو پنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي رات ڏينهن گوشي ۾ ويهي مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي ۽ عاشق صادق اوهان آهي جو معشوق کان سواءِ ٻي پاسي اک به نه کڻي جي ڪنڀاءِ ته اڃا ڪچو آهي نه پڪو - يَهْدِ اللّٰه لَنُورِدَنَّ يَشَاءُ

بيان توتيب دعا خواهه

فقير کي اميد ۽ طمع واسطي ڪنهن کان دعا گهرڻ به ڪفر آهي ڇو جو پنهنجي رزاق ۽ معبود حقيقي کي ڇڏي ٻي ڪنهن لاشي تي ڪنهن شئي جي اميد ۽ آسرو ٿو رکي جڏهن فقير کي سواءِ مولا جي ڇڙو ٻي ڪنهن جو ڏسڻ به شرڪ آهي پوءِ ٻي ڪنهن تي اميد ۽ آسرو رکڻ ڪيئن ڪفر نه هوندو - ٻيو ته جڏهن ڪوئي پاڻ بيوس ۽ لاچار ٿي فقير وٽ سائل ٿو ٿئي پوءِ فقير کي انهي تي اميد ۽ آسرو رکڻ ڪيئن مناسب ۽ روا هوندو اِيها محض انهي جي بي وقوفي ۽ بي بصري چئبي

نه شناس ۽ بينائي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ ۱۲ فقيرن کي پنهنجي ڪنهن به مطلب لاءِ دعا گهرڻ حرام آهي. ڇا ڪشف ۽ ڪرامت ڇا منوتي ۽ شهرت. ڇا قاني ۽ قدرت ڇا قبر ۽ قيامت. مطلب ته ڇا هي جهان ڇا هو جهان. توڙي جو ڪپڙي جو ٽڪر ۽ ماني جو ڳپو هجي. بلڪ پهچي وصال جي واسطي به دعا گهرڻ ناروا آهي ڇو جو انهي مر به مراد ۽ پنهنجو پائڻ معلوم ٿو ٿئي. جو جيڪا پاڻ اصل ڪا شئي نه هوندي ته انهي لاشني کي ڪيئن ڪنهن شئي جي اميد ۽ خواهش هوندي. عاشق تان جو پاڻ هست هوندو ته معشوق سان ملي ڪين سگهندو تڏهن فقير کي اصل پنهنجي نيسي ۽ نابودي ٿي ڪهي. ڪاملن جو ڪم ته نه فراق سان آهي نه وصال سان جيئن به محبوب جي مرضي هو فقط رضا تي راضي آهن. مگر طالب کي پنهنجي واسطي هينءَ دعا گهرڻ روا ۽ بايد آهي ته اي پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان منهنجي هن هستي ۽ هوند کي نيسٽ ۽ نابود ڪر ته سواءِ تنهنجي نه مان جهان نه منهنجي اميد ۽ خواهش هجي نه ماسوي. دعا طلبي جو اصل رستو مستقيم ايهو آهي جنهن جي باري ۾ پاڻ پروردگار اهدنا الصراط المستقيم فرمايو. انهي کان سواءِ ٻيا رستا سڀ وهم گمان ۽ تقليدي قصا آهن. جيئن بيت:

جنگ هفتادو ملت هم را عزربنه چون نديدند حقيقت ره افسانه زدنن.
۽ حديث شريف تَتَفَرَّقُ أُمَّتِي ثَلَاثَ سَبْعُونَ مِلَّةً كُلُّ هُمْ فِي النَّارِ
الْأَمَلْتُ وَ أَحَدَت. ايهو واحد اوهو آهي جنهن پنهنجي هستي ۽ هوند کي وڃائي حق تعاليٰ کي هڪ ڄاتو. ڇو جو جيڪو پاڻ هست هوندو ته انهي جا هزارين معبود ۽ مطلوب به هوندا نه هڪڙو معبود حقيقي. يعني جيڪو پاڻ هست هوندو ته انهي جي دل ۾ هزارين اميدون ۽ هزارين مرادن به هونديون. سو هر دم تن جي طلب ۽ خدمت ۾ مشغول هوندو. پوءِ جيڪو جنهن شئي جي طلب ۽ پوئجا ٿو ڪري ته انهي جو مطلوب ۽ معبود به اها شئي آهي ۽ هي انهيءَ جو طالب ۽ بندر. جيئن قوله تعاليٰ: أَرَأَيْتَ مَنِ تَعْبُدُ إِنَّهُ هُوَ رَبُّكَ يَعْنِي آيا ڏٺو انهي کي جو

خدائي پنهنجو ورتاء پنهنجي نفسي خواهش کي . مطلب ته سواء حق تعاليٰ جي ٻيون خواهشان سڀ بت آهن ۽ خواهش ڪندڙ بت پرست . جيئن مشنوي رومي عليه رحمت . مشونئي مادڪان وحدت است . غير واحد هرچه بيني ان بت است طالب جي دل مر جيڪڏهن هڪڙي خواهش باقي ٿي رهي ته به انهي کي مورتائي آئي پهرين پردي مر ٿي بيهاري . جيئن آسمان مر هڪڙو ڪڪر پيدا ٿو ٿئي ته جهت مر ساري آسمان کي وٺي ٿو وڃي . ايئن طالب جي دل مر به جڏهن هڪڙي خواهش پيدا ٿي ٿئي ته انهي جي ساري دل کي وڪوڙي ٿي وڃي . تڏهن مولئي جي طالب کي لازم آهي ته ٻي ڪنهن به خواهش کي پنهنجي دل مر اچڻ نه ڏيئي ۽ رات ڏينهن چڙو مولئي جي ذکر فڪر مر محو ۽ مشغول رهي . جيئن ڪو دم ۽ ڪو لحظو به سواءِ يادگيري جي خالي ۽ واندو نه ٿئي بلڪ مزوري ۽ اجرت . رد ۽ قبوليت جو به خيال نه ڪري . جيئن بيت حافظ و ظيفه تو دعا گفتن است و بس . در بندان مباش نشيديا شنيد . الله بس باقي هوس . جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي ۱۲ .

باب اول

فصل ٻيون

دريان برخلافي ۽ جنگ نفس

طالب ۽ مطلوب جي وچ ۾ ڀرڻو ڇڙو نفس آهي. تان جو نفس حيات هوندو ته. طالب پنهنجي مطلوب سان ملي سگهندو. تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفس سان ٿو کپي. پر نفس هي ڪنهن به حيلي سان نه ٿو مري توڙي ڪوئي سو سال حج ۽ غزا ڪري. توڙي ڪوئي سو سال خيرات ۽ سخا ڪري. توڙي ڪوئي سو سال نماز ۽ روزو. زهر ۽ عبادت ڪري. توڙي ڪوئي سو سال دعا درود ۽ ورد وظيفا پڙهي. توڙي ڪوئي سو سال جهنگ ۽ جبل، بر ۽ بيابان گهمي. مطلب ته سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي نفس هي ڪنهن به حيلي سان نه ٿو مري ڇو ته نفس جو ساه آهي خواهش. تڏهن تان جو ڪوئي نفس جي اميد ۽ خواهش کي نه گهٽائيندو ۽ تنهن کي پر خلافي جو نيزو نه هڻندو ته نه نفسي مرندي نه مولا سان ئي ملي سگهندو. مثال ته نفسي خواهش ۽ حق تعاليٰ سج ۽ پاڇاڻين وانگي هڪ ٻي جا پر خلاف آهن. جيڪڏهن ڪوئي ماڻهو پاڇاڻين ڏانهن منهن ڪري بيهندو ته سج ڏانهن پئي ٿيندس ۽ جي سج ڏانهن منهن ڪري بيهندو ته پاڇاڻين ڏانهن پئي ٿيندس. جيڪڏهن ڪوئي پاڇاڻين ڏانهن منهن ڪري بيهي ۽ چوي مان سج کي ڏسان ته اهو هرگز سج کي ڏسي نه سگهندو. توڙي پاڻ کي ڦاڙي چيري پرزا ڪري. توڙي پاڻ کي ڦاسي تي چاڙهي لڙڪائي. توڙي پاڻ کي بندوق يا ترار هڻي ماري وجهي. ته به سج کي ڏسي نه سگهندو. تان جو پاڇاڻين کي پئي نه ڏيندو. جيڪڏهن ڇڙو پاڇاڻين کي پئي ڏيندو ته جهٽ ۾ سج کي سامهون ۽ روبرو. حاضر ناظر ۽ ظاهر ظهور ڏسندو پاڇاڻين کي پئي ڏيڻ آهي نفسي اميد ۽ مراد. خوشي ۽ خواهش کي پئي ڏيڻ. ۽ انهي سان برخلافي ڪرڻ. يعني جيڪا شئي نفس

گهري ته اها نه ڏچيس ۽ جيڪا به خواهش ڪري ته اها نه ڪچيس. ته
 نفس سان اڻت به ايهي آهي ته برخلافي به ايهي نفس جي جنگ به ايهي
 آهي ته لڙائي به ايهي. نفس جي ڳاري به ايهي ته ماري به ايهي پر جيئن
 نفس سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي ٻي ڪنهن به حيلي سان نٿو مري.
 نئين خواهشان به سواءِ درد ۽ فاقې جي ٻي ڪنهن شئي سان نه ليون
 گهٽجن. ڇو ته نفس تان جو سهر ۽ سرڪش آهي ته انهي جون
 خواهشان ڪين ۽ ڪوئي گهٽائي سگهندو. مثال ته جيئن ڪوئي سوار
 ضعيف ۽ هيٺو هجي ۽ گهوڙو سهر ۽ سرڪش ته اڃا ڏنهد به گهوڙي
 جي مرضي هوندي ته اوڏانهن پيو ويندو سوار توڙي مٿو ڌاري ته به
 پنهنجي مرضي تي موٽائي نه سگهندس. تان جو ڏاڏو نه گهٽائينس.
 جڏهن ڏاڏو گهٽايائينس ته پاڻهن مغلوب ۽ فرمان بردار ٿيندو. پوءِ
 گهوڙو توڙي پنهنجو مٿو ڌاري ته به سوار جي خلاف رائي ڪري نه
 سگهندو. سوار کان مراد آهي روح ۽ گهوڙي کان نفس. روح جو
 خورش آهي ذڪر موالِي جو ۽ نفس جو خورش ماني. تڏهن موالِي جي
 طالب کي لازم آهي ته درجي بدرجي روح جو خورش وڌائيندو وڃي ۽
 نفس جو خورش گهٽائيندو تان جو نفس مغلوب ٿي وڃي ۽ روح غالب
 جڏهن ٿيو ته بره جي باهه پري ۽ عشق جو چڪو مٽو. تنهنجو نسبو
 وڃي عرش کان به پيار لنگهيو. پوءِ توڙي ست زمين ۽ ست آسمان سڀ
 منجهه پونس ته چڻ ڪپهد جو بڙو باهه جي پيٽر ۾ پيو. جيئن حديث
 الْعَشَقُ نَارٌ يَحْرِقُ مَاسَرًا اللّٰهَ. مطلب ته جڏهن فقير جي دل ۾ عشق جو
 آڙه ٿو پري ته سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي سڀ شئي کي اوهو پاڻهن ٿو
 ساڙي. عشق جو بيان بي بياني آهي ۽ صفت بي صفتي. ڇو جو عشق
 هڪڙو اوصاف ذاتي آهي. ذاتي وصف جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان
 ٻاهر آهي. عشق جي بيان ۾ زبان واصف جي گنگ ۽ فهم فهمين جو
 تنگ آهي. جيئن ابيات. بيان عشق چون برزد نقاره قلم بشڪت و کاغذ
 گشت پاره. ز شرح عشق ديگر کي تواند. بيان عشق را خود عشق داند
 فقير جو ڪم سارو ئي پاڻ سان آهي جو سواءِ پنهنجي دل جي ٻي

ڪاڏهين چڪ به نه هئي. جيئن جو رات ڏينهن ڇڙو مولِي جي ذڪر
فڪر سان پنهنجي دل ۾ پيو جلي ۽ ڪامي پڇي ۽ پڇري. جڏهن انهيءَ
سڪ ۽ سوز جي باهه ۾ پڇي پڪو ليو ته پوءِ ايهو سارو ئي سما
پاڻهي پئجي ويندس. جو ايهو علم لدني ۽ صدري آهي. نه ظني ۽
درسي. جيئن مصرع آن علم ڪو در سينه بود درسي نه بود. مگر طالب
کي قدر ضرورت جي رستي جون ڳالهيون ٻڌڻ بايد ۽ لازم آهن ڇو جو
متان وڃي ڪنهن. وهڻ جي گهمري ۾ گهمائجي نه پوي. جو طالب کي
طريقت جي پنڌ ۾ چار درياهه خون خوار ۽ پر آزار لنگهشا ضروري
درپيش آهن. جيئن انهن مان پهريون دريا آهي وسواس ۽ خطرا
شيطاني جو. اوهو ساڻ ٻيڙي فڪر حریت ۽ يقين وحداني جي لنگهي
ٻيڙي خصومت ۽ عداوت شيطاني جي لنگهي. ٻيو دريا آهي شهوات ۽
لذات نفساني جو. اوهو ساڻ ٻيڙي بڪ ۽ برخلافي نفساني جي لنگهي.
ٽيون دريا آهي انبوه ۽ غلبات خلقاني جو اوهو ساڻ ٻيڙي گوشي ۽
تنهائي جي لنگهي چوٿون درياهه آهي عبوديت ۽ ڪثرت وهماي جو.
اهو ساڻ لنگهي. جڏهن طالب مولِي جو انهي هر هڪ دريا کان ساڻ
هزارين محنت ۽ مشقت. درد ۽ فاقين جي لنگهي مرشد جي مهرباني
سان وڃي پار ٿو پوي تڏهن وڃي درد جي درياهه ۽ عدم جي اوڙاهه ۾
داخل ٿو ٿئي. اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. نه ڪا واہ
نه وسيلو. نه ٻيڙي نه مهاڻو. تڏهن ڇڙو درد ۽ فراق. سوز ۽ گذار ٿو
ڪشي. بي اختيار ڪشش بحري نهنگ جذبي خود بخود چڪي نئين
وحدت جي بحر ۾ ٿو هڻي. جيئن ڪلام سنڌي:

تنهن تار اوياري منجهون. حيرت وڃايم سڀ وهون

جند جان تن من سر سڄو. لهرن ڪيم چولي جهون

۱. ڪيئن پيمر سڌ سور جو. آواز ازلي نور جو. پانڊو پڇي چڪچور

ٿيو. پلجي ويمر هي مانءُ تون ۱۲.

۲. مسستان مجنون سڪ ڪيم. دل کان ٻئي وسري ويم. وڃي بحر

اونهن ۾ پيمر. چپ ٿي ويو جت هان نه هون.

۳. اوڙاه جي تنهن آر ۾ - ٻانهن ڇڏيو هر تار ۾ - ڪن سنڌي ڪڙڪار ۾ - گهمرن گهاتي ڪيم لون ۱۲.

۴. پيڙي نه پوڙو وجهن منجهنا - تڙ هو نه تارو ڪو ڏسان - هڪ سير وحدت ۾ وهان - خوراڪ جٿ شب روز خون.

۵. تنهن دهشتي دريا جو - ڪنڌي ڪنارو ڪو نه ڪو - بي اونت اونھون بي سرو - بي چون بي رنگ بي چگون ۱۲.

قطر وڃي تنهن ڪاڻ ۾ - رجلي ويو رهاڻ ۾ - اصلون انهي مهراڻ ۾ - فيضل نشاني ناه مون ۱۲.

هي بيان خونخوار ۽ گفتار پر آزار انهي واسطي ترقيم ياب ناهي جو ڪوئي پڙهي يا ٻڌي ته سرد ٿي ۽ وسامجي ويهي رهي - جو اتي پهچڻ جو باتني ڪانهي - ۽ نه انهي واسطي مندرج آهي جو ڪوئي پڙهي يا ٻڌي ته پنهنجي دل ۾ ايشن سمجهي جو فقيري حال سارو ايهو آهي جو پڙهڻ ۽ ٻڌڻ سان مانڪي هاڻي حاصل ٿيو - نه انهي واسطي مرقوم آهي جو ڪوئي پڙهي يا ٻڌي ته فقط قول ياد ڪري وڃي ماڻهن کي ڪرڙاٽ هڻي پيو ٻڌائي - جو مڙ سمجهن ته ايهو ڪوئي اهڙو باشناس ۽ ڪامل فقير آهي - نمودِ باله منهن جو ايهي خيال سڀ خطا ۽ زبان آهن - مگر هي دفتر درد انگيز ۽ بيان شور آميز در حقيقت درد جي دانه ۽ بڙڪي جي ٻاڦ آهي - جيئن جو بيمار کان بي اختيار درد جي دانه نڪري يا ڊيگ کان بڙڪي جي ٻاڦ - ليڪن بر صورت حال سليس ۽ سنڌي زبان ۾ خاص انهي واسطي تضييف ۽ ترقيم آهي جو جيڪو پڙهي يا ٻڌي سگه ۽ سوز کان پاڻ کي ڦاڙي چيري پرزا پرزا ڪري - رات ڏينهن حق تعاليٰ جي ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي - تان جو وڃي انهي درد جي درياه ۽ عدم جي اوڙاه ۾ داخل ٿي ايهو حال حاصل ڪري - يهد الله لنوره من ابشاء - عشق جي بيمار کي دوا درد ۽ غم جي ٿي ڪهي - ۽ خوراڪ خون جگر جو - پرهيز پنهن جهانن کان - جيڪو ايشن نه ڪندو ته گنجرجيي پوندو - جيئن بيت سنڌي: ويڃن سان وائين پيا ڪري نه ڪيائون پاڻ - اگها ان اهڃاڻ - پسر سور

سجائيا - جنهن عشق جي بيمار - دارون درد ۽ غم جو پيٽو ۽ خوراڪ خون جگر جو کاڌو ۽ پرهيز ٻنهي جهانن کان ڪئي ته اهو ضرور وڃي پنهنجي مطلوب سان مليو - پر اها جنگ ۽ ۽ بر خلافي نفس جي توڙي جو سخت مشڪل ۽ نا پسند آهي ته در حقيقت انسان لاءِ چڱي چيز ۽ بهتر آهي بلڪ فرض عين - جيئن قوله تعالى كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ الْكُفْرِ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُهُ شَيْئًا وَهُوَ خَيْرُ الْكُفْرِ - ۱۲ ترجمو يعني فرض ٿيو اوهان تي جنگ ۽ اوهان نا پسند آهي اوهان کي ۽ شايدڪ اوهان جيڪا شئي جو نا پسند ڄاڻو ٿا اوهان چڱي آهي اوهان لاءِ ۱۲ انهي قتال کان مراد خاص جنگ نفس جي آهي - بلڪ اها لڙائي جنگ اڪبر آهي - جيئن پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو رَجَعْنَا إِلَى جِهَادِ الْاَكْبَرِ - يعني رجوع ٿيا سي طرف جنگ اڪبر جي - پر اها جنگ اڪبري ڪرڻ ۽ نفس جو ڪهن ڪم ڪن خاص ۽ پشو پيغمبرن جو آهي نه هر ڪنهن بوالفضل ۽ سڌڙي عام جو جيئن مثنوي نفس بدڪشتن جهاد اڪبر ست - نفس ڪشتن پيشه ۽ پيغمبر است - سواءِ رنج ۽ محنت - جنگ ۽ بر خلافي نفس جي ڪو به مولِي سان ملي نه ٿو سگهي تڏهن فقير لاءِ رنج گنج آهي ۽ سچ وسم - نيش نوش آهي ۽ فرحت غم - بي عزتي عزت آهي ۽ عزت بي عزتي - گلا صفت آهي ۽ صفت گلا - نقصان نفعو آهي ۽ نفعو نقصان - دشمن دوست آهي ۽ دوست دشمن - بي زوري زور آهي زور بي زوري - بي هوشي هوش آهي ۽ هوش بي هوشي - بي عقلي عقل آهي ۽ عقل بي عقلي - بي قرار قرار آهي ۽ قرار بي قرار - بي آرامي آرام آهي ۽ آرام بي آرامي - بي نامي نام آهي نام بي نامي - بي اميدي اميد آهي ۽ اميد بي اميدي - بي مرادي مراد آهي ۽ مراد بي مرادي - جيئن نقل آهي ته هڪڙي فقير پاڻ فرمايو: جو مان پنهنجي ساري عمر ۾ چار ڀيرا خوش ٿيو آهيان - جو نفس کي پنهنجي مراد ۾ ڏٺم - پڇيائونس ته ڪيئن - پاڻ فرمايائون جو هڪڙي پيري مان سير لاءِ ڪنهن نا شناس ولايت ۾ ويس ته ناگاهه هڪڙو درياھ لنگهڻون ضروري درپيش آيو - جنهن کان پيا ماڻهو به

لنگهڻ لاءِ ٻيڙي تي پئي چڙهيا ۽ مان به پتن ڏيئي انهي ٻيڙي تي چڙهي ويس. جڏهن ٻيڙي هلي ته اوهي ماڻهون مان سان توک ۽ ڀوڳ ڪرڻ لڳا. جيئن جو هڪڙا ٺڪاڻ پيا هئا ۽ ٻيا ٻجا. هڪڙا واري پتن ۽ هڪڙا ڏاڙهي. انهي حال سان جڏهن درياهه جي وچ ۾ ويا سي ته اوچتي هڪڙو طوفان پيدا ٿيو جو ٻيڙي انهي جي چوه کان چولن ۾ اچي ٻڏڻ لڳي. تڏهن انهن ماڻهن کي مهاڻي چيو جو هڪڙو ماڻهو ٻيڙي کان لاهي درياهه ۾ ڦٽي ڪيو. نه ته سڀني ٻڏي ويندو. جڏهن انهن مان ڪي لا وطن ماڻهو ڏٺو تڏهن وارن ۾ وٺي مان کي درياهه ۾ سڻيائون. هڪڙو ڀيرو اهو ۽ ٽي ٻيڙا پيا به اهڙي طرح منهنجو نفس خوار ۽ خراب پئي ٿيو. مان خوش ۽ خرم پئي ٿيس. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. دنيا جا تارڪ گهڻا آهن ۽ نفس جا تارڪ ڪي ڪي. دنيا جو تارڪ سو آهي جو دل ۾ دنيا جي خواهش نه هجي. ۽ نفس جو تارڪ اهو آهي. جو لذت شئي نفس کي نه ڏيئي. جيئن نقل آهي ته هڪڙو فقير هميشه ٻر ۽ جهنگ ۾ رهندو هو. سو هڪڙي ڏينهن ڏاڍو اچو ٿيو. تڏهن اوچتي ڪنهن شخص هڪڙو شربت جو پيالو ڀري آڻي ڏنس. فقير اوهو پيالو وٺي چڙو چين تي رکي سو اونين ڀريل موٽائي انهي کي ڏنائين. تنهن چيس جو فقير صاحب پاڻي ڇو نه پيئڻي فقير چيو جو انهي پاڻي ۾ نفس جي مراد ڏنم. تڏهن نه پيئم. ٻيو هڪڙو فقير انهن ٻن ڀر ۾ ڪچو اٽو چڙي پاڻي ۾ لوڻي پيئندو هو. هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد پڇيس جو فقير صاحب اٽو پچائي ڇو نه ٿا کائو. پاڻ فرمايائون ته ٻن سببن کان. هڪ ته مولِي جي يادگيري کي ڇڏي نفس جي خدمت ڪري نه ٿو سگهان. ٻيو ته نفس سان برخلافي ٿو ڪيان جو پڪي ماني ۾ بي نفس جي لذت ۽ خواهش آهي. ٻيو هڪڙو فقير گوشت اصل نه کائيندو هو مگر ڪنهن ڪنهن وقت گهرائي ۽ قباب ڪرائي پوءِ پاڻ چڙي پوءِ سنگهي سو سڀ ورهائي اهل مجلس کي ڏيندو هو. آخر هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس جو قبلا انهن ڇو ٿا ڪيو. پاڻ فرمايائون ته جڏهن نفس منهنجو گوشت جي خواهش

ٿو ڪري ته مان ايئن ڪري تنهن کي ساڙ ٿو ڏيان ته مر انهي ساڙ ۾
 سڙي. مطلب ته فقير کي اهڙي طرح تي نفس سان جنگ ۽ بر خلافي
 ڪرڻ بايد ۽ لازم آهي. مگر نفس سان واعدو نه ڪري. جيڪڏهن
 ڪيان ته تير پر ڪه جو نشان ٿي انهي کي وفا ڪري. جي وفا نه ڪندو
 ته اوچتي ڪنهن پني بلا جي وات ۾ اچي ويندو. جيئن نقل آهي ته
 هڪڙو فقير هميشه جهنگ ۾ رهندو هو. جڏهن بکيو ٿيندو هو ته
 ڪنهن ميويدار وڻ کان به ٽي ميوا پٽي کائيندو هو. تنهنجي پيري
 ڪجهه ميوا ضرورت کان زياده کائي ويندو. تنهن ڪري پنهنجي نفس
 سان واعدو ٻڌائين جو سواءِ ڪريل زمين جي ٻيهر توکي ميوا وڻ کان
 هٿ سان پٽي ڪين ڏيندس. قضا الهي انهي کان به ٽي ڏينهن بعد نه
 ڪا واڻ گهلي نه ڪو ميو ٺي زمين تي ڪريو. تڏهن انهي فقير ڪنهن
 وڻ جي پڳل ٺاري کان ڪجهه ميوا هٿ سان پٽي کاڌا. اڃا اوهي ٺڙي
 کان اندر نه لنگهيس ته اوچتي هڪڙي چلڪي سوارن جي اچي مٿون
 پيس. نه ڄاڻ انهي ڏينهن انهي ملڪ ۾ ڪا چوري ٿي ۽ اوهي سوار
 انهي چورن جي پوڻيان چڙهيا ها. سي چور نڪري ويا. پوءِ سوارن
 انهي فقير کي چور سمجهي وٺي ٻڌو. آخر انهي جا هٿ وڍي پوءِ
 اوتھون ڪٿي نئين بازار ۾ گهمائي پڙهو ڏئي ماڻهن کي پيا ٻڌائين ته
 ڏسو جو جيڪو چوري ڪندو ته انهي جو ايهو حال ٿيندو. ۽ اهو فقير
 ويچارو پڙهو ڏئي پيو ٻڌائي ته ڏسو جو جيڪو واعدو خلافي ڪندو ته
 انهي جو ايهو حال ٿيندو. تڏهن گهڻا ماڻهو حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويا
 جو ايهو سبب الاءِ ڇا. آخر اها ڳالهه وڃي بادشاه تائين پهتي. پوءِ پاڻ
 بادشاه انهن سڀن کي گهرايو. جڏهن اچي حاضر ٿيا ته بادشاه ڏسڻ
 سان انهي فقير کي سڃاتو جي انهي وقت جا بادشاه پنهنجي ملڪ جي
 فقيرن جي سڌار ۽ پرورش ڪندا هئا. تڏهن انهي سوارن تي غضبناڪ
 ٿي چوڻ لڳو ته انهي فقر جا هٿ ڇو بيگناه وڍيا اٿو. انهي فقير عرض
 ڪيو جو اي بادشاه انهن کي ڪوئي ڏوه ڪونهي مگر مان پنهنجو
 ڪيو لوڙهيو آهي. آخر اوهو حال سارو بادشاه کي بيان ڪري ٻڌايو.

تڏهن تمامي ماڻهو اهل مجلس جا حيرت ۽ عبرت ۾ حيران ٿي ويا . هي
هي ۽ هاءِ هاءِ . الله بس باقي هوس جائي ڪوئي ڪس آهي نه هڪ
حرفني بس آهي ۱۲ .

باب اول

فصل ٽيون

دريمان نزول بلا ۽ مصيبت

بيت سنڌي:

جيڪل منهنجي جيءَ ۾ سورن ملئون سور،
پاڻيَم سڀ سرور او جو هڪا سڄڻين.

فقير کي سڀ تڪليف ۽ تهمت - بلا ۽ محنت ۾ صبر ۽ سرهوشي
بايد ۽ لازم آهي ڇو جو اهي درد ۽ غم، رنج ۽ الم، عاشقن کي اصل
ازل جي ڏينهن کان امداد ٿيا آهن - جڏهن پاڻ پروردگار آلت بر بڪم
فرمايو ته سڀن ارواحن ٻڌو - تڏهن ڪنهن خوشي
سان بلي چيو ۽ ڪن اصل نه چيو - ڪي وري چوڻ ۾ پشيمان ٿيا ۽
ڪي نه چوڻ ۾ جن خوشيءَ سان بلي چيو ۽ تنهن ۾ پشيمان به نه ٿيا -
اوهي ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا - ۽ جن اصل نه چيو ۽ نه چوڻ ۾
پشيمان به نه ٿيا. اوهي رواج ڪافرن ۽ مشرڪن جا ۽ جيڪي بلا چوڻ
۾ پشيمان ٿيا اوهي اول مسلمان ۽ آخر مرن ڪافر ٿي ۽ جيڪي نه چوڻ
۾ پشيمان ٿيا اوهي اول ڪافر ۽ آخر مرن مسلمان ٿي - سو هر ڪنهن
جي باقي رهيل هڪ جزئي بهشت ۽ حورن کي ڏنو ته اوهي به موٽي ڏه
جزا ٿي ويا - انهن کان به نو جزا پڇي بهشت ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو
وڃي باقي رهيو - وري به انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ پروردگار
فرمايو جو اوهان کي جا شئي بڪار آهي ته گهرو - انهن چيو جو اسان
کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي - موٽي پاڻ پروردگار دوزخ
کي باهر ۽ بلائن سميت تن تي جلوه گر ڪيو - جڏهن انهي هڪ جزئي
باقي رهيل دوزخ کي ڏنو ته اوهي به وري ڏه جزا ٿي ويا - انهن کان به
نو جزا پڇي پاسي ٿيا ۽ هڪ جزو وڃي پڙ ۾ باقي رهيو - وري انهي

هڪ جزئي باقي رهيل ڪي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي
 بڪار آهي ته طلب ڪيو. انهن عرض ڪيو جو اي مالڪ اسان کي
 سواءِ تنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. اسان جو مطلوب ۽ محبوب
 هڪ تون آهين. پوءِ پاڻ پروردگار پنهنجي محبوباڻي ناز جي راز سان تن
 جي ڪسوٽي لاءِ فرمايو ته جي اوهان کي ماڪان سواءِ ٻي ڪا شئي
 درڪار ناهي ته شائستہ ۽ تيار ٿيو واسطي بلاجي. تڏهن انهن سين
 خوشي ۽ رضا سان اهي سور ۽ سختيون سڀ سهائي. درد ۽ غم جو
 بار پنهنجي سر تي منظور ڪيو. پوءِ پاڻ پروردگار ايهي سور ۽
 سختيون. رنج ۽ بلائون ناز ۽ راز جي گوهرن سان ڀريل عاشقن کي ڏاج
 ڏئي جسمي ڪوٽ جي قيد ڏانهن روانو ڪيا. مطلب ته جيڪو به درد ۽
 غم، رنج ۽ الم طالب تي نازل ٿئي ته انهي کي محض مهرباني ۽
 وسيلو وصال جو ڄاڻي. ڇو جو هڪ ته ايهي سور ۽ سختيون انهي
 ڏينهن عاشقن کي خود معشوق جي هٿن مٿيون آهن پوءِ جيڪا شئي
 معشوق جي هٿان ملي ته اوهان ڪين ته مٺي ۽ مفيد هوندي. ٻيو ته
 عاشقن لاءِ پردو ۽ بندي خانو ايهو جسمي ڪوٽ آهي ۽ اهي سور ۽
 سختيون انهي جسمي ڪوٽ جي پيڇڻ لاءِ ايندڙ آهن جيئن پراڻي پٽ لاءِ
 پاڻي جي چل يعني اوهي سور ۽ سختيون درد ۽ غم انهي جسمي
 ڪوٽ کي جهٽ ۾ پيچي پٽ پورا ڪري عاشقن کي موٽائي نئين معشوق
 سان ٿا ملائين پوءِ جيڪو عاشق کي نئين معشوق سان ملائي ته اوه
 سان بلي چيو ۽ ڪن اصل نه چيو. ڪي وري چوڻ ۾ پشيمان ٿيا ۽
 ڪي نه چوڻ ۾ جن خوشيءَ سان بلي چيو ۽ تنهن ۾ پشيمان به نه ٿيا.
 اوهو ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا. ۽ جن اصل نه چيو ۽ نه چوڻ ۾
 پشيمان ٿيا. اوهي اول مسلمان ٿي. سو هر ڪنهن جي عمل نامي ۾
 لکجي ويو پوءِ پاڻ پروردگار روحن کي فرمايو جو چئو جيڪا شئي
 اوهان کي درڪار آهي ته ملي وڃي تڏهن سين ارواحن چيو ته اسان
 کي سواءِ تنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. پوءِ انهن جي آزمائش لاءِ
 پاڻ مالڪ دنيا کي زيب ۽ زينت سميت تن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن

روحن دنيا کي ڏٺو ته سڀني ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان ٿو جزا درکي دنيا ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو وڃي باقي رهيو. موتي انهي باقي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي بڪار آهي ته گهرو. تڏهن انهي هڪ جزئي باقي مانده چيو ته اسان کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. پوءِ پاڻ مالڪ بهشت کي حور ۽ قصور - زيب ۽ زينت سميت انهن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن انهي باقي رهيل هڪ جزئي بهشت ۽ حورن کي ڏٺو ته اوهي به موتي ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان به ٿو جزا ڀڄ بهشت ڏانهن ويا ۽ هڪ جزو وڃي باقي رهيو. وري به انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ پروردگار فرمايو جو اوهان کي ڪا شئي درڪار آهي ته گهرو. انهن چيو جو اسان کي توکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي.

موتي پاڻ پروردگار دوزخ کي باهه ۽ بلاتن سميت تن تي جلوه گر ڪيو. جڏهن انهي هڪ جزئي باقي رهيل دوزخ کي ڏٺو ته اوهي به وري ڏه جزا ٿي ويا. انهن کان به ٿو جزا ڀڄي پاسي ٿيا ۽ هڪ جزو وڃي پڙ به باقي رهيو. وري انهي هڪ جزئي باقي رهيل کي پاڻ فرمايائون جو جيڪا شئي اوهان کي بڪار آهي ته طلب ڪيو. انهن عرض ڪيو جي اڀ مالڪ اسان کي سواءِ پنهنجي ٻي ڪا شئي درڪار ناهي. اسان جو مطلوب ۽ محبوب هڪ تن آهن. پوءِ پاڻ پروردگار پنهنجي محبوباڻي ناز جي راز سان تن جي ڪسوٽي لاءِ فرمايو ته جي اوهان کي ماکان سواءِ ٻي ڪا شئي درڪار ناهي ته شائسته ۽ تيار ٿيو واسطي بلاجي. تڏهن انهن سڀن خوشي ۽ رضا سان اهي سور ۽ سختيون سڀ سهائي. درد ۽ غم جو بار پنهنجي سر تي منظور ڪيو. پوءِ پاڻ پروردگار ايهي سور ۽ سختيون. رنج ۽ بلاتون ناز ۽ راز جي گوهرن سان ڀريل عاشقن کي ڏاج ڏئي جسمي ڪوٽ جي قيد ڏانهن روانو ڪيا. مطلب ته جيڪو به درد ۽ غم، رنج ۽ الم طالب تي نازل ٿئي ته انهي کي محض مهرباني ۽ وسيلو وصال جو ڄاڻي. ڇو جو هڪ ته ايهي سور ۽ سختيون انهي ڏينهن عاشقن کي خود معشوق جي هٿون مليون آهن پوءِ

جيڪا شئي معشوق جي مٿان ملي ته اها ڪينءَ نه مٽي ۽ مفيد هوندي
 - ٻيو ته عاشقن لاهيردو ۽ بندي خانو ايهو جسمي ڪوٽ آهي ۽ اهي
 سور ۽ سختيون انهي جسمي ڪوٽ جي پيڇڻ لاءِ اينس آهن جيئن پراڻي
 پٽ لاءِ پاڻي جي چل يعني اوهي سور ۽ سختيون - درد ۽ غم انهي
 جسمي ڪوٽ کي جهٽ ۾ پيچي پورا ڪري عاشق کي موتائي نئين
 معشوق سان ٿا ملائين پوءِ جيڪو عاشق کي نئين معشوق سان ملائي
 ته اهو ڪيئنءَ انهي کي پرين ۽ پيارو نه هوندو - تڏهن عاشق وري وري
 سورن کي ٿو سنڀاري ۽ تن جا ڳڻ ٿو ڳائي هي ۽ ها ۽ ها - فقير آيو
 به سورن سان ته سمايو به سورن سان - چاير به سورن سان ته نڀايو به
 سورن سان مطلب ته فقير جي واه ۽ وسيلو - واهر ۽ وروھ - سمر ۽
 سڄڻ - سنگت ۽ ساٿي سڀ سور آهن - جنهن کي پاڻ پروردگار پنهنجي
 دوستي لاءِ ٿو گهري ته انهي تي ايهي سور ۽ سختيون - رنج ۽ بلائون
 نازل ٿو ڪري - جيئن ڪلام قدسي مابلا برڪسي قضا نه ڪنيم - تاڪه
 اوراز اوليا نه ڪنيم - سالڪ کي سلوڪ جي پنڌ ۾ جيڪا به محنت ۽
 مشقت - بلا ۽ آفت درپيش اچي ته انهي ۾ خاص انهي جو خير آهي -
 جيئن بيت: راه روادار طريق اي جان من هر چه پيش آيديداني خيرا
 وست - ڏڏ ۽ ڏهي کي ڪنهن به نه ڪاڙهيو آهي مگر مڪڻ کي ٽچڪائي
 گهر ٿا ڪن - سون کي به جڏهن پگهاري صفا ٿا ڪن تڏهن تنهن کي
 نئين ڪسوٽي تي ٿا هڻن - طالب کي به جڏهن درد ۽ فاقني جي باھ ۾
 پچائي پڪو ٿا ڪن - تڏهن تنهن جي ڪسوٽي لاءِ هڪڙي بلا تنهن تي
 نازل ٿا ڪن - جو اهو هيڪر ته انهي جي ڏسڻ سان حيران ۽ پريشان
 ٿي ٿو وڃي - پر طالب کي انهي وقت پير پنهنجو محڪم ۽ مضبوط رکڻ
 ٿو ڪپي - جو اهو هڪڙو محبوباتي ناز جو راز آهي - پوءِ جنهن محبوب
 جي ناز جو راز نه سٺو ته اهو عاشقن جو ٽولي ڪان ٿي مٽيو - تڏهن
 مولِي جي طالب کي مناسب آهي ته جيڪو به سور ۽ سختي نازل ٿئي
 ته انهي ۾ صابر ۽ سرهو رهي - نه بي صبر ۽ اهو - جو سختي سواءِ
 ڪنهن راز ۽ حڪمت جي خالي ناهي ٻيو ته انهي کي محض مولِي جي

طرفون ڄاڻي. جو سواءِ حڪم حق تعاليٰ جي ڪاٺي بلا ۽ مصيبت نازل ٿي نه ٿي سگهي. جيئن ٻڌو ته تعاليٰ ما اَصَابَ مِنْ مَّصِيبَتِ الْاَبَاذِ ۱۲. مگر مصيبت ۽ بلا چار قسم آهي. هڪڙو قسم چڙو غصو ۽ انهي غضب آهي جيئن ڪافرن ۽ مردودن تي نازل ٿو ٿئي. ٻيو قسم فقط ڏوهن گناهين جي سزا ۽ سيڪت آهي. جيئن مسلمانن ۽ مومنن تي نازل ٿو ٿئي. ٽيون قسم خاص ناز جو راز ۽ پرڪم جي ڪسوٽي آهي. جيئن مولائي جي طالبن تي نازل ٿو ٿئي. چوٿون قسم عين عنايت ۽ محض محبت جو تحفو آهي جيئن اوليائن ۽ اصفياڻن تي نازل ٿو ٿئي. جيڪڏهن ايهي سور ۽ سختيون درد ۽ غم چڱا نه هجن ها ته پاڻ پروردگار پنهنجي دوستن تي درد ۽ بلائون نازل نه ڪري ها. جڏهن امام صاحب سڳورا جو خود خدائ تعاليٰ ۽ انهي جي حبيب جا ڪهڙا پرين ۽ پيارا هوا ته انهن تي ڪيڏو درد ۽ بلا نازل ڪيائون جو هڪ ته بر ۽ بيابان پيو ته نه ڪا واه نه وسيلو. نه اجهو نه آسرو. نه سمر نه ساڻي. اهڙو سخت حال جو ڪنهن معصوم ٻار لاءِ پاڻي جي پڪ به نه ملي چڙو درد ۽ غم. رنج ۽ الم. جهڪ ۽ جهولن ۾ محزون. سينو تير ۽ تارن جي ڦٽن سان پروڻ ۽ سر مبارڪ نيزن تي شهر بشهرين گردان. ڌڙ ڌر تي خاڪ ۽ خون ۾ غلطان. پوئتي اهلبيت شريف بري بيگائين جي هٿ باند تن جو سينو فرزندن ۽ قريبن جي درد ۽ فراق. سوز ۽ اندوه کان سوچاڪ. نه اوهي نه واهي نه پاڻي نه ماني. رڱوئي رڻ تي حيران ۽ پريشان. سواءِ مولائي جي نه ڪوئي ڪس نه قبيلو. نه وارث نه وسيلو. ساري اهل بيت کان باقي مانده مرد چڙو هڪ شهزادو امام زين العابدين. رحمت الله عليه. سو به انهي محادثي جي چوڻ ۽ اميرن جي اندوه کان بيمقرار ۽ حال زار. سينو چاڪ ۽ دل ڦاڪ. پيرين پنڌ ڪافلي جي اڳتون روئيندين روان ۽ آب اکين کان رختي روان. پاڻ بي بي جنت خاتون رضي الله عنها حورن جي ٽولي سان تن شهيدن لاءِ نگران ۽ خاطر پريشان. پنهنجي شهزادن جو حال جوڀان ۽ قضا الهي تي شڪر گوڀان. جيڪڏهن انهي وقت پاڻ پروردگار تن تي

ڪجهه رحم جي نظر ڪري ها ته اها بلا بروقت برخاست ٿي وڃي ها .
 پوءِ اهو شهادت وارو اعليٰ شان ۽ محبت وارو بلند مڪان ڪنهن کي
 حاصل ٿئي ها . تڏهن پاڻ پنهنجي خوشي سان مولِي جي رضا تي
 راضي ٿي . قضا جي اڳتون ڪنڌ جهڪايائون . نه ته اوهي قاتل ڪير هيا
 جو اهڙن شيرن سان مقابلو ۽ مجادلو ڪري سگهندا ها . هي هي ۽ هاءِ
 هاءِ . ايهي سور ۽ سختيون . درد ۽ غم . ڏک ۽ پڪ . رنج ۽ اندوه
 محض مولا جي مهرباني ۽ ٿورو . ناز ۽ راز جو ظهورو هيو نه بلا ۽
 بدنامي . بلڪ اهو درد ۽ غم . سختي ۽ سڃاڻي . انبيائن ۽ اوليائن جو
 مرتبو ۽ ميراث آهي نه هر ڪنهن عام جو . جيئن حديث الْفَقْرُ فَخْرِي
 وَالْفَقْرُ مِنِّي . پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم ۽ سندس ڀارن اصحابن .
 امامن ۽ اوليائن انهي درد ۽ غم . سختي ۽ سڃاڻي کي محض مولِي
 جي مهرباني ۽ فضل پئي ڄاتو . روايت آهي ته هڪڙي پيري پيغمبر
 صلي الله عليه وسلم کي چار پنج وقت فاقِي ۾ گذري ويا ته قوت لاه
 ڪا شئي پيدا نه ٿيڻ . آخر اها ڳالهه ڪافرن ٻڌي ته اها نت ڪرڻ لڳا .
 جو جيڪڏهن اهو رب جو رسول ۽ دوست هجي ها ته اهڙن ڏڪن ۽ بڪن
 ۾ اهڙو پريشان حال نه ٿئي ها . تڏهن پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان
 فرمايو ته ”اي حبيب منهنجا جي منظور ڪرين ته جيڪي به جهان ۾
 جبل ۽ پاتهن آهن ته سي سڀ سون ۽ چاندي . در ۽ گوهر ڪري توکي
 ڏيان ۽ جيڪي ريگ ۽ واري آهن ته سي سڀ کنڊ ۽ مصري . ۽ جيڪي
 دريا آهن سي سڀ ڪير ۽ ماڪي . ۽ جيڪي جهنگل ۽ ٻيلا آهن ته سي
 سڀ باغ ۽ بوستان . تنهنجي حياتي هميشه قائم ڪيان تان جو مدامي
 عيش ۽ عشرت ۾ رهين . پوءِ پاڻ وحي فرمايائون ته مان کي محض
 مولِي جي دوستي ۽ اهي ڏک بڪ قبول آهن نه دنياڻي سک ۽ عيش
 عشرت هي هي ۽ هاءِ هاءِ . جيڪڏهن انهي سختي ۽ سڃاڻي ۾ راز ۽
 حڪمت نه هجي ها ته ڇو انبيا ۽ اولياءِ دنياڻي صحت ۽ فرحت ڇڏي
 ڏک ۽ بڪ قبول ڪرڻ ها ۽ ڇاڪاڻ مولِي جي طالبن کي ڏڪن ۽ بڪن
 جو امر فرمائن ها . روايت آهي ته هڪڙي شخص وحي پيغمبر صلي الله

عليه وسلم کي عرض ڪيو جو اي رسول الله مان توسان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته قبول ڪر سڃاڻي کي ۽ ٻي هڪڙي شخص عرض ڪيو جو اهي نبي الله مان مولئي سان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته تيار ٿي واسطي بلا جي. محبت سان محنت خاص ڪوڙي ۽ سچي جي سنڌي ڪرڻ لاءِ شامل ڪيائون جو جيڪي ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته انهي سور ۽ سختي کي ڏسي مر پوئي موٽي وڃن. ۽ جيڪو پڪو ۽ سچو آهي ته انهي ۽ محنت جو بار سر تي سهائي ته مر لائق ۽ سرا وار ديدار جي ٿي وڃي پنهنجي محبوب سان ملي. يهدالله لنوره من يشاء. فقير جڏهن وڃي محبت جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي ته پاڻ پروردگار انهي کي هڪڙو فرعون ٿو بچائي. جو مر انهي جي سختي جو بار سر تي چڪي ته صابر ۽ بردبار ٿي بره جو بار کڻي سگهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي بزرگ جو هڪڙو ٻانهو تمام بدخو ۽ بدرو. بيڪار ۽ دل آزار هيو. سو هميشه انهي بزرگ کي پيو ڏکائيندو هيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس ته جو ڏٺي انهي ٻانهي کي تڙائي ڇو نه ٿا ڇڏيو جو هر روز اوهان کي تڪليف ۽ نقصان ٿو رسائي. پاڻ فرمايائون جو وهڪ ته ٻي ڪنهن جي تڪليف ۽ نقصان پسند نٿو ڪيان پيو ته پاڻ کي سينو ۽ سهنداري. تواضع ۽ بردباري ٿو سيکاريان. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. ۱۲ الله بس هوس باقي جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرف ئي بس آهي.

عليه وسلم کي عرض ڪيو جو اي رسول الله مان تون سان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته قبول ڪر سڃاڻي ڪي ۽ ٻي هڪڙي شخص عرض ڪيو جو اهي نبي الله مان مولائي سان دوستي رکندس. پاڻ فرمايائون ته تيار ٿي واسطي بلا جي. محبت سان محنت خاص ڪوڙي ۽ سچي جي سنڌي ڪرڻ لاءِ شامل ڪيائون جو جيڪي ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته انهي سور ۽ سختي کي ڏسي مر پوئتي موٽي وڃن. ۽ جيڪو پڪو ۽ سچو آهي ته انهي ۽ محنت جو بار سر تي سهائي ته مر لائق ۽ سزا وار ديدار جي ٿي وڃي پنهنجي محبوب سان ملي. يهدالله لنوره من يشاء. فقير جڏهن وڃي محبت جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي ته پاڻ پروردگار انهي کي هڪڙو فرعون ٿو بچائي. جو مر انهي جي سختي جو بار سر تي چڪي نه صابر ۽ بردبار ٿي بره جو بار کڻي سگهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي بزرگ جو هڪڙو ٻانهو تمام بدخو ۽ بدرو. بيڪار ۽ دل آزار هيو. سو هميشه انهي بزرگ کي پيو ڏکائيندو هيو. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪنهن مريد عرض ڪيس ته جو ڏٺي انهي ٻانهي کي تڙائي ڇو نه ٿا ڇڏيو جو هر روز اوهان کي تڪليف ۽ نقصان ٿو رسائي. پاڻ فرمايائون جو وهڪ ته ٻي ڪنهن جي تڪليف ۽ نقصان پسند نٿو ڪيان پيو ته پاڻ کي سينو ۽ سهنداري. تواضع ۽ بردباري ٿو سڀڪاريان. هي هي ۽ ها ها. ۱۲ الله بس هوس باقي جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرف ئي بس آهي.

باب اول

فصل چوئون

درييان تواضع ۽ تحمل

بيت سنڌي:

خاصيت سڀ ڇاڪ جي ڪري ترڪ تمام ،
لٽڙ سڄي لوڪ جي سهج مهت مدام ،
موتوقبل انت موتسو پروڙج پيغام ،
ڪسي ٿي قتلام تہ فيصل پسین پرين ڪي .

برہ جو بار سڀ کان سنگين ۽ سخت ڳورو آهي تان جو ڪوئي
زمين وانگي هيٺ ۽ هيٺو نہ ٿيندو تہ ايهو سنگين بار ڪشي ڪين
سگهندو . تڏهن موليٰ جي طالب ڪي ٿي خصلتان زمين جون چونڊن
ضروري آهن . تن کان پهرين خصلت آهي . صبر ۽ سهنداري . تواضع ۽
بردباري جو نڪ ۽ بد عليٰ ۽ ادنا . مسلمان ۽ ڪافر يعني ڇا انسان
ڇا حيوان ڇا مملوڪات جي لٽڙ ۽ پليتي مٿون ٿي پوس تہ باوجود
ايڏي سختي جي بہ نہ ڪنهن کان ٿي ڏکي ۽ نہ ڪنهن کي ٿي ڏکائي
بلڪ ايترو بہ ڪنهن کي نٿي چوي جو تون منهنجي مٿون بي گناه ڇو
ايڏي خينس آڻي ٻڌي . بي خصلت زمين جي آهي بي اميدي ۽ بي
طمع جو تنهن کي اميد ۽ آسرو . طلب ۽ طمع ڪڪر جي بہ ڪنهن تي
ڪانهي . اڃا انهي ۾ هرڪوئي اميدوار ۽ قعدار آهي . ڇا انسان ڇا
حيوان . ڇو جو هو سارو ۽ وٿراھ فضلات ۽ گاهه وغيره سڀ انهي کان
پيدا ٿو ٿئي . زمين ويچاري بي اميد ۽ بي طمع هر ڪنهن کي خير ۽
نفعو ٿي رسائي تن خصلت زمين جي آهي ٻڌي سان نيڪي . جيئن جو
جيڪوتنهن کي ھرن ۽ ٺارن سان ڌاري چيري نقصان ٿو ڪري تہ هي
ويچاري انهي کي فصل پوکي ٿي ڏيئي . بلڪ ڄاڻي پاڻ ۽ گند وڌيڪ ٿا

وجهنس ته اتي فصل ۽ پوکي وڌيڪ زور ٿي ڏيئي. مطلب ته فقير کي به
 ايئن سينو ۽ سهنداري. تواضع ۽ بردباري ٿي جڳائي. جو جيڪو به
 سور ۽ سختي. تهمت ۽ تڪليف ظاهري توڙي باطني مٿون نازل ٿيس
 ته انهي ۾ صابر ۽ سرهو رهي. نه ڪنهن کان ڏکي نه ڪنهن کي
 ڏکائي ٻيو ته اميد ۽ طمع ڪم جي به ڪنهن تي نه رکي بلڪ بي اميد
 ۽ بي طمع سڀ ڪنهن کي پنهنجي قدر آخر خير ۽ فيض پيو پهچائي.
 جيئن حديث خير الناس من يتق الناس. ٿيون ته جيڪو به نقصان
 رسائينس ته انهي کي نفعو رسائي. جيئن بيت بدي رابدي سهل باشد
 جزا. اگر مردي احسن الي من اسلي مگر انهي مڪان ۾ وڃي کي
 کي رند ٿا رسن نه هر ڪوئي. جيئن نقل آهي ته ڪنهن شخص وڃي
 هڪڙي بزرگ کي عرض ڪيو جو ڏٺي مان طالب ٿيندس. بزرگ فرمايو
 ته تون طالب نه ٿي سگهندين. تان جو ٿي پيرا عرض ڪيائين ۽ آخر
 بزرگ فرمايو ته جيئن مان چوان جي اوڻين ڪندين ته پوءِ توکي تلقين
 ڪندس. نه نه نه. انهي چيو ته فرمايو. بزرگ چيو جو هن شهر جي
 فلاڻي دروازي تي وڃي ويهي رهه جڏهن ڏينهن منجهند ٿيندو ته هڪڙو
 شخص ڏٻرڙو ڪاٺن جي پري سان ايندو. پوءِ انهي جي واٽ تي هڪڙي
 مُڪ هڻي اچ. هن کي ته ايهو ڪم بلڪل آسان لڳو. سو بر وقت وڃي
 انهي. واٽ تي ويهي رهيو. جڏهن ڏينهن منجهند ٿيو ڏسي ته برابر
 هڪڙو شخص ڏٻرڙو ڪاٺن جي پري مٿي تي واٽ سان پيدا ٿيو. پر اچ
 ۽ بڪ کان اهڙو ضعيف حال جو مس پيو اچي. هن ڏسڻ سان ئي اتي
 وڃي اهڙي مُڪ واٽ تي هيٺس جو بيهوش ٿي ڪري پيو. ويچاري جا
 ڪجهه ڏند به پڇي پيا ۽ واٽ به رت کان پرڃي پيس. تڏهن انهي جي
 دل ۾ خيال پيو ته متان ڪوئي ماڻهو انهي جو ايهو حال ڏسي. وڃي
 حاڪم کي دانهن ڏئي يا انهي جي وارثن کي وڃي ٻڌائي يا ايهو پاڻ
 سڏير ٿي وڃي ڪنهن کي دانهن ڏيئي ته مان کي وٺي ماريون يا نئين
 قيد ڪندا. هاڻي جڳائي ته پڇي وڃان. جي نه ٿي فقيري ته خير. انهي
 اڃان ڏه ويه وکان نه ڪنهن ته ايهو شخص پاڻ هوشناڪ ٿي پڇي اچي

پيرين پيس ۽ انهي کان عذر تفصيل جي معافي گهرڻ لڳو. جو تون مون کي هڪ زور سان هٿين مٿان هٿ ڏکجي پيئي. تنهن کان پوءِ ڪجهه مٿ ڦيرو ڪري زورڙا ڏيڻ لڳس. جڏهن انهن جو اهو حال ڏٺائين ته دل ۾ ڏاڍو شرمندو ۽ پشيمان ٿيو. جو انهي ۾ الائي ڇا راز آهي. آخر وڃي انهي بزرگ کي اهو حال سارو بيان ڪري ٻڌايائين. تڏهن انهي بزرگ چيس جو ايهو شخص منهنجي فقيرن مان هڪڙو فقير هئي جي توکان به ايڏو صبر ۽ سهنجاري. تواضع ۽ بردباري ٿي سگهي ته اڄ نه ته وڃ هو واٽ اٿي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. جيئن نينهن کي توڙ ٺيائڻ ٿو ڪهي تيئن هوند ۾ ان هوند جو ڏيکارو. يعني نينهن کي توڙ ٺيائڻ لازم آهي ۽ حال کي مخفي ڇپائڻ. جيڪو ائين نه ڪندو ته سواءِ واءِ جي ٻي ڪا شئي مٿ نه ايندس ڇو ته جيڪو به دوست دوست جو راز نه ڇپائيندو ته موٽي انهي کي اهو پنهنجو حال نه ڏيندو. تڏهن عاشق هميشه خاموش ۽ اسرار تي سربوش آهن. فقير کي پاڻ کان پاسي ٿيڻ ٿو جڳائي ۽ حق تعاليٰ سان هڪ. جيڪو پاڻ کان پاسي نه ٿيندو ته حق تعاليٰ سان به هڪ ٿي نه سگهندو. ڇو جو عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ پردو آهي هستي ۽ پنهنجو پاڻ. جنهن پاڻ کي ڇڏيو. سو وڃي معشوق سان گڏيو. جيئن آدم عليه السلام لاءِ نهي ڪڻڪ جو دائو هيو. تيئن عاشق لاءِ منع هن هستي جو ٽڪاڻو. انهي وڻ جي ويجهو ٿي نه وڃجي. جيئن قوله تعاليٰ وَلَا تَقْرَبْ هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ. جنهن پاڻ کي ڏٺو سو مٽو. جو وحدت جي بحر کان ۽ ٻاهر سٿيو ويندو جيئن حضرت آدم بهشت کان ٻاهر سٿيو ويو. خود پرست کان بت پرست به ڇڳو آهي ڇو جو بت پرست ڪافر ٿو ٿئي ۽ خود پرست شيطان. بلڪ شيطان کي به خود پرستي خراب ڪيو آهي نه ته ملائڪن کان به مٿي هيو. مطلب ته ڪمالي زوالي آهي ۽ زوالي ڪمالي جيئن چند ڪمال آهي ته زوال ٿو ٿئي ۽ زوال آهي ته ڪمال. تڏهن طالب کي انهي نيستي ۽ نابودي جي بحر ۾ ائين ٽپي ڏيڻ ٿو گهرجي جو موٽي مٽو مٽي نه ڪڍي. جي ڪڍيان ته وري وڇوڙي جي وبال ۾

پئجي ويندو - مالڪ پنهنجي مهر سان وڏين کي شل وڍ نه وجهي - الله
بس باقي هوس ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفتي بس آهي - نت
گل به خار ۽ خس آهي ۱۲.

بسم الله الرحمن الرحيم

باب دوم

در بیان شناخت دنیا ۽ مقبلی

مهرت نفس ۽ حق تعالیٰ

فصل پهريون

در بیان شناخت دنیا

بیان حقیقت حال دنیا

بیت سنڌي:

سنا اتي جاڳ ٿو ڏٺي هن،
راتيان ڏينهان روح ۾ ڪر هتي هتي هون،
وڙ وهي ويا ڪيترا سڪڙو پيش پرين،
لکين لاکالو ۽ مون سوين سيمر بدن،
فيصل پڙجهي پاڻ ۾ ڏس وطن ويراڳن،
ڏي اوجاڳو ۾ اکن ته رات نه پوئي رڃ ۾.

لاشني کي ڪا شني سمجهڻ ۽ تنهن تي اميد ۽ آسرو رکڻ
محض ڪم ڪم ۽ نادانن جو آهي ڇو جو جيڪا پاڻ اصل
ڪا شني ناهي ته پوءِ انهي لاشني کان حاصل ڇا شني ٿي سگهندي.
مطلب ته هي جهان در اصل ناچيز ۽ هڪڙو عذر جو ميدان آهي. مگر
ايهي سامان ۽ اسباب انهي ۾ گڏ ڪري نالو دنيا رکيائون. پر ايهي
سامان ۽ اسباب به در حقيقت سڀ ناچيز ۽ مٽي آهن. جيڪڏهن
ڪوئي فڪر سان بهاري ته اها سمجهه پري ناهي. ڇو ته دنيا جو هر
قسم ۽ هر جنس پيدا به مٽي کان ٿو ٿئي ۽ مٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو

وڃي. جيئن جو سال ۾ جيڪو به گاهه ۽ ساول. اناج ۽ فصل پيدا ٿو
 ٿئي ته ائيندي سال تائين سو سڀ مٽي جي مٽي ٿي ٿو وڃي. جو گاهه
 حيوان ٿا کائڻ ۽ اناج انسان. آخر اوهو کاڌو سڀ ڇيڻو ٿي ٿو نڪري.
 نيٺ ڪن ڏينهن کان بعد اوهو ڇيڻو به مٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو
 وڃي. ٻيا جيڪي وڻڪار ۽ باغات آهن ته سي به سڀ پيدا به مٽي کان
 ٿا ٿين وري به ڪن ڏينهن کان پوءِ پراڻا ٿي پري ڳري ساڳئي مٽي جي
 مٽي ٿي ٿا وڃن ٻيا جيڪي به جسمات انساني حيواني اوهي به سڀ
 پيدا به مٽي کان ٿا ٿين نيٺ مرڻ کان بعد مٽي به مٽي جي مٽي ٿي ٿا
 وڃن. اهڙي طرح تي عليٰ هذالقياس هن جهان جي هر چيز ۽ هر شئي
 سواءِ روح انساني جي جو اهو هن جهان جي شئي ناهي ٻي سڀ در
 حقيقت فاني ۽ مٽي آهي. پر مٽي به در اصل پاڻ ڪا شئي ناهي مگر
 جهڳ ۽ ڦوٽي وانگي ذاتي بهر جي هستي سان هست ۽ موجود آهي
 سواءِ انهي جي نيست ۽ نابود. ٻيو جيڪو راز ۽ حڪمت جهان ۾
 رکيل آهي انهي جي بيان ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي ڇو جو عام انهي
 کي سمجهي نه سگهندو ۽ خاص انهي کي پاڻهن لوجي لهندو. مگر
 اشاري لاءِ ايندو آهي ته ساري صفات جو سڄو عشق جي ذاتي کان
 ڄميل آهي. ۽ عشق جو دائر حقيقي معشوق جي حسن کان انهي جي
 حسن کي حد آهي نه نهايت. نه ابتدا آهي نه انتها. ڇو جو اوهو پاڻ بي
 حد ۽ بي نهايت. بي ابتدا ۽ بي انتها. دائر قائم ۽ لايزال. قادر قديم
 ۽ ذوالجلال آهي. انهي جو راز ۽ حڪمت هر شئي ۾ ائين ڇپيل آهي
 جيئن هر سڳي ۾ ان. يعني هر شئي راز ۽ حڪمت کان پريل ۽ لبريز
 آهي. اوهان شئي ناهي جنهن ۾ راز ۽ حڪمت ناهي. مطلب ته سواءِ راز
 ۽ حڪمت جي ڪا شئي موجود ڪانهي ۽ ساري صفات جو اصول
 ذاتي بحر آهي جو هر چيز ۽ هر شئي انهي جي هستي سان هست ۽
 موجود آهي. سواءِ انهي جي سڀ نيست ۽ نابود. بلڪ هر شئي ۾
 خود پاڻ آهي. جيئن قوله تعاليٰ. اِنَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُوْرٍ
 كَمِيْنٍ فِيْهَا مِصْبَاحٌ. الْمِصْبَاحُ فِيْ زُجَا جَهَنَّمَ. الزُّجَا جَهَنَّمَ كَأَنَّهُ نَارٌ

دُرِّي يُوقَدُ مِنْ شَجَرَتِ مُبَارَكَتِ زَيْتُونَتِ الْأَشْرَفِيَّتِ وَلَا غَرْبِيَّتِ ۱۲ ۽ حديث
كُلُّ شَيْءٍ مِنْ نُورِي وَأَنَا مِنْ نُورِ اللَّهِ - يَهْدِيهِ لَنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ -

بيان صورت حال دنيا

صورت حال دنيا جو انهي مثال تي آهي ته جيئن رهگزر ۽ منزل
گاه هجي يا بازار سينگاريل ساڻ سڀني سامان ۽ اسباب جي ۽
انسان انهي ۾ چڙو وڻج وهائڻ لاءِ آيو آهي. جو سودو سود وٺي وات
جو سمر ڪري تان جو وڃي پنهنجي اصلي وطن تان پهچي. رونق ۽
هلت دنيا جي ائين آهي جيئن ڪوئي بازگر آئي بازي وجهي ته هڪدم
۾ گوناگون پتليون ۽ رنگا رنگ قماش جي وچن. جهت کان پوءِ اوهو
بازگر جڏهن پنهنجي بازي ڪشي ته نڪو رنگ نه قماشو نڪا بازي نه
بازار ساڳي اوهو پوئي جو پوئو تي پوندو. يعني جيئن اڳي صفا ميدان
هو تيئن صفتي صفا ٿي پيهندو. جيئن قوله تعاليٰ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ
وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. ۽ بيت:

خدایا بقاءِ خدایا بقاء. دگر هر چه بینی فنا در فنا.

بيان مکان ۽ تڪاڻو دنيا

مکان ۽ تڪاڻو دنيا جو ائين آهي جيئن ڪوئي اوطاق ۽ مسافر
خانو هجي. انهي ۾ سڀني سامان ۽ اسباب پيا هجن ڇا سڀج پلنگ
۽ هنڌ پٿريون ڇا ٿانه ٿپا ايهي طول وهائا. پوءِ انهي ۾ جيڪڏهن
ڪوئي دانا ماڻهو اچي تڪندو ته ائين ڄاڻندو جو اهي سامان ۽ اسباب
سڀ گهر جي مالڪ جا آهن ۽ مان تنهن ۾ چڙو وقت گذارڻ وارو آهيان
. آخر اوهو جڏهن پنهنجو وقت گذاري اٿئون روانو ٿيندو ته انهي کي
انهي سامان ۽ اسباب جو نڪو ڏک هوندو نه غم. نه درد هوندو نه داغ
. جيڪڏهن انهي ساڳئي مسافر خاني ۾ ڪوئي نادان ماڻهو اچي
تڪندو ته ائين ڄاڻندو جو ايهي اسباب ۽ سامان سڀ منهنجا آهن. پوءِ
اوهو جڏهن پنهنجو وقت لنگهائي اٿئون روانو ٿيندو ته گهر جو مالڪ
اوهو سامان پنهنجو سڀ سنڀاري وٺندس. تڏهن انهي کي هر هڪ شئي

جو سو سو افسوس ۽ ارمان - لک لک درد ۽ داغ دل ۾ باقي رهندس -
هي هي ۽ هاو هاو -

بيان بقا ۽ بيهڪ دور دنيا

بقا ۽ بيهڪ دور دنيا جو ايئن آهي جيئن ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصو - جيڪڏهن ڪوئي پنهنجي گذريل عمر ڏانهن فڪر سان خيال ڪري يا آدم عليه السلام کان وٺي نهاري ته به سواءِ ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصي جي ٻيو ڪجهه به ڏسي نه سگهندو - پوءِ جيڪو به ننڊ ۽ خواب يا باد ۽ قصي سان دل بستگي ڪندو ته اوهو چريو ۽ ديوانو هوندو يا نادان ۽ حيوان نه عاقل نه دانا - واللہ نجتن من يشاء

بيان ملڪ ۽ ميراث - مال ۽ مڏي دنيا

ملڪ ۽ ميراث - مال ۽ مڏي دنيا جي ايئن آهي جيئن جو ننڍڙا ٻار مٽي جون ڍيڳريون ٺاهي انهن کي پنهنجو مال ۽ مڏي - ملڪ ۽ ميراث ڪري ٿا سمجهن - پوءِ جيڪڏهن هڪڙو ٻار ٻي جي ڍيڳري کي هٿ هڻندو ته پاڻ ۾ بدرد ڳالهائي نيٺ سر پٺ ٿي هڪ ٻئي سان وڙهي پوندا - تان جو گهڙي تاءِ اهڙي طرح تي هن هٿا پئي پوندي - جهٽ کان بعد جڏهن راند ڦٽائي لڳي ۽ نوبت ڪوچ جي وڳي ته هر ڪوئي پنهنجي گهر هليو ويندو - اوهي ڍيڳريون اتي جڳ پيون هڻنديون - بيت:
انما أموالکم رایادگیر - مال و ملڪ اين جهان بربادگیر -

مطلب ته هن دنيا جو مال ۽ مڏي - ملڪ ۽ ميراث سڀ خاڪ ۽ مٽي - فاني ۽ فنا پذير آهي - مگر هن جهان ۾ مال ۽ مڏي - دولت ۽ خزانو - يار ۽ مددگار - باقي ۽ بقادار هڪ حق تعاليٰ جو نالو ۽ ذڪر آهي - پوءِ دانا ۽ دولتمند ماڻهون اوهو آهي جو ٻيا دنياڻي ڏنڌا سڀ ڇڏي - هڪ مولِي جو ذڪر فڪر ۽ محبت کي محڪم ۽ مضبوط ڪري وٺي - جيئن جو ڪو دم ۽ ڪو لحظو يادگيري کان سواءِ خالي ۽ واندو نه رهي - مگر گذاري لاءِ قدر ضرورت جي حاجت رواني روا آهي ۽ سواءِ ضرورت جي سڀ فضول ۽ خطا جيئن قوله تعاليٰ ڪُلُوا وَتَسْرَبُوا لَا

تُسَرَفُوا - انسان کي هن جهان ۾ فقط چار شيون ضروري درڪار آهي - هڪ جاء جو لڪرو واسطي دفع ڪرڻ گرمي ۽ سردِي جي . ٻيو ڪپڙي جو پارچو واسطي ڍڪڻ اگهاڙجي . ٽيون پاڻي جو ڍڪ ۽ چوٿون ماني جو ڳپو واسطي طاقت پنڌ ڪرڻ طرف وطن اصلي جي . جو وجود روح جو وهڻ آهي جيڪڏهن خوراڪ اصل نه ملندس ته مري ويندو يا بي طاقت ٿي ڪري پوندو پوءِ روح پنهنجي اصلي وطن کان رندجي پري رهندو . تڏهن تنهن کي قدر ضرورت جي دائرو پاڻي ڏيڻ ضروري آهي . تان جو روح وڃي پنهنجي اصلي وطن تاءِ پهچي پر پهچڻ کان پوءِ به جاڪون حياتي آهي ته انهي کي دائرو پاڻي ڏيڻ قدر ضرورت جي ضروري آهي . انسان جو فصل ڏيندڙ به ايهو نفس آهي ۽ وصل ڏيندڙ به ايهو نفس فصل ڏيندڙ ائين آهي ته جيڪو ماڻهون مولِي جي مرضي کي ڇڏي نفس جي رضا تي هلندو ته ان کي مولِي کان ڌار ڪري نئين پري سٽندو ۽ وصل ڏيندڙ ائين آهي ته جيڪو نفس جي مرضي کي ڇڏي رب جي رضا تي هلندو ته انهي کي نئين مولِي سان ملايندو . يهدالله لنوره من يشاء .

بيان مذمومي ۽ موداري دنيا

دنيا کي پاڻ پروردگار ساري مخلوقات کان خراب ۽ پليد چيز خلقيو آهي . تنهن کان پوءِ تنهن تي غضبناڪي ۽ ناراضگي جي نظر سان نهارياءَ . جڏهن خدا تعاليٰ ڪنهن بندي تي غضبناڪ ۽ ناراض ٿو ٿئي ته انهي جو منهن پاڻ کان ڦيرائي دنيا ڏانهن ٿو ڪري . ۽ پيغمبر صلي الله عليه وسلم دنيا ۽ قامي اهل دنيا کي ملعون فرمايو آهي مگر سواءِ ذڪر خدا تعاليٰ ۽ اوهان چيز جو دوست آهي انهي کي حديث آن الدنيا ملعونٌ وملعونٌ ما فيها الا ذڪر الله وما والاها . مثال ته دنيا هڪڙو ڍونڍ آهي طالب تنهن جا ڪٿا جيئن حديث اڪدنيا جيفت وطالبها ڪلاب . ٻيو ته دنيا جي سڀن شين کان چار شيون چڱيون ۽ چونڊيل آهن جيئن خورش لاءِ مڪن ۽ ماڪي ۽ عيش لاءِ جماع . ۽ پوشاڪ لاءِ پٽ . پوءِ انهن جو اصل ڇا آهي يعني مڪن جو چوپائي جي

رت آهي . ۽ ماڪي مک جو ڳونهن . جماع مٿ جي جاءِ آهي ۽ پٽ
 ڪيئن جو ڳونهن پوءِ جيڪو چڙو مٿ ۽ ڳونهن کي دوست رکندو ته
 اهو ڪيئن پروردگار پاڪ کي پرين ۽ پيارو لڳندو . هي هي ۽ هاءِ هاءِ .
 جيڪڏهن ڪنهن فقير جي دل ۾ هڪ زرو دنيا جو دوستي جو باقي ٿو
 رهي ته به مولِي سان ملي نه ٿو سگهي . دنيا جي دوستي سان مولِي
 جو گهرڻ اينس آهي جيئن پاڻي جي پيالي ۾ ياد پارڻ . پوءِ ياد ۽ پاڻي
 هڪ ٿانوَ ۾ گڏ ٿي سگهندا . ايها محض مجنوني ۽ ناداني آهي نه
 سياڻپ ۽ دانائي . جيئن مثنوي
 هم خدا خواهي وهم دنياءِ دون . اين خيال است و محال ست و جنون .

دنيا ۽ مولِي جو رستو مثل مشرق ۽ مغرب جي هڪ ٻي جون
 ضدان آهن . جيڪو مشرق ڏانهن پنڌ ڪندو ته مغرب کان پري ٿيندو ۽
 جيڪو مغرب ڏانهن پنڌ ڪندو ته مشرق کان پري ٿيندو . واللہ بعض من
 يشاءُ .

بيان بي طمعي ۽ ترک دنيا

فقيرن کي دنيا کان نه دوري بابت آهي دنيا دار جي پاسي لنگهڻ
 کان به پرهيز لازم . ڇو جو دنيا هڪڙو دام آهي ۽ طمع تنهنجو دائرو .
 جنهنجي نظر طمع واري دائي تي پئي ته دنيا واري دام ۾ ڦاسجي
 ويندو . مطلب ته فقير جو بچاءُ دنيا دار کان پڇڻ آهي ۽ دنيا دار جو
 بچاءُ فقير وٽ اچڻ . جيئن نقل آهي ته هڪڙي فقير خواب ۾ ڏٺو جو
 هڪڙو بادشاهه بهشت ۾ آهي ۽ هڪڙو فقير دوزخ ۾ پڇيائ جو هي
 سبب ڇا . جواب مليس ته ايهو بادشاهه پنهنجي حياتي ۾ فقيرن وٽ
 ارادي سان ايندو ويندو هو ۽ انهي فقير وٽ بادشاهه ۽ امير ايندا ويندا
 هيا . آخر جڏهن ٻئي موٽا ته بادشاهه انهي ارادي ۾ بتر ويو ۽ فقير طمع
 ۾ رتو . هي هي ۽ هاءِ هاءِ . فقيري اصل دنيا کان ترک ۽ بي طمعي
 آهي جيئن مثنوي برعلي عليه رحمت چيست درويشي هميدان اي فقير .
 بي طمعي بودن ز سلطان و امير . حرص ۽ طمع جهڙو زبان ڪار ساري

ٻي ڪا شئي ڪانهي. انسان کي پاڻ پروردگار خاص پنهنجي عبادت ۽
 عرفان لاءِ پيدا ڪيو آهي. نه واسطي ٻي ڪنهن ڪم ڪار ۽ سير
 نقاشي جي. جيئن قوله تعاليٰ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِعِبَادَتِهِ. مگر
 بندو جيڪو به زهد ۽ ذکر فڪر يا طاعت ۽ عبادت ٿو ڪري ته سو
 سڀ پاڻ کان ٿو ڪري ۽ خدا تعاليٰ بندي جي بندگي ۽ طاعت. ازهد ۽
 ذکر فڪر کان ابل ڪلاب مستعفني ۽ پاڪ آهي. جيئن قوله تعاليٰ
 وَمَنْ جَاهَدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ. اِنَّ اللَّهَ تَقِيَنِ عِبَادَ الْعَالَمِينَ. ۽ بيت غني
 ملڪش از طاعت جن وانس. بري ذاتش از تهمت صدور جنس. مسلمان
 ۽ انساني آهي مولئي جي ذکر فڪر ۽ موت جي يادگيري سان جنهن
 کي مولئي جو ذکر فڪر ۽ موت جي يادگيري نه آهي ته انهي جي
 مسلماني مشڪل ۽ انساني محال آهي. روايت آهي ته جڏهن پيغمبر
 صلي آل عليه وسلم جي وصال جو وقت ٿيو ته سڀني يارن ۽ اصحابن
 زار زار روئي عرض ڪيو جو يا رسول الله اوهان کان پوءِ اسان جا الاءِ
 ڇا حال ٿيندا مهرباني ڪري ڪجهه نصيحت فرمايو. تڏهن پاڻ پنهنجي
 زبان گوهر افشان سان فرمايائون جو گهڻو ياد ڪيو انهي کي جيڪو
 يارن کي چورو ۽ يتيم ٿو ڪري ۽ زالن کي بيواه ۽ رڙڻ. پڇيائون جو يا
 رسول الله هو ڪير آهي. پاڻ فرمايائون ته اوهو آهي موت موت موت.
 هي هي ۽ هاءِ هاءِ. هن جهان فاني ۾ جڏهن ڪنهن بندي جي حياتي
 پوري ٿي ٿئي ته سڀني ملائڪ خدمت وارا اچي ان کان موڪلاتي ٿا
 وڃن. جيئن ماني پڄاڻن وارو ملائڪ اچي موڪلاتي چونڊس ته واءِ اي
 غريب وائي اي مسڪين مان مشرق ۽ مغرب تائين گهميس ته تنهنجي
 روزي لاءِ هڪ ڏاڻو به نه لڌم هاڻي جائجي ٿو ته تنهنجي حياتي ايتري
 ٿي آهي پوءِ پاڻي پڄاڻن وارو ملائڪ به اچي موڪلاتي چونڊس ته واءِ اي
 غريب واءِ اي مسڪين مان سارو جهان گهميس ته تنهنجي واسطي هڪ
 قطر به پاڻي جو پيدا نه ٿيو. هاڻي شايد ڪم تنهنجي حياتي پوري ٿي
 آهي پوءِ قدم رکائڻ وارو ملائڪ به اچي موڪلاءِ چونڊس واءِ اي غريب
 واءِ اي مسڪين مان روءِ زمين گهميس ته توکان هر قدم رکڻ جي جاءِ

به نه ڏٺم هاڻي ڄاڻجي ٿو ته تنهنجي حياتي تمام ئي آهي. الغرض جڏهن سڀني ملائڪ خدمت وارا اچي اهڙي طرح تي چئي موڪلائي ويندس پوءِ پاڻ ملڪ الموت وڃي هيٺ ۽ حشمت سان اچي ساهه جي ڪيڏن لاءِ مٿون بيهندس اوهو ويچارو انهي جي ڏسڻ سان اهڙو ته حيران ۽ پريشان ٿي ويندو جو زبان به ڳالهائڻ کان بند ٿي پوندس. تڏهن ماڻهن ليکي سڪرات لڳس. پوءِ اوهو ويچارو ملڪ الموت کي چوندو جو مانڪي اڳي معلوم ڪرڻها ته پاڻ ڪان ڪجهه سمر ۽ نوشو حاصل ڪيان ها. تڏهن اوهو ملائڪ موت جو چوندس ته اي بي خبر ۽ نادان جڏهن تنهنجو پيءُ ۽ ماءُ. ڏاڏي ۽ ڏاڏا ۽ ٻيا ڪي ني ڀاتي تنهنجي گهر کان پئي نيا اٿم ته توکي سمائي ڪونه پيو. پيو ته روزان روز نهارو ڪو ڇا ڪوچ جو تنهنجي ڪيڏن پئي پيو ته به توکي معلوم نه ٿيو. نيٺ موٽي به سان هزارين الحاح ۽ زاري جي چوندس جو هڪڙي ساعت مانڪي مهلت ڏي ته پنهنجو مال ۽ مڌي سڀ لٽائي پاڻ ڪان ڪجهه سمر ڪيان پوءِ اوهو ملائڪ موت وارو ٿوڪ طور مرڪي چوندس ته اي بي پرجهه ۽ بي خبر وقت فرصت جو گذري ويو سڄ عمر جو وڃي ڪوه ۾ پيو هاڻي رضا ڏي مٿون قضا ٺهي جي. ائين چئي پوءِ اوهو ملائڪ موت جو چنبو هڻي. ائين ته ساهه رهڙي ڪنڍيندس جيئن جيئري سهدار جي گل ابتي پئي ڪڍجي. پوءِ انهي جا خوش ۽ قريب زار زار روئي وات ۽ اکيون وٽندس ۽ تنهن کان پوءِ قيل قال ڪري پاڻ ۾ چوندا ته پنهنجي پوٽن کان الاءِ ڇا ڪشي ڇڏي ويو آهي ۽ ملائڪ پاڻ ۾ گفتگو ڪري چوندا ته پنهنجي اڳتون کان الاءِ ڇا ڪشي آيو آهي. عجب ته جڏهن اهڙو حال به هر ڪنهن کي درپيش آهي پوءِ اهڙي مرڻ کان اڳي جيئريشي پاڻ ڇو نه مرجي. جيئن حديث مورو قبل آنت هوتر ۽ بيت اي برادر ڇو عاقبت خاڪي خاڪ شو پيش ازان ڪه خاڪ شوي. مرد اوهو آهي جو جيئريشي جهان کي ڇڏي منهن موٽي ڏانهن ڪياه. پوءِ جڏهن انهي جي لڏائي جو وقت ايندو ته انهي جو ساهه پاڻ بندن کان ٻاهر نڪري ائين ته پرواز ڪندو جو موت وارو ملائڪ انهي کي پهچي به نه

پاسي نهارن محض خطا ۽ زبان جيئن رباني:

چ احمق بود آن مجنوك عاشق گشت بر ليلي.

چو ليلي رفت در دستش در آمدو اي و ويلا.

منم آن شمس تبريزي كه عاشق گشته ام بر خود.

چو خود را خوه نظر كردم ندیدم جز خدا در خود.

عقل کي اشارو بس آهي ۽ بي عقل کي تنبيهه - پر جيئن عاقل اشاري

مان ٿو سمجھي ته بي عقل اوئين تنبيه کان به سمجھي نه ٿو سگھي -

دانا ماڻهو عامي سخن کان به نصيحت ٿو وٺي ۽ نادان خاصي نصيحت

کي به سمجھي نه ٿو سگھي - جيئن رباني:

نگوينداز سربازيچه حرفي -

کرو چندرنگيرد صاحب هوش اگر صدياب حکمت پيش نادان -

بخوانند آيدش بازيچه در گوش -

هن جهان ۾ جيڪو نيڪ ڪم ٿو ڪري يا بدت سو سڀ پاڻ لاءِ ٿو

ڪري - مثال ته هي دنيا آخرت جي ٻئي آهي پوءِ جيڪو جوڻي ٻچ اڃ

اٿي پوکيندو ته سڀاڻي سوئي فصل اوهو اٿي لڌو - جيئن حديث:

الدنيا مزعت الاخرت - تڏهن بندي کي بايد آهي ته اڃ انهي ٻئي ۾

نيڪي جو ٻچ پوکي نه ته سڀاڻي اٿي سخت پشيمان ۽ ارهائي ٿيندو -

هن جهان جو سڀ سامان ۽ اسباب ٿورڙي مڏي ۽ پليد چيز آهي - پاڻ

پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو ڪُلُّ متاع الدنيا قليل ۽ الدنيا

حيث - پوءِ واه انهي کان ويل جنهن ٿورڙي مڏي ۽ پليد چيز کان

پنهنجي عمر عزيز ۽ انبار دمن جو برباد ۽ رانگان زبان ڪيو - بلڪ

عارفن جي نزديڪ ته آخرت به قليل مڏي داخل آهي ڇو جو اوهو به

باحد ۽ نفس جو ڀاڱو آهي - مگر ڪثير مڏي آهي ذات پاڪ ابرو

ذوالحلال ۽ ديدار بي ڪنار انهي جو - جو اوهو لاحد ۽ روح جو بهرو

آهي - يهدالله لنوره من يشاء الله بس باقي هوس ۲. جائي ڪو ڪس آهي

ته هڪ حرفتي بس آهي ۳.

باب ٻيون فصل ٻيون دريبان شناخت عقبي

بيت:

اوجو اڳتون ٿا ٻجهن سڀ نالو نمونو،
عشق اڃا اڳتي وڃي ٿيو اونھين ۾ اونھو،
ڪير پروڙي ڪو پيو هي بائيون بتونو،
سارو سر سينو جن فيضل پاڻ پروڙيو.

هو جهان بقدار ۽ هڪڙو جا وداني ٽڪاڻو آهي. بهشت ۽ دوزخ
دلاسو ۽ دڙڪو. جيئن ننڍي ٻار کي پڙهڻ لاءِ مٺائي جو دلاسو ۽ لڪڻ
جو دڙڪو ڏيکاريو ته پڙهندو ته نه ته چو جو ٻار کي علم جي حقيقت
جو سما ڪونهي. اهو چڙو دلاسي ۽ دڙڪي جي خيال تي پيو پڙهندو.
جڏهن وڃي حقيقت حاصل ٿيس ته پوءِ دلاسي ۽ دڙڪي جي ضرورت
ڪانه رهندس. مطلب ته انسان کي تان جو خدا تعاليٰ جي محبت ۽
معرفت جي خبر ڪانهي ته ننڍي ٻار وانگي چڙو بهشت ۽ دوزخ جي
اميد ۽ خوف کان مولِي کي ياد پيو ڪندو. جڏهن حق تعاليٰ جي
محبت ۽ معرفت جي خبر پيس ته پوءِ انهي خوف ۽ رجا جي ضرورت
ڪانه رهندس. جو انسان در حقيقت روح آهي ۽ روح ننڍي ٻار وانگي
ناسوتي پردي جي پيٽ ۾ ٽن پردن جي اندر ڇپيل ٿو رهي. پوءِ ماڻهو
جڏهن مرشد ڪامل کان تلقين ٿي طريقت جي پنڌ ۾ ٿو پوي. تڏهن
ڄاڻ ته ماءُ جي پيٽ کان نئون ڄايو آهي. هڪ ڀيرو ته حيوان به ڄاڻي
ٿو انسان اهو آهي جو به پيرا ڄاڻي. ملائڪ به تڏهن مبارڪي ٿا ڏين
جڏهن ڪوئي ٻي ڀيري ٿو ڄاڻي يعني ناسوتي پردي کان ٻاهر ٿو نڪري
پر اڃا به اني وانگي ٽن پردن جي اندر ڍڪيل ٿو رهي. جيئن

ملڪوئي ۽ جبروتي ۽ لاهوتي - جڏهن ڪوئي انهي هر هڪ پردي کان سان هزارين محنتن ۽ مشقتن جي نڪري ٻاهر ٿو ٿئي تڏهن صفا روح ٿي قطري وانگي وڃي پنهنجي اصلي بحر سان ٿو رلي - جڏهن جزو وڃي ڪُل سان رليو تڏهن ڄاڻ ته انسان قابل ۽ بالغ ٿيو - پوءِ انهي کي انهي خوف ۽ رجا جي ڪا ضرورت نه ٿي رهي - ڇو جو بهشت ۽ دوزخ بلڪ تمامي مخلوقات انهي ذاتي بحر جي صفات آهي ۽ صفات ايئن آهي جيئن جهنگ ۽ ٿوڻو - پوءِ جيڪو وڃي انهي ذاتي بحر سان رليو ته انهي کي انهي جهنگ ۽ ٿوڻي کان ڪهڙو خوف هوندو ۽ ڪهڙي اميد - مگر عاشق کي خوف ڇڙو معشوق جي ناراضگي جو هوندو ۽ اميد رضامندي جي - بلڪ محبت ۽ استغراق وقت جي ڪا شئي نه ٿي رهي - جيئن حديث: لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْمَعُنِي قَبْلَهُ مَلِكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - مرد اوهو آهي جو پاڇائين کي پئي ڏيئي منهن سارو سج ڏانهن ڪيا ۽ يعني ٻنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي رات ڏينهن مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهيو - بلڪ سواءِ محبت ۽ طلب مولِي جي ٻي سڀ ناداني ۽ نامردي آهي جيئن حديث: طَالِبُ الدُّنْيَا مُخْثَلٌ وَ طَالِبُ الْعُقْبَىٰ مُنْتَهٍ وَ طَالِبُ الْمَوْلَىٰ مَذْكُورٌ - سڄي عاشقن لاءِ هي جهان ۽ هو جهان محض محبوب جو ناز ۽ راز جو هڪڙو ڏکيو ۽ آزمائش آهي - پوءِ جيڪو انهي ناز ۽ راز جي دلبي تي ربيجي ويو - سو حقيقي محبوب جي وصال کان رنجي پيو - جيئن نقل آهي ته ڪوئي شخص هڪڙي حسين معشوق تي عاشق هيو - نيٺ ڪن سالن کان بعد وڃي ڪنهن رهگزر تي انهي معشوق سان مليو - تڏهن انهي معشوق پڇيس ته اي شخص تون ڪير آهين ۽ اتي ڇو بيلو آهين - انهي ويڇاري چيو ته مان کي ڪيئي سال ٿيا آهن جو تنهنجي واسطي حيران ۽ پريشان آهيان تڏهن انهي معشوق چيس ته منهنجي پيڻ پوئتون ٿي اچي جو اوهان مان کان ڏهه حصا حسين ۽ وڌيڪ زور آهي - پوءِ اوهو عاشق ويچارو انهي پرڪا جي دلبي تي ربيجي اتي ويهي رهيو - آخر جهٽ ٿاڻين اوڏانهن نهارياءِ پر پيدا ٿي ڪانه ٿي جو

اهو چڙو ناز ۽ پرڪ جو دلبو هو . نيٺ لا اميد ۽ لاچار . دل افگار ۽ پر
آزار ٿي اتي ويهي رهيو . جڏهن پهر سوا گذريو ته اوهو ساڳئي معشوق
اوڏانهن گهمي ڦري موٽي آيو . وري انهي کان پڇيائ جو ڇاڪان اتي
ويٺو آهين انهي چيو ته تنهنجي واسطي انتظار ۽ بيقرار ويٺو آهيان .
انهي عاشق جي ايئن چوڻ سان چنڊو انهي جي منهن ۾ هڻي چيائينس
ته وڃ اي ڪوڙا ۽ ڪچا جي پڪو ۽ سچو هجين ها ته مان کان سواءِ ٻي
ڪاڏنهن ڪنڌ به نه ڪڍي ها . هاڻي وڃ جاڏي به وڃڻو اٿي منهنجي
دوستي ڪين ٿيندءَ . هي هي ۽ ها ها . جڏهن مجازي معشوق کي به
پنهنجي عاشق تي ٻي پاسي جي نهارڻ ۾ ايندو ساڙ ۽ ريس آهي پوءِ
حقيقي معشوق جو اوهو احسن الحسين ۽ سلطان المحبوبيين آهي ته انهي
کي ڪينءَ پنهنجي عاشق تي ٻي پاسي جي نهارڻ ۾ رشڪ ۽ ريس نه
هوندي .

جيئن بيت:

جنهن سان پسين پرين کي اکيون سي ٿي ڌار،
ٻي ڏانهن ڪين نهار جو سڄڻ ريساڻو گهڻو.

ڪنڌ نه ڦيرج ڪاڏهين وٺيو وڃج واٽ،
لنڻوڻي ڦير لپاٽ لڳندڻي شاه لطيف چئي.

بيت فارسي:

دل آرامي که داري دل درو بند،
دگر چشم از همه عالم فرو بند.

الله بس باقي هوس:-

بيان حقيقت حال دوزخ

دوزخ هڪڙو دود خانو ۽ محروني مڪان آهي. جيڪي نانگ ۽ وچون. بلا ۽ بدبون تنهن ۾ ٿيون ٻجهن سي سڀ هنون هر ڪوئي پاڻ سان کنيون ٿو هلي نه ته اتي ڪاٺي بلا ڪانهي. جيئن نانگ ۽ وچون وغيره ازين قسم بلائون آهن. اوهي سڀ انسان جا بدفعل ۽ بد خواهشان آهن. جنهن انسان جي وجود ۾ هتي ڪوئي بدفعل ۽ خراب خواهش نه آهي ته انهي لاءِ اتي نڪو نانگ آهي نه وچون. نه بلا آهي نه بدبون ۽ انهن جي باهه آهي هن جهان جو فراق جيئن ڪوئي دوست دوست کان جدا ٿو ٿئي ته انهي کي فراق جي باهه ٿي لڳي. مگر انهن جي باهه تي قسم آهي جيئن هڪڙي باهه دنيا جي دوستي ۽ فراق جي آهي ۽ ٻي باهه رسوائي ۽ بدنامي ٿيڻ جي باهه مولِي جي ديدار کان محرومائي جي. پر اها حرڪت ساري دنيا جي دوستي ۽ رغبت جي آهي. جيڪڏهن ڪنهن ماڻهون جي دل ۾ دنيا جي دوستي نه هوندي ته اتي انهي لاءِ نه ڪا باهه هوندي، نه گرمي نه رسوائي هوندي ته محرومي. تڏهن بندي کي بايد آهي ته دنيا جي دوستي ۽ رغبت کي ڇڏي. محض مولِي جي محبت ۽ ذڪر فڪر کي محڪم ۽ مضبوط ڪري وٺي. جيئن ڪا ساعت ۽ ڪا گهڙي به ذڪر فڪر کان سواءِ خالي ۽ واندو نه رهي. واللہ يختص مي يشاء.

بيان حقيقت حال بهشت

بهشت هڪڙو باغوچو ۽ جميعت جي جاءِ آهي پر بهشت به ٽي قسم آهي هڪڙو عامي. ٻيو خاصي ٽيون اخصي. عامي بهشت آهي جيئن حور ۽ قصور. غلام ۽ ولد. محل ۽ ماڙيون ننڍيون. گلزار ۽ وڻڪار. ميوات ۽ لذات. عيش ۽ عشرت. صحت ۽ فرحت. ازين قسم ايهو چڙو نفس جو ڀاڱو آهي. ٻيو خاصي بهشت آهي جيئن شوق ۽ ذوق. درس ۽ ديدار الهي. ايهو فقط روح جو بهرو آهي. ٽيون اخصي بهشت آهي جيئن محويت. استغراق ۽ احديت. جيئن مڇي تان جو پاڻي جي منجهه نه ٿي پوي ته انهي جو جيئن پسڻ ۽ پيڻ سان ٿي نٿو سگهي. تيئن اخص به تان جو انهي ذاتي بحر جي منجهه نٿا پون ته

انهن جو گذارو به چڙو ڏسن ۽ پسن سان ٿي نٿو سگهي . يهدالله لنوره
 مَن يَسَاءُ الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس
 آهي .

باب ٻيون فصل ٽيون بيان حقيقت حال نفس

بيت:

سامن لڏو سو جھرو روڙي منجه وڃو،
ڪن ڪڻي پيا ڪن ۾ بت وڃائي بود،
سوئي ڄاڻن زيانڪي سوئي ڄاڻن سود،
وحدت منجه ورود فيضل سدا سامڻين.

موليٰ کان سواءِ ٻيو ته انهي ميدان ۾ آهيشي ڪونه هيڏانهن به
پاڻ آهي ته هوڏانهن به پاڻ - بلڪ هر جاءِ تي پاڻ حاضر ناظر ۽ ظاهر
ظهور آهي - جيڪو انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي ته اها مهض انهي جي
اڪن جي حرڪت ۽ دل جي معزوري آهي - نه مولِيٰ جي جدائي ۽ دوري -
جو اوهو هر ڪنهن کي ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي -
جيئن قوله تعاليٰ وَتَحْنُ اقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ - مگر عبد ۽ معبود
جي وچ ۾ پردو چڙو نفس آهي - پوءِ تان جو ڪوئي نفس کي نه سڃاڻندو
ته مولِيٰ کي به سڃاڻي ڪن سگهندو - تڏهن بندي کي پهريون پنهنجي
نفس جو سڃاڻڻ ضروري آهي - جو جنهن پنهنجي نفس کي سڃاڻو ته
ڄاڻ جو انهي پنهنجي مولِيٰ کي سڃاڻو - جيئن قول حضرت علي رضي
الله تعاليٰ عنه: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ - پر نفس جو سڃاڻڻ سخت
مشڪل ۽ گهڻو محال آهي ۽ تفصيل بيان تنهنجو ڊگهو - مگر مختصر
بيان اشاري لاءِ ايترو آهي ته انسان پاڻ دراصل ڪا شئي ناهي مگر
وجود ۽ روح کي موجود ۽ گڏ ڪري نالو انسان رکيائون ۽ وجود به پاڻ
در اصل ڪا شئي ناهي مگر چار عناصر گڏ ڪري نالو وجود ۽ نفس
رکيائون - پر اهي عناصر به پاڻ در اصل ڪا شئي نه آهن مگر جهڳ ۽

ڦوٽي وانگي مولِي جي ذاتي بحر جي هستي سان هست ۽ موجود آهن
۽ سواءِ انهي جي ناست ۽ نابود - جيئن بيت:
وجود ما معنائيت حافظ.

ڪه تحقيقش فسون است و فسانه.

مطلب ته هي وجود ڦوٽي وانگي پاڻ در اصل نپست ۽ ناچيز آهي - مگر
هي هستي ۽ حرڪت ساري انهي ۾ روح جي آهي ۽ روح جو حال شرح
۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي ڇو جو شرح ۽ بيان عالم خلق کي آهي
نه عالم امر کي - روح عالم امر آهي جيئن قوله تعاليٰ يَسْأَلُونَكَ عَنِ
الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي - غرض ته روح عالم امر آهي ۽ عالم امر
عالم الوهيت جو آهي پوءِ عالم الوهيت کي ڇڙو لوڇڻ لهن ٿو ڪي نه
شرح ۽ بيان - جيئن مثنوي:

اين قدر گفتيم باقي فڪر ڪن،

فڪر گرجا مد شو درو ذکر ڪن.

الغرض انسان جي وجود ۾ روح ٻه قسم آهي - هڪڙو روح ملڪاني
جيڪو ناطق آهي انهي کي روح سلطاني به چون ٿا ۽ ٻيو روح جسماني
- جڏهن ڪنهن ماڻهون جا دم پورا ٿا ٿين ته اوهو روح ملڪاني ڇڙو
وجود کان نڪري ٻاهر ٿو وڃي ۽ روح جسماني مرن کان پوءِ به بدن ۾
باقي ٿو رهي - والد اعلم بالصواب.

بيان اقسام نفس

نفس چار قسم آهي هڪڙو اماره - ٻيو لؤامه - ٽيون ملهمه - چوٿون
مطمئنه - ٻيو ته انهي ۾ هڪ ۾ ٻي ٻي خاصيت آهي جيئن اماره آتش
جي خاصيت کان آهي ۽ لؤامه باد جي خاصيت کان - ملهم آب جي
خاصيت کان آهي ۽ مطمئنه خاڪ جي خاصيت کان - پر ايهي سڀئي
هڪ ٻئي جون ضدان آهن - جيئن آتش گرم خشڪ آهي ۽ باد گرم تر -
آب سرد تر آهي ۽ خاڪ سرد خشڪ - پوءِ انهي ۾ هڪ عناصر جي
خاصيت کان غارفن ڏه ڏه خصلتان چوندي ڪڍيون آهن - جيئن اماره
جون خصلتان ۱. ظلم ۽ ۲. جهل - ۳. بغيض ۽ ۴. بخل - ۵. ڪاوڙ ۽ ۶.

ڪينو. ۷. فخر ۽ ۸. حسد. ۹. كفر ۽ ۱۰. نفاق. لوازم جون خصلتان. ۱. اخلاص ۽ ۲. روزو، حج ۽ عمره زڪات ۽ بندگي ۽ تواضع زهد ۽ تقوي ملهه جون خصلتان عقل ۽ حڪمت ۳. دانش ۽ ۴. الهام. ۵. صبر ۽ ۶. شڪر. ۷. سخا ۽ ۸. احسان. ۹. فضل ۽ ۱۰. ڪمال. مطلبته جون خصلتان: ۱. فقر ۽ ۲. تحمل. ۳. علم ۽ ۴. عدل. ۵. يقين ۽ ۶. معرفت. ۷. راعدو ۽ ۸. وفا. ۹. محبت ۽ ۱۰. رضا. ۱۲. پيو ته نفس جا نالا به گهڻا آهن ۽ روح جا نالا به گهڻا. نفس جا نالا آهن جيئن قالب ۽ تن. بت ۽ بدن. جسم ۽ جسد. وجود ۽ ڪالبد نفس وغيره. روح جا نالا آهن: جيئن دمر ۽ جان. روح ۽ روان. نفس ۽ دل وغيره. جو ايهو گوشت جو پيرو نه آهي جيڪو هر ڪنهن کي کپي پاسي مر ٿو ٿئي. پر ايهو گوشت جو پيرو ته هر حيوان کي به آهي. مگر دل انساني هڪڙو اسرار الهي ۽ بحر بي نهايت آهي. دراصل دل ۽ روح ۽ ٻئي هڪ آهن. جڏهن روح کي نشتر عشق جي لڳي ته انهي کان هڪڙو قطرو ٿئي قلب ٿيو. يعني دل روح جو قطرو آهي ۽ روح سر جو ۽ سر ذات جو مطلق آهي. پوءِ جڏهن ڪوئي طالب مولئي جو زهد ۽ ذڪر فڪر مر ٿو پوي ته دل ساڳئي وڃي روح سان ٿي رهي. ۽ روح سر سان. تڏهن طالب فنا تي الله ٿي سگهي سر ٿو سمائي. بهذالله لينوره من يشاء.

بيان حڪومت دل

سواء سمجهه حڪومت دل جي ايئن نفس تي غلبو ڪرڻ محال آهي. تڏهن طالب کي اول سمجهه حڪومت دل جي ضروري آهي مثال ته هن وجود جي ملڪ ۾ دل بادشاهه آهي ۽ عقل وزير ۽ ٻيا جيڪي عضوا ۽ حواس آهن ڇا ظاهري ڇا باطني ظاهري جيئن هٿ پير ڪن ۽ اکيون نڪ ۽ وات وغيره جيرو ۽ بڪيون. ٿڌڙ ۽ پتو. خشم ۽ خواهش. فڪر ۽ خيال وغيره. ايهي سڀ دل بادشاهه جا لشڪر ۽ خدمتگار آهن. جو انهن کان هڪڙا جاسوس ۽ چوڪيدار آهن ۽ هڪڙا ڪوٺوال ۽ خزانچي. هڪڙا نوڪر سپاهي آهن ۽ هڪڙا وٺ ۽ خدمتگار وغيره. مطلب ته ايهي سڀ دل بادشاهه جي خدمت ۽ ڪمن ۾ مقرر ۽ معين آهن. تفصيل

بيان انهي هر هڪ جو دڳهو آهي. مگر مشقت نمونہ خروار مختصر بيان
 اشاري لاءِ ايترو آهي ته جيئن خواهش خزانچي آهي ۽ ڪاوڙ ڪوٽوال -
 خواهش خزانچي تي ايهو ڪم مقرر آهي جو نفس لاءِ قدر ضرورت جي
 ماني ۽ پاڻي طلب ڪري ته دل بادشاهه عضون جي ذريعي سان پيدا
 ڪرائي ڏئيس. جو وجود پيدا به مٿي ۽ پاڻي کان آهي تنهنجو جيتائو
 به ماني ۽ پاڻي سان آهي. جيڪڏهن خواهش اصل پيدا نه ٿئي ها ته
 ڪجهه طلب ڪري ها ته ڪائي ها ته سواءِ ڪاڏي جي پري پري وڃي
 ها. پوءِ دل بادشاهه کي وجود جي ولايت کان ڪجهه به حاصل نه ٿئي ها
 - خواهش خزانچي کي محض انهي واسطي پاڻ مالڪ پيدا ڪيو آهي.
 جو ڪجهه طلب ڪري ته ڪائي پيئي جيئرو ٿئي. تان جو دل بادشاهه
 وجود جي ولايت کان شوق ذوق ۽ مولِي جي ذڪر فڪر جو خزانو
 حاصل ڪري ۽ ڪاوڙ ڪوٽوال تي ايهو ڪم مقرر آهي جو مٿان
 خواهش خزانچي خزاني کان ڪجهه چورائي ته انهي کي روڪي جهلي -
 جو خزانچي جو خيال مٿي ائين خراب ٿو رهي جو سارو خزانو سرڪار
 چورائي پنهنجي بيت ۾ هڻي. ڪاوڙ ڪوٽوال کي خاص انهي واسطي
 خدا تعاليٰ پيدا ڪيو آهي جو جيڪڏهن خواهش خزانچي ڪجهه
 ضرورت کان زياده خواهش ڪري ته انهي کي روڪي جهلي. بلڪ تنهن
 تي ڪجهه سزا ۽ چٽي رکي. جيئن جو نفس ڪا فضول خواهش ڪري
 ته به تي ڏينهن پاڻي ۽ ماني نه ڏئيس يا ازين قسم بي ڪا سختي ۽
 سزا رکيس تان جو بار دگر توبه ڪري. ڇو جو چور کي جيڪڏهن
 تنبيهه ۽ سزا نه ملي ته اوهو چوري کان ڪيئن موٽي رهندو. عقل وزير
 تي ايهو ڪم مقرر آهي ته دل بادشاهه جي ساري بادشاهي جو سڌارو ۽
 حفاظت ڪري. پوءِ عقل وزير جيڪڏهن وسيلو ۽ ڪم ڪوشش ٿو رهي
 ته ڪاوڙ ڪوٽوال به غافل ۽ ڪم ڪوشش ٿو ٿئي. تڏهن شيطان وقت
 کي غنيمت ڄاڻي خواهش خزانچي کي ٿورائي. پوءِ تنهن کان خزانو
 سارو نفس جو گڏ ٿو ڪرائي. نفس جو خزانو آهي سواءِ حق تعاليٰ جي
 ٻيون سڀئي خواهشان. جيئن طلب ملڪ ۽ مال. جاه ۽ جلال. عزت ۽

آبرو نام ۽ ناموس - مطلب ته پنهنجن جهانن جي عيش ۽ عشرت جي اميدن ۽ مرادن جو خزانو خواهش خزانچي گڏ ڪري نئين نفس جي خزاني ۾ ٿو هڻي ۽ دل بادشاه جو خزانو آهي ذڪر مولِي جو پوءِ دل وارو خزانو جو ذڪر آهي سو ويران ۽ تباھ ٿي ٿو وڃي تنهن ڪري دل مغلوب ٿي ٿئي ۽ نفس ٿا تڏهن وجود جي ملڪ جي بادشاهي ساري نفس ٿو ڪري ۽ ايهي عضوا ۽ حواس سڀ نفس جا تابع ۽ فرمان بردار ٿي ٿا وڃن - پوءِ عقل وزير جو سواءِ بڪ ۽ ڏڪ جو ٻيو ڪو به حيلو هلي نٿو سگهي - جڏهن وزير مٿي پاڻڪي سنڀاري - ذڪر فڪر ۽ ڏڪ بڪ جي شمشير سان هڻي نفس کي هيٺو ۽ ڪمزور ٿو ٿو ڪري ۽ خواهش خزانچي کي پنهنجي قبضي ۾ ٿو آڻي ۽ نفس جو خزانو سارو بره جي باهه ۾ ٿو ساڙي - تڏهن دل بادشاهه حملو ۽ غلبو ڪري ساري بادشاهي نفس کان ڦري ٿو وٺي ۽ نفس کي سخت قيد ۾ ٿو رکي - پوءِ ايهي عضوا ۽ حواس به سڀ دل جي تابع ۽ فرمان بردار ٿا ٿين - تڏهن شيطان تنهنجي ويجهو ٿي نٿو لنگهي جو مٿان مان به ولجي وڃا - مطلب ته جيڪڏهن نفس جو خزانو يعني خواهش وڌيڪ آهن ته حڪومت ۽ بادشاهي به ساري نفس جي آهي ۽ ايهي عضوا ۽ حواس به سڀ تابع فرمانبردار نفس جا آهن ۽ جي دل جو خزانو يعني ذڪر فڪر وڌيڪ آهي ته حڪومت ۽ بادشاهه ساري دل جي آهي ۽ ايهي عضوا ۽ حواس به سڀ تابع ۽ فرمانبردار دل جا آهن - جيئن حديث: **اَلْمَلِكُ لِمَنْ غَلَبَ** - جڏهن ڪوئي ماڻهون ڪنهن شئي جي طلب ۽ خواهش ٿو ڪري خيال سارو انهي جي حاصل ڪرڻ لاءِ اوڏانهن نڪري ٿو وڃي پوئتي ڏهر سواءِ يادگيري جي مولِي جي ايشن خالي ۽ برباد ٿا وڃن ڇو جو جيترا ڏهر خالي ۽ برباد زيان ٿي ويا ته ڇاڻ جو اوترا نقد دل جي خزاني کان گهٽ ٿي پيا ۽ جيتريون خواهشان بجاءِ ڏهن جي ڪيا ته هي سڀ وڃي نفس جي خزاني ۾ داخل ٿيون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - مثال ته هي نفس ۽ خواهش پاڻ ۾ ايشن آهن جيئن وجود ۽ ساهه - پوءِ تان جو ڪوئي خواهش کي نه بند ڪندو ته نفس ڪيئن مرنندو - جنهن جو

نفس نه مشو ته اوهو مولِي کي به لهي کين سگهندو تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفس جي خواهش سان ٿو جڳائي. پر سڀ خواهشن کي هڪ ڏينهن ۾ ڇڏڻ محال آهي. تڏهن تن کي درجي بدرجي گهٽائڻ ٿو کپي. جيئن اول ناروا خواهشان سڀ ڇڏي. پوءِ فضول خواهشان سڀ ڇڏي. تنهن کان پوءِ غير جون خواهشان يعني سوا مولا جي پيون سڀ خواهشان ڇڏي جو نفس جو ساھ خواهش آهي جڏهن سڀني خواهشان ڇڏيائ ته پوءِ نفس پاڻهن مطيع ۽ مغلوب ٿي مري ويندو. پر تان جو نفس حيات آهي ته انهي کي انهي ڏک ۽ بڪ جي بندي خاني کان ٻاهر کڻڻ مناسب ناهي ڇو جو جيڪڏهن جيسري انهي قيد خاني کان ٻاهر نڪتو ته ساڳي پنهنجي انهي بدچالي ۽ ڏنگائي کان کين ٽرندو. جيئن مشنوي نفس فرعون است هان سپرش مڪن. تانباردياد آن کُفر کُهن. مثال ته جيئن ڪوئي ڪتي جي ٻيچ کي توڙي سو سال نر ۾ وجهي ته به جڏهن ٻاهر نڪتو ته ساڳي اوهو ڏنگو ئي ڏنگو هوندو. نفس به ايئن جڏهن فاقشي جي قيد کان ٻاهر نڪتو ته ساڳي اوهو ڏنگو ئي ڏنگو هوندو نه راست ۽ سڌو. ڇو جو اياها ڏنگائي انهي جي اصلي پيشو آهي. جيئن روايت آهي ته جڏهن پاڻ پروردگار نفس کي پيدا ڪيو ته انهي وقت تنهن کان پڇيائ جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. نفس چيو جو تون تون آهين ۽ مان مان. تڏهن پاڻ مالڪ ملائڪن کي فرمايو ته انهي کي نئين دوزخ جي باھ ۾ ٽهي ڏيئي آڻيو. پوءِ ملائڪن نئين آتھون ٽهي ڏيئي آندو. وري پاڻ پڇيائون جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. تڏهن به چيائين ته تون تون آهين ۽ مان مان. موٽي به مالڪ فرمايو ته انهي کي نئين آتھون ٽهي ڏيئي آڻيو. نيٺ ٽين ڀيري به ملائڪن نئين دوزخ جي باھ ۾ ٽهي ڏيئي آندو. ساڳي مالڪ پڇيو جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير. ته به نفس چيو جو تون تون آهين ۽ مان مان. تڏهن پاڻ پروردگار ملائڪن کي فرمايو ته ايهو سواءِ ساڙڻ باھ بڪ جي ايئن ڪين مڙندو. هاڻي هن کي نئين فاقشي جي باھ ۾ ٽهي ڏيئي آڻيو. پوءِ ملائڪن نئين بڪ جي باھ ۾ ٽهي ڏيئي آندو. پوءِ

پاڻ پروردگار فرمايس جو تون ڪير آهين ۽ مان ڪير . تڏهن وڃي تات
 مڃي چيا ته تون خالق ۽ خداوند آهين . مان نيست ۽ ناچيز بندو .
 مطلب ته ايهو نفس نادان سواءِ جنگ برخلافي ۽ ساڙڻ باهه بڪه جي بي
 ڪنهن به حيلي سان مڙڻ ۽ مرڻ نٿو باسي . تڏهن طالب کي لازم آهي
 ته ايهو بڪه ۽ برخلافي جو بار تنهن تون ڪڏهن به نه لاهي . جي لاءِ ته
 وري پنهنجي بد راهي ۽ بدچالي جو پيشو ڪڏهن . جيئن نقل آهي ته
 هڪڙي جوڳي فقير ڪنهن جبل ۾ وڃي هڪڙو ازدها نانگ ڏٺو . پر
 سردي جي سبب کان سو نانگ ٻڏو پيو هو . آخر انهي جوڳي فقير
 وٺي تنهن کي رسي سان ٻڏي گڏهه ته ڪڍي بغداد جي شهر ۾ آندو .
 جڏهن ماڻهو ازدها جي خبر ٻڌي ته ڇا مرد ۽ زال ، ڇا ٻار ۽ ڇا ٻچا
 سڀ ماڻهو شهر جا اچي اتي گڏ ٿيا . جڏهن سڄ به ڪجهه تاب ڪيو ۽
 اچي خلق جي به انبوهه ٿي . تڏهن انهي نانگ ساھ ساري وٺي ست
 جو ڏني ته اوهي رسا سڀ ٽٽي پيا . ازدها کي ڀلا ٿوڙها ڇا جهليندا .
 آخر وٺي ٿوڪ جو ڏٺا ته فقير پاڻ به ڇٽ ته اوهي ماڻهو به سڀ ڇٽ .
 غرض ته جڏهن طالب مولِي جو ڏک بڪه ۽ ڏک فڪر ۾ ٿو پوي ته اول
 نفس اونهي جو ڪجهه ٻڌجي ٿو وڃي تڏهن ڪوئي ٻي خبر ايس ٿو
 ڄاڻي ته نفس هاڻي اصل مري ويو آهي . آخر جڏهن ماڻهن جي به اچي
 آمد رفت ۽ انبوهه ٿي ٿئي ۽ نفس کي به ڪجهه لذيت ڪاڌو ۽ فضول
 خورش ٿو ملي . تڏهن نفس ساڳئي ساھ ساري پنهنجي انهي بدراهي ۽
 بدچالي جو ڏنگ ٿو هڻي . جيئن طلب ۽ طماع حرص ۽ هوا . عزت ۽
 آبرو . منوتي ۽ شهرت . فخر ۽ غرور وغيره ائين قسم سڀ خيال آڻي
 اندر ۾ ٿو اتاري . تڏهن فقير پاڻ به گمراه ٿي ٿو وڃي ته سندس سڀ
 سنگت به گمراه . هي هي ۽ هاءِ هاءِ . مالڪ پنهنجي مهر سان وڏين
 کي شل وڌ نه وجهي . واللہ ينحص من يشاء .

بيان تفصيل خصائل نفس

انسان هڪڙو اسرار الهي ۽ علوي چيز آهي جي پاڻ کي ٿو
 سڃاڻي ته وڃي داخل به علوي عالم ٿئي ٿو ۽ جيڪڏهن پاڻ کي نٿو

سڃاڻي ته هڪڙو حيوان ۽ سڦلي شني آهي ۽ وڃي داخل آهي. اسفلُ
 السافلين ۾ ٿو لڳي. جيئن ڪولہ تعاليٰ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ
 تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَّرْنَاهُ أَسْفَلَ السَّافِلِينَ. مطلب ته انسان آهي انسانيت سان.
 پوءِ جنهن کي انسانيت آهي ته اوهو ملائڪن کان به مٿي آهي نه ته
 حيوانن کان به هيٺ. حديث: خَلَقَ نَبِيَّ آدَمَ وَ فَعَمَّ الْعَقْلَ وَ شَهْوَتَ
 فَمَنْ غَلَبَ عَقْلَهُ عَلَىٰ شَهْوَتِهِ فَهُوَ عَلَنِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتَهُ
 عَلَىٰ عَقْلِهِ فَهُوَ أَدْنَىٰ مِنَ الْبَهَائِمِ. پر تان جو ڪوئي پنهنجي وجود جون
 خاصيتون نه سڃاڻندو ته پنهنجي انساني ۽ حيواني جو خبر ڪا نه
 پوندس جڏهن انسان کي پنهنجي خاصيت جو سڃاڻڻ ضروري آهي.
 انسان جي وجود ۾ چار خاصيتون آهن. انهن کان هڪڙي خاصيت
 بهائمي آهي جيئن دور ۽ گداهه. اٺ ۽ ٻڪري وغيره ازين قسم ۽ ٻي
 خاصيت سباعي جيئن ڪٽو ۽ سور. شينهن ۽ ناهر وغيره ازين قسم
 ۽ ٽين خاصيت شيطاني ۽ چوٽين خاصيت ملڪاني. انهي هر هڪ
 خاصيت جون خصلتون جدا جدا آهن جيئن بهائمي خاصيت جون
 خصلتون آهن کائڻ ۽ پيئڻ. سمهڻ ۽ گهمڻ. شهوت ۽ جماع وغيره
 ازين قسم. پوءِ جنهن جي وجود ۾ چڙا ايهي فعل آهن ته اوهو در
 حقيقت چوپايو ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان. سو قيامت جي ڏينهن
 اٿندو به چوپائڻ جي شڪل سان. پيو ته پيغمبر صلي الله عليه وسلم
 جي شڪل انساني آهي تڏهن انساني شڪل سان ڪو به دوزخ ڏانهن نه
 ويندو ۽ سباعي خاصيت جون خصلتون آهن هڻڻ ۽ مارڻ. وڙهڻ ۽ ڦاڙڻ
 . ظلم ۽ ڪاوڙ وغيره ازين قسم. پوءِ جنهن جي وجود ۾ چڙا ايهي فعل
 آهن ته اوهو در حقيقت درندو آهي. سپائي اٿندو به درندن جي شڪل
 سان ۽ شيطاني خاصيت جون خصلتون آهن. فريب ۽ فتنو. مڪر ۽
 حيلو. حسد ۽ ڪينو. فخر ۽ غرور وغيره ازين قسم. پوءِ جنهن جي
 وجود ۾ چڙا ايهي فعل آهن ته اوهو در حقيقت شيطان آهي سپائي
 اٿندو به شيطاني شڪل سان ۽ ملڪاني خاصيت جون خصلتون آهن
 ذڪر ۽ فڪر. طاعت ۽ عبادت. شوق ۽ ذوق. درد ۽ فراق. محبت ۽

معرفت حق تعاليٰ جي - وغيره ازين قسم - پوءِ جنهن جي وجود ۾ ايهي فعل آهن ته اوهو در حقيقت انسان ۽ بلند مڪان آهي - قيامت جي ڏينهن اٿندو به انساني شڪل سان ۽ وڃي داخل به بلند مڪان ۾ ٿيندو - تڏهن موليٰ جي طالب کي لازم آهي ته جهت تاءِ ويهي پنهنجي وجود ۾ فڪر سان بهاري - جو انهن سڀني خاصيتن کان ڪهڙي خاصيت جي خصلت ڏانهن خيال ميل ٿو ڪري - پوءِ جنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو اوهي خاصيت وجود ۾ ٻين سڀني خاصيتن کان وڌيڪ زور آهي - جي انساني خاصيت جي ڪنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو انسان ۽ اعليٰ شان آهي - جيڪڏهن هن ٽنهن خاصيتن جي ڪنهن خصلت ڏانهن ميل ڪيائين ته ڄاڻ جو اڃا حيوان ۽ ادنيٰ آهي - پوءِ انهي کي بايد آهي ته درد ۽ فاقشي جي ڪهڙي سان خيال کي اوڏانهن روڪي جهلي - جيڪو ائين ڪندو ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد وڃي انساني مڪان ۽ اعليٰ شان کي پهچي سگهندو - نه ته موليٰ سان ملڻ محال ۽ مسلماني مشڪل آهي - بهرحال لئوره من پشاء - فقير کي سرافي ساري پنهنجي وجود جي ۽ نگهباني دمن جي بايد ۽ لازم آهي - جيئن جو ڪو دم به موليٰ جي نانءُ کان سواءِ خالي نه وڃي - جو ايهو هر هڪ دم لعل شهبانو ۽ دري بهي آهي بلڪ تنهنجي قيمت پنهنجن جهانن کان به زياده زور - جيئن بيت:

پس از سه سال اين معنيٰ محقق شدنجا فاني،
که يکدم با خدا بودن به از ملڪي سلیماني.

مگر انهي لعل جي خبر سواءِ فقير جي ٻيو ڪو به ائين لهي نه ٿو سگهي - جڏهن سج لهي سانجهي ٿي ٿئي تڏهن هر ڪنهن کي پاڻهن خبر ٿي پوي - ڇو جو ايهو لعل شب چراغ اونداهي ۾ روشنائي ڪندڙ آهي - يعني جڏهن ڪوئي ماڻهو مري ٿو وڃي ته انهي جا خوش ۽ قريب تنهن کي نئين قبر ۾ دفن ڪري موٽي سڀ پوئتي ٿا وڃن پوءِ سواءِ ذڪر ۽ منور نام موليٰ جي ٻيو ائين انهي سان ڪو به نه ٿو رهي - تڏهن اوهو ويچارو ٿو ڄاڻي ته منهنجو مال ۽ مڏي - دوست ۽ قريب - يار

۽ مددگار سواءِ ذڪر ۽ نام مولِي جي ٻيو ڪوئي ڪونهي. پوءِ هزار هزار افسوس ۽ ارمان ٿو ڪري. جو انهي سڀن دمن سان نانءُ مولِي جو مڙبان ها. پر ڪرڻ جو هنڌ هي آهي. اتي سواءِ افسوس ۽ ارمان جي ٻيو ڪجهه به حاصل ٿيڻو ناهي. جيئن نقل آهي ته هڪڙي شخص فصل ڪيو. آخر جڏهن پوکي پڪي ته پنهنجي زال کي چيائ ته جو وڃي ٻني جي ٻني جي فلاني ڪنڊ کان مٽي پئي ڳوڙها ٺاه ته چهار کي هڪلون. انهي مائي وڃي اتي زمين کي ڪوٽي ته هڪڙو ڊيڳڙو ڀريل ڳوڙهن جو نڪتو. پوءِ پنهنجي زال مڙسڻ اوهي ڳوڙها چهار کي هڻي سانجهي تاءِ سڀ چٽائي ڇڏيا پر اوهي ڳوڙها مائي کي ڏاڍي وڻيا ها. تنهن ڪري هڪڙو ڳوڙهو تن کان ڪڍي ٻارن جي راند لاءِ پنهنجي ڦڏي ۾ وجهي ڇڏيا هاءِ. نيٺ سانجهي کي انهي مائي مڙس کان موڪلائي مائي ٽڪي ڪرڻ لاءِ گهر ڏانهن رواني ٿي. جڏهن اڌ واٽ تي آئي ته اوهو ڳوڙهو ياد آيس. سو ڦڏي کان ڪڍي تري تي رکي هلڻ لڳي ته اوچتي هڪڙو صراف واٽ سان مليس. انهي ڄاڻو ته مائي کي انهي شئي جي خبر ڪانهي. شايد ڪنهن وجهه سان ايهو تنهن کان ڏٺاري وٺان. آخر انهي صراف مائي کي چيو ته جي ايهو ڳوڙهو مان کي ڏيندا ته هزار روپيه ٽوڪي ڏيندس. تڏهن مائي سمجهي ته ايهو ضرور ڪا قيمتي شئي آهي انهي کي چيائين ته مان پنهنجي نه ڏيندس صراف چيو جو تون ۽ تنهنجو مڙس جيترا به ڪڍي سگهو ته اوترا پئسا اوهان کي ڏيندس. پوءِ مائي منظور ڪئي. پر چيائ ته مان وڃي پنهنجي مڙس سان خبر ڪيان جي انهي قبول ڪيو ته ڏينداسي نه ته نه. تڏهن مائي وڃي پنهنجي مڙس سان اوهان خبر ڪئي پوءِ انهي جي مڙس اچي صراف کي چيو جو تون جيڪڏهن انهي ڳوڙهي کان ٻه ٻڍان روپين جون ڏيندين ته اسان کي سڌو منظور آهي پر انهي جو نانءُ اسان کي ڏسي. صراف چيو ته نانءُ انهي جو لعل آهي. تڏهن ٻئي هٿ سڙن تي هڻي ٻني زال مڙس انهي ٻني ڏانهن پڳا. جو مٿان اتي وڃي ڪجهه پيا به ڳولهي لهون. پر ڇا لهندا جو هڪ ته جهنگ ۾ پيا. ٻيو ته سج لهي اونڌا ه ٿي. آخر اتي

وڃي جهٽ تاءَ ڳولهيائون پر پيو ڪجهه به هٿ نه آين غرض ته ايهو هر
هڪ دم لعل حقيقي آهي پوءِ جنهن جا دم سواءِ ذڪر مولِي جي ايشن
برباد ويا ته اوهو بندو مرنَ جي وقت انهي ڪرَمي وانگي لڪَ لڪَ
افسوس ۽ ارمان ڪندو. پر اونهي وقت جي پشيماني ڪجهه به ڪم نه
ايندي. هي هي ها ها. جنهن شخص جو هوائي ڏگهيون دليلاڻ ڪيون
ته ڄاڻ جو تنهنجي دل کي خواهشان وڪوڙي ويون تڏهن ماضي ۽
مستقبل کي ڇڏڻ لَو ڪپي. حال ۽ وقت کي وٺڻ. ڇو جو گذريل گذري
ويو ۽ اُتندو ايندو اٿئي نه. مطلب ته سواءِ حال ۽ پاس انفاس جي ٻيا
سڀ خطرات ۽ وسواس آهن پاس انفاس آهي نگهباني دمن جي. جيئن
جو ڪو دم به مولِي جي ذڪر کان سواءِ خالي ۽ برباد نه وڃي. ته پاس
انفاس به ايهو آهي ته حال به ايهو. وقت به ايهو آهي ته وصال به ايهو
يهذا الله لنوره من يشاء. الله بس باقي هوس. جالي ڪوئي ڪس آهي ته
هڪ حرفتي بس آهي.

باب ٻيون

فصل چوٿون

دريان معرفت حق تعاليٰ

بيت:

اونهي بحر عميق جي ڪنڌي نه ڪنارو،
 ڪينءَ انهي جي آونت جو ڪولهي سڌارو،
 سر جنهن کي ڪو نه ڪو پاڻڌ نه پيسارو،
 مَاعَرَفَ فناڪَ حق معرفتڪ مانجهن مونجهارو،
 عارف اڻسارو فيض ل تنهن تار ۾.

حق تعاليٰ جي ذاتي بحر جو آونت ڪنهن به نه لڌو آهي - جنهن
 ڄاتو جو مان لڌو ته اوهو اڃا اوري ۽ ڪچر آهي نه پهتل ۽ پڪو -
 جيئن بيت:

جان جان جوئي ڄاڻ ۾ تان تان سو اڻڄاڻ،
 فيصل تن اهڃاڻ جن ڄاڻ وڃايو ڄاڻ سان.

موليٰ جي معرفت ۾ عارف اوهو آهي جو پاڻ کي جاهل ڄاڻي ۽ جاهل
 اوهو آهي جو پاڻ کي عارف ڄاڻي - ڇو جو حق تعاليٰ جي حسن ۽
 پاڪائي - توحيد ۽ وڌائي جي بحر کي نه حد آهي نه نهايت نه ابتدا آهي
 نه انتها - پوءِ جنهن بحر کي حد ۽ نهايت ڪانهي ته انهي جي معرفت
 کي ڪينءَ ڪنڌي ڪنارو پيدا ٿي سگهندو - جيئن بيت طيور وهر زين
 بي پرو بالات ڪم بالاتر حد هر خيال ست - مگر اسان کي يقين ۽
 سچائي سان ايشن سمجهڻ ۽ چوڻ لازم ۽ واجب آهي ته سبحان الله
 والحمد لله ولا اله الا الله والله اڪبر - سبحان الله جي معنيٰ آهي عجب
 پاڪ آهي خدا تعاليٰ ۾ مولیٰ جي پاڪائي ايشن ناهي - جيئن ٻيون

شبيون به پاڪ آهن - بلڪ انهي جي پاڪائي فهم ۽ فڪر جي حد کان
 ٻاهر آهي - الحمد لله جي معنيٰ آهي گهڻو شڪر آهي خاص واسطي
 خدا تعاليٰ جي پر انهي جي شڪر ادا ٿيڻ ناهي جو هر ڪوئي
 شڪر ٿو ڪري - مگر مولِي جي شڪر ادا ٿي ڪما حقہ ڪو به ڪري نه
 ٿو سگهي - جيئن بيت: از دست زبان که برآيد - ڪر عهده شڪر ش بدر
 آيد - لا اله الا الله جي معنيٰ آهي ناهي ڪوئي معبود سواءِ خدا تعاليٰ
 جي ۽ لاشعبي موجود غير الله - الله اڪبر جي معنيٰ ائين ناهي جو
 مولِي سڀ کان وڏو آهي ڇو جو سڀ کان وڏي چوڻ ۾ ٻيا ڪي ننڍا به
 معلوم ٿا ٿين - پيو ته حق تعاليٰ ننڍي وڏي چوڻ ۽ مٿ ٿاڻي کان پاڪ
 آهي - جيئن قوله تعاليٰ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَحَدٌ - تڏهن سڀ کان وڏو
 چوڻ محض خطا آهي - مگر الله اڪبر جي معنيٰ ائين آهي ته خدا
 تعاليٰ اسان جي فهم ۽ فڪر جي لهڻ ۽ پهچڻ جي حد کان پاڪ ۽ وڏو
 آهي - حق تعاليٰ کي ڪي نه حد آهي نه نهايت - نه ابتدا آهي نه انتها - نه
 مثل آهي نه مانند - نه جنس آهي نه ڪا ضد - احد ۽ صمد - لا وُلْدَ ۽ لا
 والد شريڪ ۽ لامڪان - دائر ۽ قائم ۽ حي قيوم - سميع بصير ۽
 علیم حکيم - قادر قديم ۽ غفور رحيم - ڪريم ستار ۽ واحد القهار
 - ايزد لايزالي ۽ خالق ذالجلال - اول آخر ۽ ظاهر باطن هر جاء تي حاضر
 ناظر ۽ ظاهر ظهور - خود بخود موجود ۽ منور آهي - مگر اڳي بي رنگ
 ۽ بي نمون - بي چوڻ ۽ بي چڱون - بي مثل ۽ بي بيان - بي نام ۽ بي
 نشان - نه ڪو ملڪ نه مڪان نه ڪو جڳهه نه جهان - چڙو پاڻ ڳجهي
 خزاني وانگر منجهه پردي راز جي مخفي هيو - جيئن حديث: كُنْتُ كُنْزَ
 مَخْفِيٍّ فَأَحْبَبْتُ أَنَا أَعْرِفَ مَخْلُقَ الْخَلْقِ أَعْرِفَ - جڏهن وحدت جي بحر کي
 جوش عشق جو لڳو ته موج ڪري انهي پردي راز کان ٻاهر نڪري هر
 جاء تي جلوه ٿيو - بلڪ هاڻي به اونڌين آهي جيئن اڳي هيو - جيئن
 حديث: أَلَا نَ كَمَا كَانَ - مگر ذاتي بحر تي جهڳ ۽ ٿوئي جيئن صفا تي
 پردو رکي بي رنگي مون گوناگون هزارين رنگ ۽ نمونا سمايو - پر اول
 حمدي نور سمائي پوءِ درياھ وانگي ميل ڪري ساري صفات ۾ جلوه

غما ۽ روتڻ افزا ٿيو. جيئن حديث: كل شئي من نوري و انا من نور الله. ۽ قوله تعالى الله نور السموات والارض. مطلب ته طمائي مخلوقات مولئي جي ذات جو ظهورو آهي. پوءِ نظر حقيقت ۾ انهي صفاتي جهڳ ۽ ٿوريڪان لنگهي وڃي سوني بحر کي ٿي ڏسي. جيڪو انهي هڪ کان سواءِ ٻيو به ڪجهه ٿو ڏسي ته اها محض انهي جي اکن جي حرڪت ۽ نفس جي پل آهي تڏهن طالب کي پهريون ئي پنهنجي هستي جو وڃائڻ ۽ يگانگي جو سر مون اکن ۾ پائڻ ٿو ڪڍي. جو هڪ حق تعاليٰ کان سواءِ ٻي ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي. جي هيڏانهن نهار به اهو آهي ته هوڏانهن به اهو. هر جاءِ تي پاڻ حاضر ناظر ۽ ظاهر ظهور آهي جيئن قوله تعالى فَاَيُنَاسِ تَوَافُّوْا قَسَمَ رَجَّةُ اللَّهِ. مرد اهو آهي جو هر مظهر ۾ مولئي کي سڃاڻي. جيئن مشنوي. مرد آن باشد که شه شناس. شاه را بشناسد اندر هر لباس. جيئن ساري ڪلام الله مجيد کان ڪنهن هڪ جزئي جو نه مڃڻ ڪفر آهي تيئن ساري مخلوقات کان ڪنهن هڪ ذري جو غير سمجهڻ نزديڪ محققن جي شرڪ. جو طمائي مخلوقات پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي نور جو ظهورو آهي ۽ اهو پاڻ پروردگار جي نور جو ظهورو. ٻيو ته انهي وچ ۾ آهيني ڪو نه جيئن حديث: انا احمد بلا ميم. مگر احد ۽ احمد جي وچ ۾ فرق چڙو ميم جو آهي جيڪڏهن احمد جي وچ کان ميم پري ٿئي ته سوني احد آهي. عالم سارو انهي هڪ حرف ۾ حيران ۽ مستغرق آهي. جيئن بيت: زاحمد تا احد يک ميم فرق است. هم عالم دران يک حرف غرق است. انسان چڙو خيال آهي. جي خيال حق سان آهي ته حق آهي ۽ غير سان آهي ته غير. جڏهن ڪوئي بندو انهي خيال سان پاڻ کي اصل ڪجهه نه ٿو ڄاڻي تڏهن پاڻ مولئي اتي اثبات ٿو ٿئي پوءِ عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق تر جو به نه ٿو رهي. جيئن حديث قريسي. يا احمد عندي شراب لا وليائي اذ اُسْكُرُوْا وَاذَا اُسْكُرُوْا اَطْرَبُوْا وَاذَا اَطْرَبُوْا اَنَا بَوَا وَاذَا اَتَابُوْا اَخْلَصُوْا وَاَصْلُوْا وَاذَا وَاَصْلُوْا تَضَلُّوْا وَاذَا تَضَلُّوْا لَا فَرْقَ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ. ترجمه: يعني اي احمد نزديڪ منهنجي

هڪڙو شراب آهي منهنجي دوستن لاءِ. جڏهن پيئندا ته مست ٿيندا ۽ جڏهن مست ٿيندا ته عيش عشرت ڪندا ۽ جڏهن عيش عشرت ڪندا ته توبه ڪندا ۽ جڏهن توبه ڪندا ته صاف ٿيندا ۽ جڏهن صاف ٿيندا ته واصل ٿيندا ۽ جڏهن واصل ٿيندا ته ڳرندا ۽ جڏهن ڳرندا ته پوءِ تاهي ڪو فرق منهنجي ۽ انهن جي وچ ۾ نه ۽ بيت: من تو شدم تو من شدي من تن شدم تو جان شدي. تاڪس نگويد بعد ازين. من ديگرم تو ديگري. انهي کان سواءِ ٻيو ڪو به انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي. جيڪو انهي ڪفر جي پوڙي تي پير نه رکندو ته مولِي سان ملي ڪيئن سگهندو. ڇو جو پئي کي محبوب جي محلات ۾ اندرلنگهڻ جي واٽ ئي ڪانهي. تان جو ڪوئي پنهنجي نفس کي نيسي سان سڃاڻندو ته مولِي کي سڃاڻي ڪيئن سگهندو ۽ جنهن پنهنجي نفس کي فنائي سان سڃاڻو ته ڇاڻ جو انهي پنهنجي مولِي کي بقائي سان ڄاڻو. جيئن حديث: مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فِي الْفَنَاءِ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ بِالْبَقَاءِ. تڏهن مولِي جي طالب کي لازم آهي ته پاڻ کي هميشه فنا جي فڪر سان نيسٽ ۽ نابود ڄاڻي ۽ مولِي کي هست اثبات. تان جو پاڻ تحقيق نيسٽ ۽ نابود ٿي وڃي ۽ حق تعاليٰ هست ۽ اثبات. يهدالله لنوره من يشاء. عشق جي ميدان ۾ چڙو پاڻ کان پاسي ٿيڻ ٿو کپي جو طالب پنهنجو پردو پاڻ آهي. جڏهن پاڻ کان پاسي ٿيو ته طالب ۽ مطلوب جي وچ ۾ پردو ئي ڪونهي. جيئن مثنوي: تومباش اصلا وصال اين است وبس. رودرو گم شو ڪمال اين است و بس. جيڪو وڃي محبت جي ميدان ۾ پيو ته اوهو سواءِ عشق جي ٻيو ڪجهه به نه رهيو. سو هميشه بي خوش ۽ دل ريش پر جوش ۽ خاموش ٿو رهي. مگر ڪنڌي وارو جوش ۽ خروش ۾ آهي ۽ ٻڌل خاموش. پر جنهن جي دل ڊيگ وانگي جوش ۽ خروش ۾ ناهي ته اوهو اڃا عشق جي ميدان کان اوري آهي نه پهتل. ڇو جو درد ۽ ٻڙڪي جو غماز دانه ۽ پاڻ آهي يعني جالي درد ۽ ٻڙڪو هوندو ته اتي ضرور دانه ۽ پاڻ به هوندي ۽ جالي نه درد هوندو ن ٻڙڪو نه اتي نه دانه هوندي نه پاڻ دل هڪڙو اسرار الهي ۽ گنج بادشاهي آهي.

مگر سواء رنج جي انهي گنج کي اينن ڪو به لهي نه ٿو سگهي . جنهن
رنج کي لذو نه ڄاڻ جو انهي گنج کي لذو . جيشن بيت:

درد جنهن جي دل ۾ هون تنهن جي منجهه .
سعيو انهي سور جو تن کي صبح منجهه .
کوٽي منجهين کان سي لوجي لهن گنج .
رانگو سندن رنج فيصل تنهن راه ۾ .

غزل:

- آفتابي دم بدم مي تابداز ايوان ما .
مشرق از خورشيد معني گشت بامر جان ما .
- ۱ . چون غمام غير رفته شمس معني شد پريد .
سايد کي باقي غما يد پيش خور تابان ما .
- ۲ . دل چو دريا نيست يا خود گويشمش بحري محيط .
مخزني اسرار يا خود مطلعي مانان ما .
- ۳ . جامه تن رادريده گشت جانم جلوه گر .
رفت درگون و مکان اين زمزم افغان ما .
- ۴ . چون حجاب کفر هباشد آب گشته آشکار .
دردو عالم رخ نمود اين بحري پايان ما .
- ۵ . نگهت گل هر زمان از گلنم سر ميزند .
کو مشامي تا شمد بوء خوش از بو بوستان ما .
- ۶ . هان سرو يا آيههاالمشاق حيران در بدر .
نخن اقرب درنگرين نکته برهان ما .
- ۷ . از فروغ لاله اسرار الا الله به بين .
کاین کلید روشن است از روضه پنهان ما .
نام ني فيصل بهانه رمز وحي گفتنت .
اين معنارا بايقان بشنواز قرآن ما .

مولي ماڻهو کان پري ناهي مگر ماڻهو انهي کي ڏسي نٿو سگهي -
 جيئن قوله وفي انفسكم اقلاً تبصرون - ۽ وهو معكم فائتما تكتنم - پر
 سواء عشق جي مولي جو پسڻ ۽ ملڻ محال آهي ۽ عشق جو رستو
 سڀن راهن کان علاحدو ۽ عاشقن جو طبيب ۽ حڪيم - دوا ۽ دارون -
 استاد ۽ اديب سڀ عشق آهي -
 جيئن مثنوي -

اهل دل رازوق و فهم ديگر است -
 کان زفهم هر دو عالم برتر است -
 هر گراجا مهر ز عشق چاک شد -
 اوز حرص و عيب کله پاک شد -
 شاد باش اي عشق خوش سو دار ما -
 اي طيب جمله علت هار، ما،
 اي دوارء نخوت و ناموس ما،
 اي تو افلاطون و جالينوس ما.

نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن موسيٰ عليه السلام سير ڪندي وڃي
 ڪنهن جهنگ ۾ هڪڙو ڌنار ڏٺا جو ويٺو ٿو چوي ته اي خدا تعاليٰ
 تنهنجي جاءِ ڪاٿي آهي ته مان هر روز اچي پوهاري ڏيانس ۽ تنهنجا
 ڪپڙا ڌوئان ۽ تنهنجون جوان ڳولهيان ۽ توکان صبح سانجهي مڪڻ ۽
 ماني، کير ۽ ڏهي آڻيان وغيره - ائين قسم ڦولن ۾ وهلور ويٺو هو -
 حضرت موسيٰ کي اهڙن گفتن جي ٻڌي ڏاڍو مٺو لڳو - تڏهن ڌڙڪي
 سان فرمايائونس ته اي بي خبر اي نادان ائين نه چئ جو پاڻ ته ڪافر
 ٿيو آهين پر پڻ کي به گمراه ٿو ڪرين - پوءِ اوهو ويچارو انهي سخن
 جي ٻڌڻ سان حيران ۽ پريشان ٿي وسامجي ويو - آخر انهي کي شرعي
 طور هدايت ڪيائ جو خدا تعاليٰ کائن ۽ پيشن وغيره اهڙن سڀن ڪمن
 کان بعد پاڪ ۽ مقدس آهي - اڳتي ائين نه چئو - جڏهن موسيٰ عليه

السلام انهي کي سمجھائي اتيون روانو ٿيو اڃا ڏه ويهه وکان نه کيائ
 ته حضرت حق تعاليٰ کان وحي جبرائيل سان عتاب آيس - جو "اي
 موسيٰ مان توکي ماڻهن جي وصل لاءِ مڪو آهي نه فصل کان - ايهو
 بندو مان سان گڏ ويٺو هو تون ڇاڪان ڌار کير آهي" جيئن مشوي
 مولئي نارومي عليه رحمت - وحي آمد سور - موسيٰ از خدا - سوخته
 جان و روانان ديگر اند هرکي راسير تي بنهاده ايم - هر کي را
 اصطلاحی داده ايم - ملت عشق از بهمه دينها جدات - عاشقانه ملت
 مذهب خدايت توز مستان فلا نوزي مجو - جامه چاڪان راجه فرمائي
 رخو - عاشقانه راهر نفس سوزيدنيست - برده ويران خواجه و عشر نيست
 ما برون رانشگريم و قال را - مادرون رينگريم و حال را - آتشي از عشق
 در جان برفروز - فکر و عبادت رابسوز چونکه موسيٰ اين عتاب از حق
 شيند - در بيان دريئي چويان دويد - عاقبت دريافت اوراويديد - گفت
 مرده ده که دستور رسيد هيچ آدائي و ترتيبی مجو - هر چه ميخواهد دل
 تنگت بگو - مطلب ته مولئي جي محبت ۽ معرفت کان سواءِ ٻيا علم
 سڀ بي علمي ۽ هنر سڀ بي هنر آھن - فهم سڀ بي فهمي ۽ سمجھ
 سڀ بي سمجھي - جيئن بيت: سغدر هنر رگير که سر هم هنريت - جز
 عشق خدا هر هنر بي هنرست - علم چڙو هڪڙو نقطو آهي سواءِ ڄاڻ
 انهي نقطي جي ٻيو سڀ جهل ۽ ناداني آهي نه علم ۽ دانائي - جيئن
 حديث: الْعِلْمُ نَقْطَةٌ وَ كَثُرَتْ تَهَا الْجَاهِلُونَ - انهي نقطي کان مراد خاص
 توحيد باري تعاليٰ جي آهي - پوءِ جنهن کي مولئي جي توحيد جو ڄاڻ
 ناهي ته اوهو در حقيقت جاهل ۽ نادان آهي - توڙي جو عالم ۽ فاضل
 هجي ۽ جنهن کي توحيد جو ڄاڻ آهي ته اوهو عالم ۽ فاضل آهي
 توڙي جو جاهل ۽ نادان هجي - پر مولئي جي توحيد جو علم بالڪل
 باريڪ ۽ غامض آهي جو سواءِ زهد ۽ ذکر فڪر جي چڙي ٻڌجي سڏ
 سان انهي کي ڪو به ڪماحقه سمجھي نه ٿو سگھي جو اوهو علم
 حالي ۽ لدني آهي نه مقالي ۽ ڪسبي - غرض ته علم به قسم آهي
 هڪڙو علم حالي ۽ ٻيو مقالي - علم حالي لدني ۽ نور علي نور آهي -

اوهو بي تعليم چڙو زهد ۽ ذڪر فڪر سان پاڻهن ڏاڪر جي دل ۾ پيدا
 ٿو ٿئي. جيئن بيت بدر ديقين پرده هائي خيال. نمائند سرا پرده الاجلال.
 ۽ علم مقالي ڪسبي ۽ سواء معرفت مولِي جي نامنظور آهي يعني
 ايهو علم مقالي سواء معرفت حق تعاليٰ جي ايشن آهي جيئن چوپائي
 ٿي ڪتابن جو بار. جيئن قوله تعاليٰ ڪَـشَلْ حِـمَاءَ يَحْمِلُ اَسْفَارًا.
 مطلب ته در حقيقت عالم اوهو آهي جو عارف آهي. جنهن کي مولِي
 جي معرفت جو چاڻ ناهي ته اوهو چڙو جاهل ۽ نادان آهي نه عالم ۽
 دانا. والہ بختص من يشاء. مرد اوهو آهي جو پنهن جھانن جون
 اميدون مرادان سڀ ڇڏي منهن سارو مولِي ڏانهن ڪيا. جيئن نقل
 آهي ته هڪڙي درويش کي مرڻ کان پوءِ ٻي هڪڙي فقير ڪنهن بلند
 درجي تي خواب ۾ ڏٺو تنهن کان پوءِ پڇيائ جو ايهو درجو توکي
 ڪائون حاصل ٿيو. انهي چيو ته فلاڻي فقير کان جو هڪڙي ڏيهن مان
 واٽ سان لنگهيو پئي ويس ته گفتگو پيو ڪندو هو. جو جيڪو مولِي
 ڏانهن ٿورو منهن ٿو ڪري ته مولِي به انهي ڏانهن ٿورو منهن ٿو ڪري ۽
 جيڪو مولِي ڏانهن گهڻو منهن ٿو ته مولِي به انهي ڏانهن گهڻو منهن ٿو
 ڪري ۽ جيڪو انهي ڏانهن سارو منهن ٿو ڪري ته اوهو به انهي ڏانهن
 سارو منهن ٿو ڪري. پوءِ مان به پنهن جھانن جون اميدون ۽ مرادان
 سڀ ڇڏي منهن سارو مولِي ڏانهن ڪيو تڏهن ايهو درجو حاصل ٿيم.
 يهدالله لنوره من يشاء الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته
 هڪ حرف ٿئي بس آهي نڪه گل به خار خس آهي.

باب ٽيون

در بيان توکل ۽ توحيد ۽ ترغيب ۽ ترتيب ذکر و فکر

فصل پھريون

بيان فضيلت توکل

بيت:

توکل سندو سندرو ساھي ٻڌو جن،
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ قَادر ڪافي تن،
اونھين بحر اويڙ ۾ موران سڄي نہ منجھن،
ڪري لوءَ لنگھن فيصل تھين تار مون.

توکل ھڪڙو ربوبي راز ۽ نور جو تجلجو آھي. سو جنھن جي دل ۾ ٿو چمڪي تہ جھت ۾ تاب ڏيئي تنھن کي نئين توڙ ٿور ساڻي. توکل جي معنيٰ آھي تہ ھر شئي حق تعاليٰ جي حوالي ڪرڻ ۽ سبب ڇڏي مُسبب کي وٺڻ. توکل وارن کي پاڻ پروردگار دوست ٿور کي جيئن ڦولہ تعاليٰ اِنَ اللّٰهِ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ. جيڪو ڪنھن نيڪ ڪم کي توکل ڪري وٺندو تہ انشاء اللہ تعاليٰ ھرگز انھي کي نئين حاصل ڪندو. ڇو جو متوڪلن جو مددگار خود خدا تعاليٰ آھي. جيئن ڦولہ تعاليٰ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ. نصيب نصيب ھرڪو ٿو چوي پر نصيب ڏنو ڪنھن بہ ناھي ڇو جو نصيب زالن وانگي غيبي پردي ۾ ھميشہ مستور ۽ غائب ٿو رھي ۽ توکل مرد آھي جو سدائين مردن وانگي اظھار ۽ پيدا آھي. پوءِ مرد اوهو آھي جو توکل جو تَرُ ھو ٻنڌي سعيو ۽ ڪوشش ڪري وحدت جي بحر ۾ ڪاھي پوي. جنھن سعيو ۽ ڪوشش کي ٿو توکل ڪري وڌو تہ جان جو انھي وڃي پنھنجي مطلب کي لڌو. جيئن حديث: مَنْ طَلَبَ شَيْءً جَدَّوَجَدَ. مطلب تہ نصيب خود

ڪوشش آهي ۽ ڪوشش توڪل - پوءِ جنهن کي توڪل آهي ته ڪوشش به ڪندو ۽ نصيب به اٿس نه ته نه - تڏهن پاڻ پروردگار مٿوسن کي توڪل جو امر ٿو فرمائي - قوله تعالى عَلَى اللَّهِ قَتَوُا كَلُوا انْكُمْ مٿوسين - يعني خدائِ تعاليٰ تي پوءِ توڪل ڪيو جيڪڏهن آهيو اوهان مٿوسن کان - والله يختص من يشاء.

بيان در جات توڪل

توڪل جا ٽي درجا آهن هڪ عام، ٻيو خاص، ٽيون اخص - اول عام درجو ايهو آهي ته بندو پنهنجي سڀن ڪمن ۾ مولِيٰ کي وڪيل ڪري ڄاڻي - پوءِ انهي جي اختيار جيئن به ڪري - ٻيو خاص درجو ائين آهي ته پاڻ کي پنڌڻ جي ٻار وانگي ٻڌل ڄاڻي جي پيءُ ۽ ماءُ ڪجهه ڏين ته چڱو نه ته بس ٽيون اخص درجو ائين آهي ته پاڻ کي ميت وانگي محض مردو ڪري ڄاڻي پوءِ غسل جي مرضي جاڏي به ڦيرائي - پنهنجي خواهش ڪابه نه هجي - پر اياها پوئين توڪل تڏهن وڃي راست ٿي بيهي جڏهن ڪوئي وڃي مٿو قبل جي ميدان ۾ داخل ٿو ٿئي - هي هي هاءِ هاءِ - بندي کي سواءِ وقت جي روزي گهرڻ به نامناسب آهي - ڇو ته روزي جو ضامن پاڻ پروردگار - جڏهن ڪوئي زماني جو ماڻهو ڪنهن جو ضامن ٿو ٿئي ته اوهو ب انهي جي حق ادا ڪري ٿو سگهي - پوءِ رزاق حقيقي جو رب العالمين ۽ احڪم الحاكمين آهي ته اوهو ڪيئن بندي جي روزي ادا ڪري سگهندو - تڏهن مولِيٰ جي طالب کي لازم آهي ته ٻيا خيال ۽ خطا سڀ ڇڏي ۽ پنهنجو هر ڪم حق تعاليٰ جي حوالي ڪري - رات ڏينهن مولِيٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي - جيئن قوله تعالى وَ ذُكِّرْ سَمِ رَبِّكَ وَ تَبْتَئِلْ اَلَيْهِ تَبْتَئِلْ - رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ فَتَخْذْهُ وَ كَيْلًا جڏهن پاڻ پروردگار ٿو فرمائي ته پاليندڙ ساري مخلوقات جو مان آهيان پوءِ وٽ مان کي وڪيل - پوءِ بندي کي روزي جي فڪر ۽ غمخواري جو ڪهڙو ضرور - بيٺا:

بدنبال روزي دويدن چه سود - توبنشين که روزرساند ودود -

۽ مثنوي:

هيئن توکل کن ملرزان پاڻودست - رزق سوبتنو عاشق تربت -

برسر بر لقمہ بنوشتہ عيان - کز فلان ابن الفلان ابن الفلان -

جڏهن هر هڪ لقمي تي ٽن پيڙهن تاء هر هڪ بندي جو نانءُ
 لکيل آهي پوءِ ڪيئن ملائڪ ڀلي اوهو لقمون نئين ٻي ڪنهن کي ڏيندا -
 هي هي هاءِ هاءِ - روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه
 وسلم توڪل جي باري ۾ ڪجهه بيان پئي فرمايو - جيئن جو بندي کي
 فڪر ۽ غم چڙو خدا تعاليٰ جو بايد ۽ لازم آهي نه ٻئي ڪنهن ڪم ۽
 روزي جو - جو روزي رسان پاڻ پرودگار آهي - جاتي به ڪوئي هوندو ته
 انهي کي اتي روزي پيو رسائيندو - تڏهن هڪڙي اصحاب جي دل ۾
 اچي خيال پيو ته اڄ انهي حديث جي تصديق ڪيان - پوءِ اتيون روانو ٿي
 وڃي هڪڙي جبل جي غار ۾ گهري ويٺو - جڏهن اچي اڄ ۽ بڪ لڳس
 تڏهن دل ۾ خيال ڪيائين ته هاڻي ڏسان جو روزي رسان هتي ڪيئن آئي
 مانڪي روزي تو رساني - اڃا انهي غار کان نڪري ٻاهر نهاريا ته بلي
 هڪڙو ساڻ واٽ کان پلجي پست غار تي ڪنيون ٿو اچي - سو موٽي
 غار ۾ گهري سمهي پيو - آخر اوهي ساڻ وارا سڏو اچي غار جي
 اڳيون بيٺا - اندر نهارياڻون ته اوهو اصحاب نظر آين پوءِ هڪڙو اندر
 وڃي انهي سان ڳالهائڻ لڳو - ته به ڪيئن ڪڇيائين - انهي دل ۾ خيال
 ڪيو ته شايد ته ويچارو اڄ ۽ بڪ کان بي طاقت ٿي پيو تڏهن ڳالهائي
 نٿو سگهي - پوءِ وڃي پاڻي جو پيالو ڀري آڻي واٽ تي رکيائينس ته اڃا
 به اونهي وٺي پنهنجا ڏند پڪيڙيا - تڏهن انهي خيال ڪيو ته شايد
 ويچاري کي اڄ ۽ بڪ کان ڏندڻ پنهنجي ويا - آخر سرائي آڻي واٽ ۾
 ڏنائينس تڏهن جاتاء ته هاڻي تحقيق روزي رسان آڻي روزي ڏنم - پوءِ
 اتي پاڻي پيٽا ۽ ماني آڻي ڏنائونس سا به کاڌاه - پوءِ اوهو حال سارو
 انهن کي بيان ڪري ٻڌايائين - تڏهن انهن جو ايرادو به چندان وڌيڪ ۽
 زياده زور ٿيو - مطلب ته جاتي به ڪوئي ايرادو ٻڌندو ته انهي کي پاڻ
 مولائي اتي روزي پيو رسائيندو ۽ جيڪو به نصيب آهي ته انهي کان هڪ

ڌرو به بيش ڪم نه ٿيندو جيئن بيت رورواز مشرق تا مغرب رو - هرچ
 نصيبت ازان ڪم نه شوه جو - مگر بندي کي سبب ۽ پيشو سنت ۽
 لازم آهي - پر نفعو ۽ نقصان محض مولئي کان ڄاڻي - جي انهي ڪم ۽
 سبب کان ڄاڻاء ته ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو - جيئن بيت
 ليڪه ڪاريدن است باعث تو سازگاري زڪار ساز بچو - گه شوه خشڪ و
 خس ڪه ميداني - گه برد صاعقه بطفغياني - ڏانڪه ڪار ڪني بجر تندار - ڪه
 زخود بيني است غيرت يار - چون عزازيل ديدڪرده خود - رفت دراسفلي
 به پاس ابد -

الغرض سبب جو حڪم ائين آهي ته بندو ڪم ۽ پيشو ڪري
 پر انهي جو سود ۽ زبان خاص خدائ تعاليٰ کان ڄاڻي - درد ۽ مرض کي
 دوا ڪرائي ۽ شفاع محض مولئي کان سمجهي مگر آخرت ۾ سڀ کان
 اعليٰ اوهو آهي جنهن منڊ ۾ جهاز - فال ۽ داغ کي ڇڏيو - پيو ته جاء
 جي در کي ڪُلف هڻي پوءِ ٻاهر وڃي مال کي واڙي يا ڪنهن کي ڀارت
 ڏيئي ڇڏي - پوءِ توڪل محض مولئي تي ڪري نه انهي سبب تي خيال ۽
 آسرو - واللہ يخلص من يشاء - ڪنهن مصيبت جي معذور کان سواءِ ٻي
 ڪنهن کي به تندرستي ۾ روزي ايشن بي ڪمون ويئي نه ٿو ملي - جيئن
 نقل آهي ته هڪڙو شخص شڪار لاءِ ڪنهن جهنگ ۾ ويو ته اتي
 هڪڙي لونڙي ٿنڀي ۽ منڀي ڏٺا - انهي جي دل ۾ خيال پيو ته ڏسان
 جو اڀيا اڄ ڪاٿئون روزي ٿي ڪاٿي - اڃا جهت اتي نه ويٺو ڏسي ته
 هڪڙو شينهن پري ڏو رکيون ٿو اچي جڏهن لونڙي جي ڀرسان آيو ته
 حملو ڪري کي انهي کي پڳاء - تنهن کان ٿورو ڪجهه ڪاٿي مولئي هليو
 ويو - پوءِ اوهان لونڙي سڀني ڀر سري اچي انهي کان ڪاٿي ڀرو ڪري
 وري اتي وڃي ويهي رهي - تڏهن انهي شخص دل ۾ خيال ڪيو ته اڳتي
 مان به ايشن ويهي رهندس ۽ روزي پاڻهي رب تعاليٰ رسائيندو پوءِ انهن
 روانو ٿي وڃي پنهنجي جاء تي ويهي رهيو تان جو تنهن کي ٽي ڏينهن ۽
 ٽي راتيون لنگهي ويون ته ڪجهه به نه مليس - آخر چوٿين رات آواز ته اي
 بي خبر ۽ نادان اوهان لونڙي ٿنڀي ۽ منڀي هئي تڏهن ايشن روزي مليس

توڪي هٿ ۽ پير مليا آهن جو شينهن وانگي شڪار ڪري پاڻ ته ڪاڏ به
 اڃا پيو ڪو معزور به تنهنجي پس خوردي کان ڪاٺي ڍرو ڪر وڃي -
 جيڪڏهن ڪوئي درويش دل ريش توڪل ڪري ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي
 رات ڏينهن موليٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول ٿو رهي ته
 انهي کي پاڻ پروردگار پي ڪسب روزي ٿو رسائي - مگر فقير تي قسم
 آهن هڪڙو تارڪ - ٻيو ڪانع - ٽيون حارص - تارڪ پاڻ به ڪنهن کان
 ڪجهه نه گهرن جيڪڏهن ڪوئي پاڻ ڪجهه ڏيئي ته به نه وٺن ۽ قانع
 پاڻ ڪنهن کان ڪجهه نه گهرن - جيڪڏهن ڪوئي پاڻ ڪجهه ڏيئي ته
 وٺن ۽ حارص قدر ضرورت جي گهري به وٺن - پر اول قسم اول آهي ۽
 آخر آخر والله يختص من يشاء - فقير کي فڪر ۽ خيال - نانگهه ۽ طلب
 - خوف ۽ غم چڙو موليٰ جو ٿو جيڪائي جو سواءِ حڪم حق تعاليٰ جي
 ڪوئي ڪم به چري نه ٿو سگهي جيئن قوله تعاليٰ لَا تَحْرُكَ ذَرَّةً إِلَّا
 بِإِذْنِ اللَّهِ - بلڪ بندي کي پنهنجو پار ۽ مددگار - وسيلو ۽ وڪيل هر
 وقت ۽ هر حال ۾ محض موليٰ کي سمجهڻ بايد آهي ۽ هر شئي انهي
 جي حوالي ڪرڻ لازم آهي - جڏهن پاڻ پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم
 سان ٿو فرمائي نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ ۽ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ
 الْوَكِيلُ - پوءِ عجب بندي جي بيخبري ۽ ناداني - جي اڃا به انهي مالڪ
 تي توڪل نه ڪري ۽ وڃي پي ڪنهن لاشي تي اميد ۽ آسرو رکي - پر
 سواءِ سمجهه توحيد جي توڪل جو راست بيهڻ محال آهي تڏهن بندي
 کي اول ڄاڻ توحيد جو واجب آهي بلڪ فرض جيئن حديث طالب العلم
 فَرِيضَةٌ عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ - يعني طلب ڪرڻ علم جو پنهنجي قدر آهر
 سڀ مسلمان تي فرض آهي مگر انهي علم کان مراد خاص حق تعاليٰ
 جي توحيد جو علم آهي - ڇو ته سواءِ ڄاڻ توحيد حق تعاليٰ جي
 مسلمان محال آهي يهدالله لنوره من يشاء - الله بس باقي هوس ڄاڻي
 ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي.

باب ٽيون

فصل ٻيون

در بيان توحيد باري تعاليٰ

بيت:

توڙون جن توحيد جو سمجهيو سر اسرار،
دوست بنا دارين ۾ پيو نه ڏسن هڪ وار،
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۾ جهيو رتنن پار،
هر طرفين هڪ يار فيضل پس هوبهو.

توحيد جو علم هڪڙو اسرار الهي ۽ بحر عميق آهي ۽ بيان انهي جو بي نهايت ۽ بي ڪنار. مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ ايترو آهي ته مسلماني ۽ مولئي جي وصال جو اصول توڪل آهي ۽ توڪل جو اصول توحيد. پوءِ جنهن کي توحيد جو ڄاڻ ناهي ته انهي جي توڪل ۽ ايمان مشڪل آهي. وصال ۽ مسلماني محال. ڇو جو جيڪو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيو ڪجهه به ڄاڻندو ۽ ڏسندو ته ضرور انهي تي ڪا اميد ۽ آسرو به رکندو. پوءِ جنهن کي سواءِ جي ٻي ڪنهن تي اميد ۽ آسرو نٿو انهي کي ڪاڏنهن توڪل ۽ ايمان يا وصال ۽ اسلام پيدا ٿي سگهندو. جيئن قوله تعاليٰ لِكُلِّ وَجْهٍ هُوَ مُوَلِّيهَا يعني هر ڪنهن کي هڪڙو طرف آهي پوءِ اوهو انهي جو قبلو آهي جيئن نفس جو قبلو زيب ۽ زينت. مال ۽ اسباب دنيا جو آهي ۽ دل جو قبلو آخرت آهي ۽ روح جو قبلو قرب ۽ شوق ذوق الهي آهي ۽ سر جو قبلو توحيد معرفت رباني ۽ ڪشف حقائق اطلاع برهاني آهي. مثوي مولئي نارومي عليه رحمت قبل شاهان بود تاج و ڪمر.

قبلته ارباب دنيا سيمر و زر. قبلته اصحاب منصب مال و جاه.

قبلته اهل سلوک اسباب راه. قبلته صورت پرستان آب و گل.

قبلہ معنی شناسان جان و دل - قبلہ حارص بود آزو هوا -
قبلہ قانع توکل بر خدا - قبلہ عاشق وصال بی زوال -

قبلہ عارف جمال ذالجال

مطلب تر سواء چاں توحید جی وصال محال ۽ مسلمانی مشکل آھی -
توحید جی معنی آھی حق تعالیٰ کی ہک چاں ۽ ہک ڈسن - پر ایئن
تر هرکو تو چوی جو حق تعالیٰ ہک آھی مگر توحید جو چاں انہن
آھی تر مولیٰ کی یقین سان هر جاء تی حاضر ناظر چاں ۽ هر مظهر ۾
سواء انہی جی پیو کک بہ هست ۽ موجود نہ سمجھی جو هر شئی ۾
عین پاں اوهر آھی جیئن قولہ تعالیٰ اَللّٰهُ نُورٌ السَّمَوَاتِ وَ الْاَرْضِ ۽ قَائِمًا
تُؤْكُلُو فَاَمْرًا وَجْهَ اللّٰهِ ۽ حدیث قدسے لَا غَیْرِی فِی الدِّیْنِ اَنَا الْاَوَّلُ وَاَنَا الْاٰخِرُ اَنَا
الظَّاهِرُ وَاَنَا الْبَاطِنُ ۽ حدیث کُل شئی مِّنْ نُّوْرِی وَاَنَا مِنْ نُّوْرِ اللّٰهِ ۽ قول
غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ لاشئی موجود غیر اللہ لقیہ ۽ بیت یکے
دان ویکے بین ویکے گو - یکے خوان ویکے خواہ ویکے جو ۽ غزل لعل
شہباز علیہ رحمت -

در نظر اہل دلان حاضر و ناظر خداست - غیر خدا هیچ مران حاضر و
ناظر خداست ،

۱. روشنی دیدہ اوست - ظاہر و پوشیدہ اوست - غافل و شوریدہ اوست
حاضر و ناظر خداست ،

۲. باہم پیچہ اوست - ازہم بریدہ اوست - مونس و غمدیدہ اوست
حاضر و ناظر و خداست ،

۳. دربر و کویکو - پیش پس و درو برو - ظاہر و باطن ہم او -

حاضر و ناظر خداست ،

۴. کعبہ و بتخانہ اوست - مسجد و میخانہ اوست - خانگی و خانہ
اوست -

حاضر و ناظر خداست ،

۵. طالب و مطلوب اوست - راغب و مرغوب اوست - عاشق و محبوب

اوست .

حاضر و ناظر خداست .

۶. عابد و معبود اوست . ساجدو مسجود اوست . ماجدو موجود

اوست .

حاضر و ناظر خداست .

۷. گفتند مردان گزین . پهلو مستان نشین . ظاهر و باطن به بین .

حاضر و ناظر خداست .

۸. رفت از عثمان نشان . گم شده از جسم جان . ظاهر و باطن عیان .

حاضر و ناظر خداست .

پ کلام :

سر سمجھ حقیقی حال وچون . هی صاف صنم سپ چال وچون .
۱. کڈان رومی هی کڈان رنگی هی . کڈان هر رنگ دی وچ رنگی

هی .

کڈان صلح بنی کڈان جنگی هی . کڈان خاص یگانی خیال وچون .

۲. کڈان عابد زاهد زهد کھون . کڈان رند قلندر جهد کھون .

کڈان بانگ الستی عهد کھون . کڈان غوث قطب ابدال وچون .

۳. کڈان میر وزیر امیر کھون . کڈان شاه گدا فقیر کھون .

کڈان بید برهن پیر کھون . کڈان پیاسی کیف کلال وچون .

۴. کڈان عشوی غمزی ناز کھون . کڈان گیسو زلف دراز کھون .

کڈان شائق سوز گداز کھون . کڈان جلویدار جمال وچون .

۵. کڈان بلبل زار نزار کھون . کڈان گل لال باغ بهار کھون .

ڪڏان بَر بحر بازار ڪهون . ڪڏان رڻ پت روھ جبال وچون .

۶ . سڀ وحدت دي ڪلمات ڪهون . لک بات وچون هڪ بات ڪهون .
پن ڀول صفاتي ذات ڪهون . ايهو نسخا مجرب فال وچون .

۷ . ڪيا بحر محيط بيان ڪهون . ڪر خطري وهم زبان ڪهون .
حق پاڪ صمد سبحان ڪهون . نهين فرق فيصل هڪ وال وچون .

بلڪ انهي باب ۾ اڪثر عارضي فرمايو آهي . مارئييت شيني الاله . پر
سواءِ ڏک بک ۽ ڏڪر فڪر جي ايهو حال پرائڻ محال آهي . مگر عام
بندي کي ايترو لازم آهي ته هر شئي کي حق تعاليٰ جي هستي سان
هست ۽ موجود ڄاڻي ۽ سبب کي ڇڏي پرو سو محض سبب تي رکي
ڇو ته سبب دراصل پاڻ کا شئي ناهي مگر اِها هستي انهي ۾ محض
موليٰ جي آهي . بلڪ قامي مخلوقات حق تعاليٰ جي هستي سان هست
۽ موجود آهي سواءِ انهي جي سڀ نيسٽ ۽ نابود . تڏهن مولِيٰ جي
طالب کي واجب آهي ته پاڻ کي اصل کا شئي نه ڀان ٿي ۽ يگانگي جو
سرمون اکن ۾ پائي . جيئن قوله تعاليٰ فَعَلِمَ اَنَّهُ لَآ اِلَهَ اِلَّا هُوَ . يَهْدِيهِ
لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ . اَللهُ بَسَ بَاقِي هُوَس . ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ
حرفتي بس آهي .

باب ٽيون
فصل ٽيون
دريان ترغيب ۽ توبه

بيت:

محبوب جي محلات کي لکين دروازا ،
جيڪو جنهن سانين وڃي جهل پل کانهي ڪا ،
جيڪي آيا سي اگهييا درد دلبر جي ما -
اهڙو بحر عطا فيضل سندس سو پرين ،
پر فيضل سندس سو پرين سونهن سندو سلطان -
هڪ تجھلي تنهنجي ڪيو عالم پريشان
جن ملائڪ آدمي سڀئي سرگردان -
شمس قمر حوران پريون خيرت ۾ حيران ،
ڪري ڪير بيان فيضل حسن حبيب جو .

بچائي درد آهي ته مرد آهي نه فقط گرد جي گرد آهي پڪو ٿان ،
توڙي جو پڇي پورا ٿو ٿئي ته به ٺڪريون انهي جون قيامت تان قائم
ٿيون رهن ۽ ڪچو ٿان ڇڏي پڳو ته جهت ۾ دز جي دز ٿي ٿو وڃي
جو پتو به ڪنهن کي معلوم نه ٿو ٿئي ته ايهو اتي هيو الاءِ نه - مطلب ته
سواءِ عشق موليٰ جي ماڻهو جو وجود مڙهي ڪچو آهي تان جو نينهن
جي نهانين ۾ پڇي پڪو نه ٿئي - تڏهن موليٰ جي طالب کي برهم جي
باه ۾ جلڻ ۽ ڪامن ٿو ڪهي پر جلڻ ايهو جوهر آهي ۽ سڙڻ ايهو سون
مگر انهي ماهر کي پيو پروڙي ٿو ڪونه - فقير لاءِ سبج ۽ پلنگ طول ۽
وهاڻو سڀ پت جا پولا ۽ چير جون چيون آهن ۽ خوراڪ خون جگر جو
- چو جو وصال جي لعل کي اصل کان نشين سورن جي پانهن ۾
سانڀيائون - پوءِ جيڪو ڏکڻ جي ڏونگر ۾ پير ٿي نه پائيندو ته اوهو

وصال جي لعل کي ڪينءَ لهي سگهندو - تڏهن طالب لاءِ نيش نوش
 آهي ۽ مٺائي زهر - بک رحم آهي ۽ ڊورائي قهر - هڪڙي فقير جو نقل
 آهي ته پاڻ فرمائيندو هو اوها رات مان بکيو نه ٿيس جو هڪڙو نئون
 نور جو ظهورو مانتِي جلوه گر نه ٿيو - هي هي هاءِ هاءِ - جڏهن ڪوئي
 عاشق مهجور معشوق جي درد ۽ فراق ۾ دانهون ۽ ڪوڪان ٿو ڪري ته
 اوهي انهي جون داهان ناهن بلڪه اوهو خود معشوق جو تعالٰ تعالٰ آهي
 يعني اڄ - جيڪڏهن معشوق پاڻ نه گهري ته عاشق جي دل ۾ ڪا
 ڏنهن درد ۽ فراق پيدا ٿي سگهندو - يهدالله لنوره من يشاءَ .

بيان تهثيل عشق معجزه

درد هڪڙو معجزو آهي ۽ صحت سحر - ڪل هڪڙي زل آهي ۽
 گريو مهر - انهي درد کان مراد عشق الله آهي - جو جڏهن ڪنهن بندي
 جي دل ۾ اچي عشق جو درد ۽ فراق - سوز ۽ گداز ٿو پوي ته جهت ۾
 نفس فرعون جي سحر ۽ جادو واري لشڪر کي هٿي تباهه ڪري ٿو
 ڇڏي - مثال ته روح هر انسان جو موسيٰ آهي ۽ ذڪر عاصو ۽ عشق
 معجزو ۽ نفس هر ڪنهن جو فرعون آهي ۽ انهيءَ جون اميدون ۽ مرادن
 - خوشيون ۽ خواهشان سڀ سحر ۽ جادو جو لشڪر پوءِ جڏهن انسان
 سان ذڪر جو عاصو آهي ته موسيٰ به آهي ۽ معجزو به اٿس جي
 خواهش واري لشڪر سان وڙهي به سگهندو نت نه - خالي موسيٰ پلا
 فرعون جي فوج سان ڇا وڙهي سگهندو - تڏهن طالب کي لازم آهي ته
 انهي اسم ذات جي عاصي کي ڪڏهن به دل جي هٿون چوڙي نه ڇڏي -
 ڇو ته عشق جو معجزو سارو انهي اسم ذات ۾ ڇپيل آهي - پوءِ جنهن
 دل ۾ ايهو اسم ذات نه هوندو ته انهي ۾ مولِي جو درد ۽ فراق - سوز ۽
 گداز ڪاڏنهن پيدا ٿي سگهندو - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - ڪل تڏهن غضب ۽
 زل آهي جو جڏهن ڪوئي ماڻهو ٿو کلي ته انهي کي مولِي جو ذڪر ۽
 فڪر - خوف ۽ خيال سڀ وسري ٿو وڃي ۽ انهي ۾ حاصل ۽ وصول به
 سواءِ ڏوهه ۽ گناهه جي ٻيو ڪجهه به نٿي نه ٿو سگهي - ٻيو ته ڪلڻ

دراصل نفس جي خوشي ۽ خواهش آهي پوءِ جنهن شخص مولِيٰ کي وساري ڇڏو نفس جي عيش ۽ عشرت. خوشي ۽ خواهش ۾ پنهنجي ساري عمر برباد ۽ وانگان زبان ڪئي ته انهي تي ڪين ۽ خدائِ تعاليٰ غضبناڪ ۽ ناراض نه رهندو ۽ اوهو ڪاڏنهن مولِيٰ جي فضل ۽ ڪرم وار بحر کان بهر وند ٿي سگهندو هي هي ۽ ها ۽ ها.

بيان گوِيہ و آہِ سَوَد

گريو تڏهن مهر ۽ رحم آهي جو جڏهن ڪوئي بندو مولِيٰ جي درگاه ۾ شرم سار ۽ پشيمان ٿو ٿئي تڏهن ٿو روئي ۽ زاريون ٿو ڪري. پوءِ جنهن وقت جو بندو پشيمان ٿي ٿو روئي ته انهي وقت پروردگار جي رحم ۽ غفاري جو درياه جوش ۽ موج ۾ ٿو اچي ۽ انهي کي پنهنجي فضل ڪرم جي بحر کان حساب بهر مند ٿو ڪري. جيئن قوله تعاليٰ وَسْتَغْفِرُهُ اِنَّهٗ كَانَ تَوَّابًا. مطلب ته جنهن شخص هن جهان ۾ پشيمان ٿي رنو ته اوهو ضرور وڃي پنهنجي مطلب سان پنو. عجب گريئي جو زور جو جڏهن ڪوئي ٻار خوش ۽ چپ آهي ته سندس ماءُ کي خبر ٿي ڪانهي. جڏهن اوهو ٿو روئي تڏهنون ٿو ڪري ته مهر مان مائس جا بيا پاڻهن کير کان پرڃي پيا ٿين ۽ هارجن ٿا. جيئن مشنوي مولِيٰ رومي عليه رحمت تانگريدا بر کي خندد چمن. تانگريد طفل کي جوشدلين. طفل يڪ روزه هيداند طريق. ڪه بگريد تا رسددايه شفيق توغيداني ڪه دايه دانگان. ڪم دهد جز گريه شيرت وانگان. مطلب ته سواءِ سڪ ۽ روئڻ آه ۽ دانهن جي پروردگار جي مهر ۽ ڪرم جي درياه جو موج ۾ اچڻ محال آهي. واہ وا گريئي جو زور ۽ عجب سرد آه جي تيزي. جو جڏهن ڪنهن درد مند جي دل مان هڪڙي سرد آه اچا چين کان ٻاهر نه ٿي نڪري ته اڳي وڃي عرشِ عظيم ۾ ٺڪا ٿي ڪري. تڏهن چائجي ٿو ته روئڻ جهڙو زور ۽ سرد آه جهڙي تيزي ساري جهان ۾ ٻي ڪنهن شئي کي ڪانهي. پوءِ اهڙي قوي همراھ ۽ سپر سنگت کي سڪ جي سفر ۾ ڇڏڻ ڪم ڪمقفلن ۽ نادانن جو آهي.

عشق جهڙو اوهر ڪونهي دل جهڙو درياھ
 دمن جهڙو موتي ڪونهي تڪي مثل آھ
 محبت جهڙي مٽي ڪانهي سھڻو پاڻ الھ
 پسج منجھر پساھ فيضل انھي فھر سان.

جيڪڏھن ڪوئي درويش دلريش منجھر حالت لامبيدي ۽
 لاچارگي جي آسري اڌ رات کي هڪڙي سرد آھ پنهنجي دل ۾ درد کان
 مٽي آئي ته نزديڪ حق تعاليٰ جي اوها هڪ سرد آھ زياده زور آھي
 ڏانھ ڏھن ڏھاڪن ۽ چاليھن چلن جي جيئن بيت:
 پڪ آھ به آڙ چل چل وڌه دھي،
 ڪر ازلا علا جي بر آيد گھي.

موليٰ جي طالب لاءِ جهڙو ڪم جو بي اميدي ۽ بي چارگي -
 سک ۽ سرد آھ ٿي ڪري ته نه بڪ ٿي ڪري نه فاقيو - نه چلو ٿو ڪري
 نه ڏھاڪو - نه ورد ٿو ڪري نه وظيفو - نه ڏڪر ٿو ڪري نه فڪر ڪو -
 ڏڪر گھڻو ته ملاڪ ڪروبي ۽ سبوح به ڪن ٿا جو اوهي هميشان
 ڏڪر ۾ آھن ته انھن کي ايهو درجو حاصل ٿي نه ٿو سگھي جيڪو
 عاشقن کي حاصل ٿو ٿئي نقل آھي ته جڏھن با يربد بوستامي عليه
 رحمت الله باريگاه ۾ وارو لڏو ته پاڻ پرودگار فرمايس جو اي با يربد
 رح جڏھن مان وٽ اچين ته اوها شئي پاڻ سان آڻ جيڪا منهنجي
 خدائي خزاني ۾ نه هجي - تڏھن ٿي عرض ڪيا جو اي خدائ تعاليٰ اوها
 ڪهڙي شئي آھي جو تنهنجي خزاني ۾ نه هوندي - مالڪ فرمايو ته اوها
 آھي عجز ۽ نياز - بي چارگي ۽ خست دلي جو ايهي چيز منهنجي خزاني
 ۾ ناھي - تڏھن ايهي شئي مان وٽ سڀ کان پسند آھي مطلب ته موليٰ
 وٽ سواءِ سوز ۽ گداز - عجز ۽ نياز - نيسي ۽ ناچارگي جي ٻي ڪا
 شئي ڪارگرتي نٿي سگھي - تڏھن فقير کي لازم آھي ته ايهو تحفو
 ڪڏھن به پنهنجي هٿ کان چوڙي نه ڇڏي - جي اڳي ٿورو اٿيس ته اڃا به

وڌيڪ ميڙي پنهنجي هڙ ۾ هڻي. عاشق کي لازم آهي جو جيڪا چيز
مешوق کي وڻي ته پاڻ سان شئي به اها کڻي. بيت:

چو در چهر شاهد نيا يذرت،

زرو خاك يڪسان غايد برت.

بيان فضيلت فاقئي ۽ شب خيولي

انسان کي عشق جي ميدان کان پري ٿو سڻي خواب ۽ گهڻو کانئ
- تان جو ڪوئي انهن کي نه گهڻائيندو ته محبوب سان ملي ڪيئن
سگهندو. جيئن بيت:

خواب و خورت زمير تبش عشق دور ڪرد.

انگه رسيه بيار ڪم بي خواب و خورشوي.

پاڻ پروردگار زبور ۾ فرمايو آهي: مَنْ نَامَ عَنِّي نَامَ عَنْهُ وَصَالِي

- بڪ ۽ بيدردي هڪڙو الهي فضل ۽ ڪرم جو بهرو آهي. پوءِ جنهن

کي پاڻ پروردگار ٿو گهري ته انهي تي ايهو تحفو امداد ٿو ڪري. مطلب

ته رباني راه ۾ طالب لاءِ بڪ ۽ بيداري جهڙو يار ۽ مددگار ٻيو ڪوئي

ڪونهي. ڇو جو بڪ سان نفس مغلوب ۽ مطيع ٿو ٿئي ۽ بيداري سان

دل روشن ۽ اچي. انهي بڪ ۽ بيداري جي اهڙي ته خاصيت آهي جو

جڏهن ڪتو رات کي بکيو ۽ بيدار ٿو ٿئي ته انهي جي دل به روشن ٿئي

ٿئي جو جيڪي بلاتون ۽ آفتون آسماني رات کي نازل ٿيون ٿين ته انهن

کي ڏسي ٿو تڏهن ايهي دانهون ۽ ڪوڪان ٿو ڪري. وهه واپڪ جي

خاصيت ۽ عجب اوجاڳي جو اثر. جڏهن ڪتي جي دل بڪ ۽ بيداري

سان روشن ٿئي ٿئي پوءِ جيڪڏهن ڪوئي انسان رات کي بکيو ۽ بيدار

ٿيندو ته انهي جي دل ڪيئن روشن ۽ اچي نه ٿيندي ۽ اوهو ڪيئن الهي

اسرار ۽ راز ڏسي نه سگهندو هي هي ۽ هاءِ هاءِ. رات هڪڙو الهي

اسرار ۽ رحمت جو دريا آهي ۽ اُس هڪڙو سخا ۽ ڪرم جو چشمو.

تنهن ۾ بيداري هڪڙو فيض ۽ فضل جو بهرو. پوءِ جيڪو اُس جي

وقت سمهين نندڻ ڪندو ته اوهو انهي فيض ۽ فضل جي بهري کان

ڪيئن بهر وند ٿي سگهندو. جيئن ابيات:

هر ڪر وقت صبح دم درياد حق بيدار نيسٽ
 او محبت راجه اند لائق دسيدار نيسٽ
 خفته بشدهجو حيوان عمر خود ضايع ڪند
 رخت او دزدې بروچون پاسيان هوشيار نيسٽ.

عاشق جي ننڊ نه اٿئي پهر ڦٽل آهي مگر طالب کي اڌ رات کان
 پوءِ ننڊ ناروا آهي بلڪ حرام - جيئن حديث: اَلنَّوْمُ عَلَى الْمُحِبِّ حَرَامٌ -
 ننڊ هڪڙي غفلت ۽ وسارو آهي پوءِ غفلت ۽ وسارو ڪيئن دوستن تي
 روا ۽ حلال هوندو - مطلب ته جنهن بندي رات جي بيداري ۽ صبح جو
 سڌارو ڇڏيو ته انهي محبت جي ميدان مان ڪجهه به نه وٺيو - جو اڌ
 رات کان بعد صبح تاءِ الله رحمت جا دروازا ٿا کلي ۽ واردات نوراني
 نازل ٿا ٿين ۽ صبح کي رحم ۽ غفاري جو دريا موج ۾ ٿو اچي - سخا ۽
 ڪرم جون ننڍيون جاري ۽ روان ٿيون ٿين - جيئن جو پاڻ پروردگار انهي
 وقت سڀ کي سڏ ٿو ڪري ته ڪاٿي آهي اوهو گنهگار معذور جو
 معافي گهري ته ڏوهه گناه سڀ بخشي ڇڏيانس ۽ ڪاٿي آهي اوهو
 بيمار رنجور جو شفا ۽ گهري ته صيحت ۽ تندرستي ڏيانس ۽ ڪاٿي
 آهي اوهو قيدي مجبور جو خلاصي گهري ته چوٽڪارو ۽ رهائي ڏيانس
 ۽ ڪاٿي آهي اوهو عاشق مهجور جو وصال گهري ته پنهنجو قرب ۽
 ديدار حاصل ڪيانس - عجب مالڪ جي مهرباني ۽ غفاري جو هر رات
 اسر ۽ صبح کي پاڻ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان هر بندي کي سڏ ڪري
 ٿو ٻڌائي پوءِ حيف ۽ هزار حيف آهي اسان کي جي انهي وقت سمجهين
 ننڊان ڪيون.

غزل:

گر شوي محرم از مقام صبح - نڪني خواب مستدام صبح
 تا سحر گاه از شباب شب - خيز تا ميرسي بڪام صبح
 جز غم و رنج شب کي گردي - با گل خویش هم کلام صبح
 بلبلان در بهار مينا لند - بسر سر بهر انتظام صبح
 تير آهي که مير سد بحدف - آن يقين دان ز قوس قيسام صبح

گر بخواهي که ميرسم به حبيب - بگذراز خوبش جام صبح
 فيضل اين و هب راز رحمانی - عين ديدم ز فيض عام صبح
 رات هکڙو انهي راز آهي ۽ تنهن ۾ بيداري عاشق لاه ٿي کار ساز -
 جيئن بيت:

شب آمد راز داري عشق بازان - شب آمد سازکاري عشق بازان
 جيڪو حيوانن وانگي ساري رات ستو ته انهي هن جهان جي ٻئي کان
 ڪجهه به نه وٺيو تنهنجو سارو انبار دامن جو برباد ۽ رانگان زبان ٿي
 ويو هي هي ۽ هاءِ هاءِ - انسان جي عمر عزيز آهي چاليهن ورهن تاه
 انهي کان پوءِ برهم جي بازار ۾ پڳوڙي ٿانوَ وانگي ڪمقدر ۽ ڪم
 قيمت ٿي ٿو پوي - جيئن بيت:

در مطيح رندان جز نکو را نکشند - لاغر و ضيف وراثت خورا نکشند
 مگر جاتي به جوئي هجي ته انهي پنڌ کان پير ٻاهر نه ڪڍي -
 جوان هجي توڙي پليو سست هجي توڙي سهر - مطلب ته انسان جنهن
 حال ۾ هجي ته هميشه انهي رباني راه ۾ پيو رڙهي جو هي جهان جاء
 ويهن جي ناهي جنهن هتي حق تعاليٰ کي نه لڌو ته اتي به لهي ڪين
 سگهندس - جيئن قوله تعاليٰ مَن هذِهِ الاعْمِي فَهُوَ الْآخِرَتِ خَرْتَ اَعْمِي
 - جيڪڏهن ڪوئي شخص پنهنجي عمر ساري رباني راه ۾ خرچ ڪري
 پر تقديرًا مولِي سان ملي نه سگهي تڏهن به ڪوئي فڪر ڪونهي - ڇو
 جو اهڙي معشوق کي پنهنجي ايڏي حسن تي ناز ۽ وڌائي لازم ۽ لائق
 آهي - ٻيو ته آخرت ۾ اوهو عاشقن جي ٽولي سان سڏبو - پر افسوس
 آهي جو مولِي کي ڏسي ڪو نه ٿو سگهي - جيڪڏهن ڪوئي انهي جي
 حسن جو هڪڙو تجلو ڏسي ته پاڻهين پرواني وانگي جهٽ ۾ پرواز ڪري
 وڃي انهي شمع ۾ پڇي پوي انهي ڪري وڃي شمع ۾ پڇي پوي جيئن
 مشنوي مولِي نارومي رحمت الله عليه: گر به بيني يکه زمان حسن ودود -
 اندرا آتش افگنے جان وجود

اصل سديو سف جمال آن ذوالجلال - اي ڪم اڙن شو فدائي آن جمال
 گر ترا از عشق اوبا شد خبر - از تو مشتاق است او مشتاق تر

عجب نه انهي ڳالهه جو آهي جو جيڪڏهن هن جهان ۾ ڪوئي ماڻهو حسين ۽ خوب صورت ٿو ٻجهي ته هر ڪنهن جي دل ۾ خيال ٿو ٿئي ته جيڪر انهي کي وڃي ڏسو بلڪ ويجهي وارا ته ضرور وڃي ڏسندس پر پري وارن کي به ڏسڻ جو خيال باقي هوندو. پوءِ مولِي محبوب حقيقي جو سڀن سهڻن جو سلطان ۽ هم حسيٰن جو اصول آهي. هر ڪنهن کي ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي ته ڪنهن کي ايترو خيال به نٿو ٿئي جو چڙو پنهنجي دل جي آئيني ۾ جهاتي پائي انهي کي ڏسون. پيو ته جيڪڏهن ڪنهن حسين ماڻهو جي ڏسڻ لاءِ ڪو مشتاق ٿو وڃي ته اهو پنهنجي حسن جي ناز ۽ وڏائي کان ڪنهن مسڪين ۽ مفلس ماڻهون کي ته پنهنجي منهن پوڻ به نه ٿو ڇڏي ۽ حق تعاليٰ جو احسن الحسين ۽ احڪم الحاكمين آهي ته انهي جي ڏسڻ لاءِ توڙي ڪوئي غريب ۽ يتيم. ضعيف ۽ نهيف. مفلس ۽ مسڪين مطلب ته ڇا اعليٰ ڇا ادنيٰ جيڪو به انهي ڏانهن ٿو وڃي ته اهو پنهنجي ديدار ۽ درگاهه کان ڪنهن کي به محروم ۽ مايوس نه ٿو موٽائي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. جيڪو بندو دنيا جي دوستي ڇڏي ۽ پنهنجي وجود کي وساري مولِي کي ياد ٿو ڪري ۽ دوست ٿو رکي ته پاڻ پروردگار به انهي کي ياد ٿو ڪري ۽ دوست ٿو رکي بلڪ غير ۽ ڪثرت جي ظلمات کان ڪڍي انهي کي پنهنجي يگانگي ۽ وحدت جي نور ۾ داخل ٿو ڪري ۽ جيڪڏهن ڪوئي پاڻ منڪر ٿي مولِي کي ٿو وساري. دنيا ۽ پنهنجي نفسي خواهشن کي دوست ٿو رکي تڏهن پاڻ خدا تعاليٰ انهي کي اسلام ۽ وحدت جي نور کان ڪڍي. ڪفر ۽ ڪثرت جي ظلمات ۾ داخل ٿو ڪري جيئن قوله تعاليٰ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ. وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا اُولِيَاءُ هُمُ الظُّلُمَاتُ يَخْرِجُوْنَهُمْ مِنَ النُّوْرِ اِلَى الظُّلُمَاتِ. مطلب ته وسارو ۽ بي وفائي ساري بندي جي طرفون آهي نه مولِي جي طرفون محض مهر ۽ وفا آهي جيئن ڪلام قدسے غوث اعظم رحمت الله عليه. بي وفائي هم جانب تست اي محي ور نه از ما که خدائيم هم مهر و وفاست.

بيان ندامت و توبه

جيڪڏهن ڪوئي بندو مولِي ڏانهن هڪ قدم لڳو ڪشي ته پاڻ مالڪ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي ڏانهن ڏهه قدم لڳو ڪشي ۽ جيڪڏهن ڪوئي بندو رات ۾ نند کان پاسو چوري يا الله لڳو چوري ته پاڻ پروڊگار ٿو فرمائي جي اي بنڊا منهنجا مان حاضر ناظر آهيان - جيڪڏهن ڪوئي بندو گنهگار پنهنجي بدن کان پشيمان ٿي مولِي جي درگاه ۾ توبه لڳو ڪري ته پاڻ حق تعاليٰ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي جون بنديون ته سڀ بخشي ٿو ڏئي بلڪ بجاءِ گناهين جي اڃا انهي جي عمل نامي ۾ اوترو ثواب لکائي ٿو ڇڏي - جيئن مشنوي:

ستيات رامبدل کرده حق - تاهم طاعت شوند آن ما سبق

جيڪڏهن انسان ڏوهه ۽ گناهه اصل نه ڪريها ته پاڻ خدا تعاليٰ انهي قوم کي گم ڪري ٻي هڪڙي قوم پيدا ڪري ها جو اوهي ڏوهه ۽ گناهه ڪري معافي گهرن ها ته مولِي انهن کي بخشه ڇڏي ها - تان جو حق تعاليٰ جي غفاري جو دريا برباد ۽ رائگان نه وڃي ها - آدم زادي کي ڏوهه ۽ توبه ۾ عجب ڪونهي ڇو جو ايهو ڏاڏو ئي پيشو آهي مگر عجب اونهي ۾ آهي جو ڏوهه ڪري ۽ توبه نه جو ايهو شيطاني پيشو آهي - بندو اوهو چڱو جو خدا تعاليٰ جي درگاه ۾ هميشان عذر تقصير جو گهر ڏڙ هجي - جيئن بيت:

بنده همان به که زتقصير خوش - عذر بدر گاه خدا آورد

مطلب ته مولِي جي درگاه ۾ جيڪو به پشيمان ۽ هٿو ٿو ٿئي ته اوهو عزت ۽ هنڌ ٿو لهي ۽ جيڪو سرڪش ۽ خود پسند ٿو ٿئي ته اوهو محروم ۽ تڙيل ٿي ٿو وڃي - هي هي ۽ ها ها - هڪڙي ڏينهن شيخ شبلي عليه رحمت کان پڇيائون جو ساري ڪلام الله مجيد مان ڪهڙي آيت زياده زور اميد ڏيکاريندڙ آهي - پاڻ فرمايائون ته قُلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَالِي شَا ڪلته پوءِ عرض ڪيائون ته انهي آيت ۾ اميد جو ڪهڙو نتيجو آهي پاڻ فرمايائون جو مولِي ٿو فرمائي ته هر ڪوئي پنهنجي قدر آهر عمل ڪندو - پوءِ مولِي سڀ کان سهڻو ۽ غفور الرحيم آهي اوهو

پنهنجي قدر آهر ڪم ڪندو ته هر ڪوئي اتي بخشجي ويندو. وه وا
 پروردگار جي ستاري ۽ غفاري ۽ عجب انهي جي نام جي وڌائي ۽
 ڳورائي پر هتي انهي جي نانءَ جي خبر ڪنهن کي ڪانهي مگر قيامت
 جي ڏينهن هر ڪنهن کي انهي اسم جي پاڻهين خبر پوندي جيئن روايت
 آهي ته هڪڙي شخص کي حشر گاهه ۾ آڻيندا جو انهي جي ساري
 عملنامي ۾ چڙاڏوه ۽ گناه لکيل هوندا. ثواب ۽ نيڪي انهي ۾ سواءِ
 سبحان الله والحمدلله والاله الاالله والله اڪبر جي ٻي ڪا شئي نه
 هوندي. آخر پاڻ پروردگار ملائڪن کي امر ڪندو ته انهي جا عمل توريو.
 پوءِ ملائڪ اچي تورن لاءِ بيهندا ته اوهو ويچارو منهن زرد ۽ دل ۾ درد
 ٿي ملائڪن کي چونڌو ته منهنجي نيڪي جو هڪ پرزو آهي ۽ بديشن
 جا آسمانن جيڏا انبار. مان ائين گرفتار آهيان اوهان کي جاڏي به نيشو
 آهي ته مان کي اوڏهين نيو. تڏهن ملائڪ انهي جو ايهو حال ڏسي تورن
 کان بس ڪري بيهندا. موٽي مولا ملائڪن کي فرمائيندو ته ڇو بس
 ڪيو انهي جا عمل توريو. پوءِ ملائڪ ترازو جي هڪ پاسي تي اوهو
 هڪ پرزو نيڪي وارو رکندا ۽ ٻي پاسي تي ساري عمر جي بديشن جا
 انبار. جڏهن ملائڪ ترازو کي وٺي مٿي ڪندا ته اوهو بديشن وارو پاسو
 ڀر هن کان به مٿي چڙهي ويندو ته نيڪن وارو پاسو اڃا زمين کان به
 مٿي نه اٿندو. تڏهن ملائڪ سڀ حيران ٿي ويندا پوءِ پاڻ پروردگار
 فرمائيندو ته اي ملائڪو اوهان ان ڳالهه ۾ حيران نه ٿيو جو انهي پاسي
 تي جو منهنجو نانءُ آهي ۽ هن پاسي تي چڙيون بديون. پوءِ بديون
 منهنجي نام سان ڇا برابري ڪري سگهنديون مطلب ته پاڻ پروردگار
 اهڙو غفور ۽ رحيم آهي ۽ نانءُ انهي جو اهڙو مڪرم ۽ معظم. پوءِ
 سياڻو ۽ سياڻو ماڻهو اوهو آهي جو دنياڻي ڌنڌا سڀ ڇڏي ڪنهن
 ڪنڊ ۾ ويهي رات ڏينهن موليٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽
 مشغول رهي. يهدالله النوره من يشاء. الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي
 ڪس آهي ته هڪ حرفتي بس آهي.

باب ٽيون

فصل چوٿون

در بيان ترتيب ذکر فکر

بيان فضيلت تلقين پير

مشنوي:

علم باطن پهچو مسڪ علم ظاهر پهچو شير
کي شودي شير مسڪ کي شودي پير پير .

وطن جي حب کان وصل جي بونءَ ٿي اچي ۽ وساري کان فصل جي بانس . جيئن حديث حب الوطن من الايمان . انسان هڪڙو مرغ لامڪاني ۽ پکي پرديسي آهي مگر هن ديس ۾ هڪڙي راز ۽ قسمت دان پائي جي آندس پر ايها خبر ئي ڪنهن کي ناهي جو مان ڪير آهيان ۽ ڪاٿئون آيس ۽ هتي ڪهڙي ڪم آيو آهيان ۽ موٽي ڪاٿي ويندس . جنهن کي ايتري خبر به ناهي ته پوءِ اوهو ڪيئن وڃي اصلي وطن تاءِ پهچي سگهندو . وري به انهي کي ڪوئي مرغ لامڪاني نٿين اوهو ڏيهه ڏيکاري ڇو جو بي جنس ، بي جنس جي ٻولي سمجهي نه ٿو سگهي مگر هر جنس ، هر جنس جي ٻولي ٿو سمجهي . جيئن طوطي کي اول آئيني ۾ ماڻهو جي ٻولي ٿا سڀڪارن پر طوطي کي ايها خبر ناهي ته آئيني جي پوئتون ڪوئي ماڻهو ٿو ڳالهائي اوهو فقط پنهنجي شڪل کي آئيني ۾ ڏسي ائين ٿو ڄاڻي ته ايهو آواز انهي ٻي طوطي جو آهي . تڏهن طوطو آدمي جي ٻولي ٿو سگهي . پاڻ پروردگار به ائين جڏهن ڪنهن بندي کي پنهنجي دوستي لاءِ ٿو گهري ته انساني لباس ۾ اولي ٿي اچي انهي کي پنهنجو رستو ٿو لائي ۽ پٺت ٿو بڻائي . جيڪڏهن پاڻ انبيائي ۽ اوليائي لباس ۾ جلوه گر ٿي نه اچي ها ته خلقي کي ڪير هدايت ڪريها ۽ ڪيئن ڪوئي رباني رستو لهي ها . جيئن

مثنوي:

رومي عليه رحمت - گر نبودي در لباس انبيا - کي نمودي خلق را راه هدا
ور نبودي در لباس اوليا کي نمودي رهنمائي خلق را -
آفتاب آمد دليل آفتاب - گرد ليلت بايد ازوي رخ مهتاب -
بيت اردو:

مرشد ميرا شاه رکيل هے - جس کا جگ سلامي،
جن ملائڪ حوران پريان هردو جهان غلامي،
میں مرشد کون سمجھ سجاتا کيا جائي خلقت آمي،
صورت صاف صنم ديکھا تھا نام جس کا نامي،

ويک حسن محبوب فيضل هوگيا هست صدامي،

جنهن کي پاڻ پروردگار گمراه ٿو ڪري ته پوءِ انهي کي ولي الله
۽ مرشد ڪامل نه ٿو ملائي جيئن قوله تعاليٰ وَمَنْ يُضَلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ
وَلِيَّ مَرشدًا - انسان هڪڙو شهزادو بلڪ خود شاه آهي پر انهي سحريل
زال دنيا پنهنجي سحر ۽ جادون سان اڪيون ٻنڌي ۽ شهاني تخت کان
لاهي انهي کي پنهنجي ويران خاني ۾ قيد ڪري جهليو آهي - تڏهن خدا
تعاليٰ دنيا جي انهي شر کان امان گهرڻ جو امر ٿو فرمائي - وَمَنْ شَرَّ
نَفْسٍ فِي الْعَقْدِ انهي نفسِست کان نزديڪ محققن جي مراد خاص
زال دنيا جي سحر ۽ جادن جو دم آهي جو پنهنجي سحر ۽ جادن جي
ڳنڍڻ تي دم ڪري بندي جي دل پاڻ تي پريشان ڪري ڇڏيا - جيئن
ابيات : از شرافسون و سحرش در قرآن - آمده شرفِ نفست اي جوان -
اين نزول از شان دنيا صادرت - ديده باريڪ زينجا در خورست - مگر
سواء وسيلي ڪنهن فقير جي انهي دنيا جي بند کان خلاصي مشڪل
آهي - جيئن نقل آهي ته ڪنهن بادشاه کي هڪڙو پٽ هيو - جڏهن اوهو
وڏو ٿيس ته هڪڙي امير زادي خوب صورت ۽ خوب خصلت انهي کي
پڙتيا - تقديرًا نڪاح جي رات ٻي هڪڙي ڪراڙي ۽ ڪوجهي رن زال

سحر ۽ جادو هئي انهي بادشاه زادي جون اڪيون ٻڏي پاڻ تي حيران ۽ پريشان ڪري ڇڏيا. آخر اوهو بادشاه زادو انهي تي ايشين حيران ۽ پريشان ٿي ويو جو پنهنجو اوهو شان شاهانو ۽ اوها زال امير زادي ڇڏي وڃي انهي ڪراڙي ۽ ڪوچهي رن جي گهر ۾ ٽڪاڻو ڪيا. پوءِ انهي بادشاه هر چند علاج ۽ حيل + ملا ۽ موراڻا ڪيا پر حاصل ڪجهه به نه ٿيس. آخر انهي پريشاني ۽ شر ۾ ساري ڪان لاجار ۽ دل افگار ٿي هڪڙي ڏينهن ٻاهر نڪري وڃي هڪڙي وڻ جي ڇانو ۾ سمهي پيو. اڃا دل مس ننڊ ۾ ويس ته هڪڙي فقير اچي انهي کي چيو جو اي بادشاه مونجهو نه ٿي جو هڪڙو فقير منهنجي شڪل سان اچي تنهنجو ڪم پورو ڪندو. تڏهن بادشاه چرڪ ڏيئي خواب کان اٿيو ڏسي ته برابر هڪڙو فقير انهي شڪل سان ٿو اچي. آخر اچي چيائينس ته اي شخص جو ايشن مونجهو ويٺو آهين. بادشاه چيو ته بس فقير اوئين. انهي چيو جو پنهنجو حال ته ڏس. بادشاه چيو ته ڪيئي فقير تو وانگي پڇي ويا پر منهنجو ڪم نه ڪنهن به نه ڪيو آهي تون به هليو وڃ. فقير چيو جو مان اصل تنهنجي ڪم ڪرڻ لاءِ آيو آهيان. پنهنجو حال مون کي ڏي تڏهن بادشاه پنهنجو احوال سارو بيان ڪري ٻڌايس. پوءِ فقير چيو جو فلان قبرستان جي فلاني پاسي تي هڪڙي قبر آهي انهي جي اندر هڪڙي مائي سحر ۽ جادو جي گنڊن سان ڀريل پوري پئي اٿي انهي کي ڪڍائي اوهي گنڊيون کولائيندي ته تنهنجو پٽ پاڻهي خلاص ٿيندو. بادشاه ته انهي ڪم لاءِ حيران ۽ پريشان هيو. جڏهن اها خبر ٻڌا ته جهٽ ۾ وڃي ماڻهون وٺي نئين اوها قبر کوٽائي ڏٺا ته برابر هڪڙي مائي پوري پئي آهي. پوءِ اوها مائي ڪڍائي پڳائين ۽ اوهي سحر ۽ جادو جون گنڊيون کولائي موٽي جاءِ تي آيو اڃا ڪچهري ڪري مس ويٺو ڏسي ته برابر بادشاه زادو اچي ٿو پر ڪجهه اڳيرو آيو ته مدهوش ٿي ڪري پيو جڏهن ماڻهن وڃي ڪجهه مشڪ ۽ عطر مهڻيس تڏهن وري هوش ۾ آيو. آخر اچي ڪچهري ۾ ڪنڌ هيٺ ڪري ويٺو پوءِ بادشاه پڇيس جو اي پٽ خبر ڏي جو ڪيئن انهي رن زال وٽ وئين ۽

ڪيئن اتيون نڪتڻ ۽ چو وٺ تي ڪري پئڻ ۽ چو هاڻي ڪنڌ هيٺ ڪري ويٺو آهيون. - چيائڻ ته اي بادشاهه انهي ڳالهه جي پڇاڻي نه ڪر. - جو مان اڳي پئي ڄاتو ته اهڙي حسين زال ساري جهان ۾ ٻي ڪائي ڪانهي اڄ اوچتي اچي دل ۾ خيال پير ته مان بادشاهه زادن پنهنجو شان شاهانو ڇڏي جو هن ڪراڙي ۽ ڪوچهي رن جي ويران خاني ۾ ويٺو آهيان ۽ مخلوقات مان ڪي چا چوندي ۽ بادشاهه جي منهن ڪيئن پوندس تڏهن اتيون اتي روانو ٿيس جڏهن اچي بارگاهه تي نظر پير ته دل ۾ خيال پيو جو بادشاهه ڪي چا چوندس ۽ ڪچهري ۾ ڪيئن ويهندس انهي فڪر ۽ شرم ساري کان ٻي هوش تي ڪري پيس هاڻي انهي شرم حيا کان مٿو مٿي ڪڍي نٿو سگهان. - تڏهن بادشاهه چيس ته اي پٽ انهي ڪميني رن سحر ۽ جادو سان تنهنجي دل ۽ اکيون بند ڪيون هيون پوءِ منهنجو ڪو به حيلو هلي نه سگهيو آخر هڪڙي فقير جي وسيلي سان انهي بند کان تنهنجي جند آزاد ٿي آهي هاڻي ڪجهه فڪر نه ڪر. - پوءِ بادشاهه پنهنجي ملڪ جا سڀ ماڻهو سڏائي خوشيون ۽ خيرات شڪر ۽ شادمانان ڪيا. - انهي بادشاهه کان مراد بادشاهه حقيقي يعني حق تعاليٰ آهي ۽ پٽ کان مراد اولاد آدم عليه السلام جي جو هر انسان پيغمبر زاده ۽ سر الله آهي جيئن حديث قدسي: الانسان سري وانا سره. - ۽ انهي ڪراڙي زال کان مراد زال دنيا آهي جو پنهنجي سحر ۽ جادو سان انسان جون اکيون حق ۾ پٽي پاڻ تي حيران ۽ پريشان ڪري ڇڏيائين ۽ انهي فقير کان مراد مرشد ڪامل آهي جو انهي جي وسيلي سان انهي زال دنيا جي سحر ۽ جادو جون ڳنڍيون ٽيون ڪلن ۽ بند کان خلاصي ٿي ٿئي جيئن ابيات. - ڪاين زن ساحري دوومڪر. - خاطرت بغيرفت همچون آن پسر زين فسون و جادوش بهر رها. - آنڪ بادستي ضرورت شدت را. - آنچنان کان شاه چون لاچار شد عاقبت دستي فقيرش يا رشد. - دست آن دست است ڪر اعجاز آن. - گشت فرعوني بطلسر هازبان تاتواني روبگير آن دست را. - تاڪم بردست نه دد دست خدا. - هست آن دنش زدستے ذاوجللال فوق ابدبهر نگر زين حسب حال. - جڏهن طالب مولوي جو مرشد جي

مهرباني سان انهي دنيا جي دامر کان آزاد ٿو ٿئي تڏهن ٿو ڄاڻي ته هي دنيا ڪاٿي ۽ هن جر ايهو سڦلي ويران خانو ڪاٿي. مان ڪاٿي ۽ منهنجو اوهو علوي شان شهانو ڪاٿي. جو پاڻ پروردگار ٿو فرمائي. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ. ۽ وَلَقَدْ خَلَقْنَا لِنَاسٍ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۽ وَنَفَعْتُ فِيهِ مِنَ الرُّجِيِّ ۽ حَدِيثِ قَدْسَةٍ اِنْ خَلَقَ الْآدَمَ عَلَيَّ صُورَتِهِ ۽ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَيَّ صُورَتِ الرَّحْمَنِ. جڏهن فقير کي ايهو حال حاصل ٿو ٿئي ته پوءِ دنيا ڏانهن چڙو نهارڻ ۾ به شرم ٿو اچيس. جيئن انهي بادشاه زادي کي ڪن ڏيهن کان بعد بادشاه چيو جو پٽ اچ وڃي پنهنجي انهي آشنا کي ته ڏسي اچ. پٽ چيو ته اي بادشاه ايئن نه چئو جو مان کي هاڻي چڙو انهي ڏانهن خيال ڪرڻ ۾ به شرم ٿو اچي الغرض سواء وسيلي مرشد ڪامل جي انهي زال دنيا جي سحر ۽ جادو وار بند کان بندي جي خلاصي محال آهي. تڏهن پاڻ پروردگار پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان انهي وسيلي وٺڻ جو سڏ ڪري مومن کي امر ٿو فرمائي. قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَقَرَّوْا لِلَّهِ وَبَشِّرُوا إِلَيْهِ الْوَسَلَتِ. انهي وسيلي کان مراد خاص مرشد آهي جو سواء وسيلي مرشد جي انهي هستي ۽ دنيا جي دامر کان ڪو به خلاص ٿي نٿو سگهي بيهڌالله لنوره مَنِ يَشَاءُ. جيئن رستي کان سواء شهر لهڻو ناهي تيئن سونهن کان سواء رستو. پوءِ جنهن سونهن کي نه لڌو ته اوهو وات ۽ شهر کي ڪينه لهي سگهندو تڏهن پنڌ جو اول شرط سونهن کان رستو پڇڻ آهي جيئن حديث اولُ تَرْفِيقٌ ثُمَّ طَرِيقٌ. ۽ بَيْتٌ.

يابنه هر خود ڪم مطلب ڪم ڪئي. يا مَنَ يَأْتِدْرِبِينَ رَهْ بِي دَلِيلٍ. مرشد کان سواء طريقت جي پنڌ ۾ پوڻ ايئن آهي جيئن پيڙي کان سواء بحر ۾ پوڻ بلڪ محض گمراهي ۽ شيطان جي پيروي ڪرڻ جيئن حديث: مَنِ يَتَشَيَّعُ فِي الطَّرِيقِ بِلَا شَيْخٍ كَمَنْ يَمْشِي فِي الْبَحْرِ بِلَا سَفِينَةٍ ۽ مَنِ لَا شَيْخَ لَهُ فَشَيْخُهُ الشَّيْطَانُ. تڏهن مولِي جي طالب کي مرشد جي ڳولها ضروري آهي. پر سواء مرشد ڪامل جي هر ڪنهنجو هٿ وٺڻ به جهالت آهي مرشد ڪامل اوهو آهي جو وحدت جي بحر ۾

داخل هجي. جيڪو وحدت جي بحر ۾ داخل ناهي ته انهي کي سواءِ امر مرشد جي طالب رکڻ روا به ناهي. ٻيو ته مولِي جي طالب کي اول چار پردا ظاهري جا وڍڻ ضروري آهن. جيئن مال ۽ جاهه - تقليد ۽ گناهه - مال انهي واسطي پردو آهي جو دل انهي جي خدمت ۽ خيال سان مشغول رهندي ۽ جاهه انهي واسطي پردو آهي جو دل عزت ۽ آبرو جي خيال سان گرفتار رهندي ۽ تقليد انهي واسطي پردو آهي جو دل ٻين مذهبن جي قصن ۽ پيرون واري خيال سان مشڪوڪ ۽ مشغول رهندي پوءِ اسم ذات انهي دل ۾ ڪينءَ هنڌ ڪندو. جنهن دل ۾ اسم ذات هنڌ نه ڪيو ته انهي ۾ مولِي جي محبت ۽ وصال ڪاڏنهن حاصل ۽ وصول ٿيندو ۽ گناهه انهي واسطي پردو آهي جو مولِي جي نافرمانِي آهي پوءِ جيڪو نافرمانِي ڪندو ته انهي کان ڪينءَ مولِي خوش ۽ راضي ٿيندو. جنهن کان مولِي خوش ۽ راضي نه ٿيو ته انهي کي ڪاڏنهن قرب ۽ وصال خدا تعاليٰ جو پيدا ٿي سگهندو. تڏهن طالب کي ايهي چار ئي پردا وڍڻ ضروري آهن. جڏهن ايهي پردا وڍي مرشد ڪامل کان تلقين ٿيو ته پوءِ پنهنجي اختيار جي واڳ ساري انهي جي هٿ ۾ ڏيئي ڇڏي جيئن جو پنهنجي سڀن ڪمن ۾ مرشد کي ڪلي مختيار ڄاڻي. ٻيو ته انهي جي حق ۾ ٻئي ڪنهن به وسواس ۽ خطري کي پنهنجي دل ۾ وات نه ڏيئي. جيئن مشوي:

رومي عليه رحمت. پير را که پيوانو رهبر است،

گر مريدي امتحان کرد او خراست.

جيڪڏهن مريد کي ڪو رايو مرشد جو پنهنجي فهم ۽ فڪر کان برخلاف نظر اچي ته انهي ۾ محض پنهنجي فهم ۽ ڄاڻ جي کوتاهي سمجهي ۽ قصو حضرت موسيٰ ع ۽ خواجه خضر ع جو ياد ڪري جيڪو سورت ڪهف ۾ ثابت آهي. ٻيو ته جيئن نقل آهي جو جالينوس جي وقت ۾ هڪڙي شخص کي اگر ۾ سخت سور پيو تڏهن پنهنجي گرد نواهي جا سڀ طبيب ۽ حڪيم اٺائي علاج ڪرايائ پر سور کي فرق ئي ڪو نه پيو آخر جالينوس کي گهرايائون جو اوهو انهي وقت جو

رئيس الحكما هيو انهي ڇا ڪيو جو سور سڄي هٿ جي آڱولي ۾ هو ته هن اچڻ سڀي پئي جي ڪهي پاسي تي ڏنپ ڪشي ڏنو تڏهن انهي اڳين سڀن طبيبن دل ۾ خيال ڪيو ته سور ڪائي ۽ ڏنپ ڪائي - پر اڃان جهٽ نه لنگهي ته سور بس ٿي ويو - تڏهن اوهي اڳيان طبيب سڀ حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويا - نيٺ جالينوس کان پڇيائون جو ايهو سبب ڇا - جالينوس چيو ته ايهو سور رڱن جي پاڙ کان اڀريل هيو - سڄي پاسي جي رڱن جون پاڙان پئي جي ڪهي پاسي کان اڀريل آهن ۽ ڪهي پاسي جي رڱن جون پاڙان پئي جي سڄي پاسي کان پوءِ مان سڃاڻي انهي رڱن جي پاڙ ۾ ڏنپ ڏنو تڏهن خير ٿيس - مطلب ته جائي جو مرشد جي نظر ٿي پهچي ته اتي مرید جي نظر نه ٿي پهچي سگهي تڏهن مرید کي لازم آهي ته پنهنجي مرضي مرشد جي رضا ۾ گم ڪري ڇڏي جو مرشد جو رايو سواءِ ڪنهن راز ۽ حڪمت جي خالي ناهي - جيئن حديث: **فَعَلَ الْحَكِيمُ لَمْ يَخْلُوعَيْنِ الْحِكْمَتِ - ۽ بَيْت:**
بِمَيِّ سَجَادَةِ رَنْگِيْنِ كُنْ مَرَّتْ پِيرِ مَغَانِ گوید،
کہ سالک بی خبر نہ بودز راه و رسم منزلها.

پيو ته مرشد کي سڀ کان دوست ۽ مقدم ڄاڻي بلڪ انهي ۾ محو ۽ مستغرق ٿي وڃي جو جيڪو فنافي الشيخ نه ٿيندو ته اوهو فنافي الرسول به ٿي نه سگهندو جيڪو فنافي الرسول نه ٿيو ته پوءِ اوهو فنافي الله بقابالذ ڪين ٿي سگهندو - تڏهن طالب کي لازم آهي ته ايهي آداب ۽ ارڪان سڀ بجا آئي ۽ پاڻ کي ڪا شئي نه ڄاڻي پوءِ ڪم مردانو ٻڌي پنڌ ۾ پوي جيئن جو ڪو دم ۽ لحظو به ذڪر فڪر کان سواءِ خالي ۽ واندو نه ٿئي ڇا رات ڇا ڏينهن يڪو مولئي جي محبت ۽ يادگيري ۾ محو ۽ مستغرق رهي ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد وڃي پنهنجي محبوب سان ملندو - جيڪڏهن ڪوئي بندو رستو پڇي پوءِ وري پنهنجي محبوب سان ملندو ته مان کي سونهون پائين نئين توڙ ويهي رهي ۽ دل ۾ خيال ڪري ته مان کي سونهون پائين نئين توڙ رسائيندو ته خيال ايهو محض خطا ۽ غلط آهي ڇو ته سونهين تي ڇڙو رستي لائڻ جو حڪم آهي جيئن: **قوله تعاليٰ وَمَا عَلَيَّ الرِّسُولِ**

الْأَبْلَاحُ الْمَسِينِ - يعني ناهي مٺي قاصد جي مگر پڄاڻڻ پيغام روشن - پر جيڪو رسم کي ڇڏي رڻ تي ٿو چڙهي ته انهي سان هاڏي هميشان همراه ۽ مددگار آهي - جيڪڏهن ڪوئي رستو پڇي پوءِ سمهي پوي ۽ دل ۾ خيال ڪري ته مولِي غفور رحيم آهي مانڪي پاڻهي ٿوڙ پڄائيندو ۽ مصافي ڏيندو - يا ڪوئي چوي ته واڳ ڏئين جي وس آن ڪا پاڻ وهيئي - نعوذ بالله من هُمر جو ايهي خيال سڀ خطاءِ زبان آهن ڇو ته پنهنجي نفساني ڪمن ۾ رات ڏينهن مٿو ٿو هڻي ۽ ننڊ ٿو ڦٽائي ته اتي ايئن نه ٿو ڄاڻي جو مالڪ غفور الرحيم آهي مانڪي پاڻهي روزي ڏيندو ۽ اتي ايئن نه ٿو چوي ته واڳ ڏئي جي وس آن ڪا پاڻ وهيئي زماني جي ڪمن ۾ مولِي کي غفور الرحيم نٿو ڄاڻي ۽ پاڻ وهيئي ٿي ٿو سگهي ڇڙو مولِي جي پنڌ ۾ انهي کي غفور الرحيم ٿو ڄاڻي ۽ پاڻ وهيئي ٿي نٿو سگهي هي هي ۽ هاءِ هاءِ - طالب کي رات ڏينهن سعيو ۽ ڪوشش - فڪر ۽ خيال ڇڙو انهي پنڌ جو ٿو جڳائي جيئن جو سواءِ مولِي جي ٻي ڪنهن به خيال ۽ خطري کي دل ۾ اچڻ نه ڏئي جي ايئن نڪندو ته ناگاهه ڪنهن دغلباز جي ڏکي ۾ ربيجي ويندو - مولِي پنهنجي مهر سان وڊين کي شد وڊ نه وجهي الله بس باقي هوس .

بيان فضيلت ذکر

بسم الله الرحمن الرحيم - ذکر هڪڙ رڳوبي راز ۽ نوراني خزانو آهي - پوءِ جنهن کي پاڻ پروردگار پنهنجي دوستي لاءِ ٿو گهري ته انهي کي اهو نوراني خزانو عطا ٿو ڪري - بلڪ بندي لاءِ سڀين ڪمن کان بهترين ڪم مولِي جو ذکر آهي تڏهن خدا تعاليٰ ٿو فرمائي فَذْكُرُونِي أَذْكَرَ كُمْ يعني پوءِ ياد ڪيو مانڪي ته مان ياد ڪيان اوهان کي ۽ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ذڪر الله فرض من قبل ڪل فرض ۽ طلب الخير طلب الله ۽ ذڪر الخير ذڪر الله يعني ذڪر مولِي جو فرض آهي اڳي سڀين فرضن کان ۽ طلب نيك طلب مولِي جي آهي ۽ ذڪر نيك ذڪر مولِي جو آهي - هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم اصحابن سڳورن کي فرمايو ته مان اوهان کي سڀين ڪمن کان

چڱي ڪم جي خبر ڏيان جو اهو خدا تعاليٰ وٽ تمام پسند زور آهي
 جنهن ڪري مولِيٰ وٽ توهان جا مرتبا بلند ٿين ۽ اهو هر نيڪ ڪم
 کان وڌيڪ زور آهي توڙي ڪوئي سون ۽ چاندي خيرات ڪري توڙي
 ڪوئي ڪافرن کي قتل ڪري پاڻ شهيد ٿئي. اصحابن چيو ته خبر ڏي
 اهو ڇا آهي. پاڻ فرمايائون ته اهو ذڪر خدا تعاليٰ جو. حديث: **أَنْبِئُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَزْيِهَا عَمَلُكُمْ وَأَرْفَعُهَا فِي الدَّرَجَاتِكُمْ وَ خَيْرَ لَكُمْ مِنْ انْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ وَ خَيْرَ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقُوا أَعْدُوَكُمْ فَتَقْتُلُوا أَعْنَاءَكُمْ وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى -**
 مطلب ته هن جهان ۾ جيڪي به نيڪ ۽ چڱا عمل آهن ته انهي سڀني
 کان ذڪر الله چڱو ۽ زياده زور آهي ۽ سڀني ڏاڪرن کان بهترين قلبي ذڪر
 اسم ذات ۽ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ آهي ۽ سڀني ڏاڪرن کان بهترين قلبي ذڪر
 ڪندڙ جيئن جو هميشان سک ۽ سوز. عجز ۽ نياز سان دل ۾ اسم
 ذات پيو چوي بلڪ خود خدا تعاليٰ انهي قلبي ذڪر جو امر فرمايو
 آهي: **قوله تعالى وَ ذَكَرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ بَصَرًا وَ خِيفَتَ وَ ذُرْنِ الْجَهْرِ -**
 ترجمو يعني ذڪر ڪر پنهنجي رب جو منجهه وجود پنهنجي زاري ۽
 خوف سان مخفي سواءِ آواز جي ۽ ٻي جاءِ تي پاڻ فرمايائون يا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَ سَبِّحُوهُ بُكْرَتٍ وَ أَصِيلًا - يعني اي
 اوهي ماڻهون جو ايمان آندو آٿو ته ذڪر ڪيو خدا تعاليٰ جو گهڻو ۽
 تسبيح چئو انهي کي صبح ۽ سانجهي ۽ ٻي جاءِ تي فرمايائون وَلَا تَطْعَ
مَنْ أَغْلَقْنَا قُلُوبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا - يعني تابعداري نه ڪيو انهي جي جنهنجي
 دل منهنجي ذڪر کان غافل آهي ۽ حديث: **أَفْضَلُ عِبَادَتِ ذَكَرَ اللَّهِ فِي**
قَلْبٍ خَلَاوَمًا فِي لَيْلٍ وَ النَّهَارِ فِي السَّفَرِ وَ الْحَقَرِ قِيَامًا وَ قُعُورًا سَا وَ
عَلَى جُنُوبِهِمْ سِرًا وَ عَلَى أَيْتٍ عَلَى كُلِّ حَالٍ - يعني بهترين عبادت
 آهي ذڪر خدا تعاليٰ جو دل ۾ ڪرڻ هيڪڙو ۽ جماعت ۾ رات ۽ ڏينهن
 ۾ سفر ۽ حضر ۾ بيٺل ۽ ويٺل ۽ ستل مخفي ۽ ظاهر سڀ حال تي
 سواءِ قلبي ذڪر جي ماڻهون سخت دل ۽ گمراه ٿي ٿو وڃي جيئن قوله
 تعاليٰ **قَوْلُ اللَّهِ قَاسِمَتٌ قُلُوبِهِمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ -**

يعني پوءِ ويل آهي انهن لاءِ جنهنون دليون خدا تعاليٰ جي ذڪر نه ڪرڻ ڪري سخت ٿي ويون آهن اوهي ظاهر گمراهه ۾ پيل آهن - جڏهن ماڻهون خدا تعاليٰ جي ذڪر کان غافل ٿي ٿئي ته پاڻ مولِيٰ انهي کي هڪڙو شيطان ٿو بچائي ۽ اوهو انهي سان گڏ ٿو رهي جيئن ڪوله تعاليٰ مَنِ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُفَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا وَهُوَ لَهُ قَرِينٌ - يعني جيڪو غافل ٿو ٿئي منهنجي ذڪر کان ته منجا ٿو انهي لاءِ هڪڙو شيطان ۽ اوهو انهي کي ويجهو آهي - خدا تعاليٰ وٽ سڀ کان بهترين بنڌا اوهي آهن جو هر وقت ۽ هر حال ۾ هميشه حق تعاليٰ کي ياد ٿا ڪن - جيئن: ڪوله تعاليٰ اُولِي الْاَلْيَابِ الَّذِي يَذْكُرُ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُورًا دَاوَعَلَةً جُنُوبَهُمْ - يعني صاحب عقل جا اوهي آهن جو بيٺل ۽ ويٺل ۽ سٺل ذڪر ٿا ڪن خدا تعاليٰ جو - حديث اَفْضَلُ الْعِبَادِ عِنْدَ اللّٰهِ الذَّاكِرُونَ اللّٰهَ كَثِيرًا - يعني بهترين بنڌا خدا تعاليٰ وٽ اوهي آهن جو مولِيٰ کي ياد ٿا ڪن گهڻو - ۽ حديث ٻي ڪَثُرُ ذِكْرِ اللّٰهِ حَتّٰى يَقُولُوا اِنَّهُ مَجْنُونٌ - يعني ايئن ذڪر خدا تعاليٰ جو گهڻو ڪيو تان جو ماڻهو چوڻ جو تحقيق ايهو چريو آهي - بلڪ رباني راهه ۾ تان جو ڪوئي پنهنجو هوش ۽ عقل خرچ نه ڪندو ته مولِيٰ جي محبت ۽ ذڪر جو لائق ۽ حقدار ٿي نه سگهندو - جيئن بيت:

ازخرد بيگانه شوچون جانش اندر درٻڪش،

دختر رز راکه نقد عقل کابين کرده اند.

پر سواءِ هوش ۽ عقل جي به مولِيٰ سان ملي ڪو نه ٿو سگهي - جيڪڏهن چڙي انهي چريائي ۽ مجنوني سان مولِيٰ جو ملڻ ممڪن هجيها ته سڀ چريا ۽ ديوانا اوليا ۽ بزرگ مڃن ها مگر انهي هوش ۽ عقل جي ڇڏڻ کان غرض آهي سڀ عقله ڳڻ ۽ نفسي خواهش جو ڇڏڻ جو انهن سان مولِيٰ جو ملڻ محال آهي تڏهن ايهو هوش ۽ عقل نزديڪ سچن عاشقن جي تنگ ۽ ميار آهي جيئن بيت غوث الاعظم رحمت الله عليه -

شراب عشق چندان خور که سراز پائي نشنا سي،
که سرمستان حضرت را زهشيارى بسي غار است.

اتي شراب کان مراد محض مولیٰ جي محبت ۽ ذکر خالص آهي ذکر خالص اوهو آهي جنهن ۾ ذاڪر جو ڪو به مطلب نه هجي بلڪ مولیٰ جو بندو به اوهو آهي جيڪو پنهنجي نفسي مطلب کان سواءِ مالڪ کي ياد ٿو ڪري ڇو ته جيڪڏهن ڪوئي پنهنجي ڪنهن مطلب لاءِ مولیٰ کي ياد ڪندو ته اوهو پنهنجي ان مطلب جو طالب ۽ پانهون هوندو نه مولیٰ جو عاشق ۽ بندو - جيئن قوله تعالى اقْرَبْتُ مَنْ تَخَذَ النَّهْهُ هَوَاهُ - يعني آيا پوءِ ڏٺوئي ۽ انهي کي جو خدا پنهنجو ورتاءِ پنهنجي نفسي خواهشن کي انسان جڏهن هن هستي جي بند کان آزاد ٿو ٿئي تڏهن مولیٰ جو بندو ٿي ٿو سگهي ڇو جو جاڪون پاڻ هوندو ته ضرور پنهنجي ڪا اميد ۽ مراد به هوندس جي مولیٰ کي ياد ڪندو ته به پنهنجي انهي اميد ۽ مرادن لاءِ ياد ڪندو نه مالڪ لاءِ پوءِ اوهو مولیٰ جو بندو ڪيئن ٿي سگهندو بلڪ ڄاڻي جو موتي ۽ شهرت يا ڪافي ۽ قدرت لاءِ ذکر ٿا ڪن ته اتي ڇڙا بت آهن نه مولیٰ جيئن بيت:

آنجا که کار صومورا جلوه ميد هند،

ناقوس و دیر و راهب نام صلیب هست.

تڏهن مولیٰ جي طالب کي لازم ۽ واجب آهي ته پنهنجن جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي محض محبت ۽ دوستي جي خيال سان مولیٰ کي ياد ڪري جو سواءِ دوستي جي ذکر ۽ عبادت اينس آهي جيئن سواءِ ساه جي وجود پويي ساهو وجود ڪهڙي ڪم ايندو - مثال ته جيئن ڪوئي پانهون هجي ۽ انهي جا عضوا سڀ برحال هجن ڇڙو ساه نه هجيس پوءِ انهي جو مالڪ انهي کي ڇا ڪندو - مطلب ته سواءِ سڀ ۽ دوستي جي مولیٰ وٽ عبادت جو قبول پوڻ محال آهي جيئن:

هر کس که ندارد بجهان مهر تو دل،

حقا که بور طاعت او ضایع و باطل.

عشق جي راهه ۾ تان جو ڪوئي عاشق طور ٿي نٿو هلي ته پنهنجي معشوق سان ملي نٿو سگهي - جيئن بيت:

ساقيا جامي دما در ده که در سر طريق،

هر که عاشق وش نباشد در نفاق افتاده بود.

دنيا جي دوستي ۽ مولا جو عشق ٻئي هڪ ڏل ۾ هنڌ ٿي نٿا سگهن - جيڪڏهن ڪنهن طالب جي ڏل ۾ اسر ذات اثر نٿو ڪري ته ڄاڻ جو انهي جي دل اڃا دنيا جي دوستي کان آزاد نٿي آهي پوءِ انهي جي علاج ائين آهي ته فڪر جي پاڻي سان ڏل جو ٿانءُ ڏوٺي صفا ڪري يعني جيڪي به دنيائي خواهش ڏل ۾ هجن ته اوهي سڀ ڪڍي ٻاهر ڦٽي ڪري پوءِ ذڪر جو ڪٽو خيال سان ڏل ۾ گهٽائي ته انشاءِ الله تعاليٰ جلد اثر ٿي سگهندو - يهدالله لنوره من ايشاء - هن جهان جي سڀني نيك ڪمن کان چڱو ۽ چونڊيل ڪم مولوي جو ذڪر آهي ۽ سڀني ماڻهن کان ڀلو ۽ بهترين ماڻهو ذڪر پر سواءِ محبت ۽ معرفت مولوي جي ڇڙو ذڪر ائين آهي جيئن گهائي جو ڏاند - مگر فاضل ۽ ڪامل اوهو آهي جو عاشق ۽ عارف آهي جنهن کي مولوي جي محبت ۽ معرفت ناهي ته اوهو ڇڙو عابد ۽ زاهد آهي نه فاضل ۽ ڪامل واللہ يخلص من ايشاء -

بيان اقسام ذڪر

ذڪر تي قسم آهي هڪڙو ذڪر زوال، ٻيو ذڪر ڪمال، ٽيون ذڪر حال - ذڪر زوال اوهو آهي جو ڪوئي بندو ڇڙو نفس ۽ دنيائي خيال سان مولوي کي ياد ڪري جيئن منوتي ۽ شهرت ڪشف ۽ ڪرامت - ڪاني ۽ قدرت - تعظيم ۽ عزت وغيره ازين قسم - ايهو ذڪر محض زوال آهي جڏهن اهو هن جهان کان لڏيو - ته سڄو ۽ سڪو خالي هڻي وڃي زمين سان گڏيو - جو ايهي ڪم سڀ ربا جا آهن ۽ ربا ڪفر کان به ابتر آهي - ڇو جو مراني مولا کي ڇڏي ۽ پنهنجي نفسي خواهش کي معبود ٿو وٺي - تڏهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي اَلرِّبَا اَهْدَىٰ مِنَ الْكُفْرِ - يعني ربا سخت زور آهي ڪفر کان - جنهن بندي جو

ماڻهن جي ڏيکاري لاءِ عبادت ۽ ذڪر ڪيو ته ڇاڻ جو انهي جي عمر جي موتن جو انبار برباد ۽ مفت زبان ٿي ويو. پوءِ واءِ انهي کان ويل جو جنهن ڪوڙي ڪڇن جي ڪنڍي کان پنهنجا لعل شھانا برباد ۽ راڻگان زبان ڪيا آهن. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. ذڪر ڪمال اهو آهي جو ڪوئي چڙو عمل ۽ آخرت يا سير ۽ زيارت جي خيال سان ذڪر ڪري جيئن جو جن ۽ ملائڪ تابع ٿين. يا زمين ۽ آسمان. عرش ۽ ڪرسي جو سير ٿئي. يا انبيا ۽ اوليا وغيره ارواحن جي زيارت ٿئي. يا موت ۽ سڪرات. قبر ۽ قيامت آسان ٿئي. يا دوزخ جي باه ۽ بلائن کان امان ملي يا بهشت جي عيش ۽ عشرت. حور ۽ قصور ملن. ايهي به سڀ نزديڪ عاشقن جي ناچيز ۽ ڪجهه نه آهن. ڇو جو جنهن مولِي کي نه لڌو ته انهي ڪجهه به نه لڌو ۽ جنهن مولِي کي لڌو ته انهي سڀ ڪجهه لڌو. جيئن حديث شريف. مَنْ لَّهٗ الْمَوْلٰى فَلَهُ الْكُلُّ. ذڪر حال اهو آهي جو ڪوئي پنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي محض محبت ۽ دوستي جي خيال سان مولِي جي ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيڪو اهڙي طرح تي ذڪر فڪر سان هميشگي ڪندو ته انشاءِ الله تعاليٰ درجي بدرجي حال حاصل ڪري جلد وڃي وحدت جي بحر ۾ واصل ٿيندو. جيئن قوله تعاليٰ وَتَهَيِّ النُّفُسَ عَنِ الْهَوٰى فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَوٰى. انهي جنت کان حقيقي مراد محض ديدار ۽ وصال ايزد ذوالجلال جو آهي. يَهْدِ اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَّشَاءُ.

بيان بار امانت

عشق جي راه توڙي جو سخت ۽ پر آزار آهي. تڏهن به انسان کي سواءِ انهي جي ناگزير ۽ لاچار آهي. ڇو جو ايهو بار امانت جو اصل ازل کان پنهنجي سر تي سهايا ۽ جيئن بيت:

کردهء بار امانت را قبول - از کشیدن پس چرا باشي ملول
جڏهن پاڻ پروردگار کُن فرمايو ته ساري مخلوقات موجود ٿي تڏهن پنهنجي ذاتي نور جو ظهور و قامي عالم تي جلوه گر ڪيائون ته انهي جي تاب کان جبل جنبيا ۽ زمين ڏڪي. آسمان ڪنبيا ۽ عرش لرزيو.

ملائڪ حيران ٿيا ۽ سڀ خلق پريشان. مطلب ته ڪنهن به اوهو بار امانت جو ڪٿي نه سگهيو. مگر انسان جو جهل کان ظلم ڪري پنهنجي سر تي سهاڻا جيئن ڦوله تعالى: يَحْمِلُهَا الْإِنْسَانُ أَنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. مگر انهي انسان کان در حقيقت مراد خاص انبيا ۽ اوليا آهن جو انهن سببن مستي محبت مولوي جي جهل کان پاڻ تي ظلم ڪري انهي امانت جي بار کي دل ۾ جاء ڏيئي سختي سر تي کيائون. جيئن ڪوئي پکي هاڻي کي دعوت ڪري پنهنجي اکيري ۾ آڻي. يا لونيڙي شينهن کي. پراهو ظلم در حقيقت اصل عدل جو آهي ۽ جهل استاذ علمن جو. ڇو ته توڙي جو سور ۽ سختيون سر تي سهائي پنهنجو وجود ويران ڪيائون تڏهن به پنهنجي محبوب ۽ مالڪ کي دل ۾ جاء ڏنائون. جيئن بيت:

آسان بار امانت نه تو انست ڪشيد. قرع فال پنامر من ديوانه زدند.
انهي ديواني کان مراد محض ولي الله آهن جو اوهي هميشان مولا جي محبت ۾ مست ۽ مدهوش. محو ۽ مستغرق ٿا رهن. وَاللَّهُ يَخْتَصُّ مَن يَشَاءُ. عشق جي راه ۾ جيڪو به پير پائي ته اول سر ۽ ساه جو سانگو لاهي. ڇو جو عشق جي وات ۾ اول شرط مرڻ آهي. جيڪو انهي راه ۾ سر ۽ ساه نه ڏيندو ته اهو پنهنجي محبوب سان ملي ڪيئن سگهندو. جيئن بيت:

حافظ صبور باش که در راه عاشقي - هر کس که جان نداد بجایان غیر

سد.

مطلب ته سواء خرچ ڪرڻ سر ۽ ساه جي مولوي سان ملڻ محال آهي. پر انهي سڪڻي سر ۾ لپي ڇا ٿو. ۽ آهي ڇا چيز جو ڪنهن کي محبوب جي ڏيڻ ۾ مهانگو ٿو لڳي. جيڪڏهن انهي سر جي ڏني اهو سر ملي ته هزار بار شڪر گذار ٿيڻ لازم ۽ لائق آهي. ڇو جو هي سر ڇڙو هڏ ۽ چشم آهي ۽ اهو لعل شهانو ۽ در بي بها. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن کي ڇڙو هڏ ۽ چمر جي ڏني. لعل شهانو ۽ در بي بها ملي ته اهو ڪئن لک ٿورا نه پائيندو ۽ هزار بار شڪر گذاري نه ٿيندو. هي هي

بيان سامان سفر عشق

عشق جي سفر ۾ عاشق لاءِ هي شيون ضروري آهن . جيئن نيت جي صفائي . ڪوشش ۽ ڪمائي . زهد ۽ ذکر . خوف ۽ فڪر . ترڪ ۽ توڪل . تواضع ۽ تحمل . عاجز ۽ نياز . سوز ۽ گداز . اڃ ۽ بڪ . چپ ۽ ذکر . بي خوابي ۽ بيداري . بيقراري ۽ انتظاري . عشق ۽ بدنامي . نا اميدي ۽ ناڪامي . آه ۽ زاري . روح ۽ موجهاري . نيسي ۽ نابودي . تنهائي ۽ بي خودي . بيرائي ۽ بي طمني . بي چارگي ۽ شڪست دلي . درد ۽ غم . ترس ۽ رحم . خوش خلقي ۽ سچائي . جان بازي ۽ سراندازي . خدمت ۽ شفقت . توبه ۽ ندامت . صبر ۽ قناعت . شڪر ۽ رياضت . يقين ۽ حيرت . گوشو ۽ وحدت . واعدو ۽ وفا . عدل ۽ سخا . محبت ۽ رضا . مستي ۽ مدهوشي . پر جوشي ۽ سرپوشي . غير کان پرهيز گاري ۽ سختي ۾ سهنداري بلڪ انهي سفر ۾ گردو بهرام ۽ جبرو شينهن جو لڙو کڻي . جيئن بيت:

جگر شير نداري سفر عشق مڪن . کابن سبز ۽ شمشير از سر ميگر زد .

مطلب ته جيڪو انهي عشق جي سفر ۾ پير پائي ته اول سر ۽ ساه جو سانگو لاهي . سڀ سور ۽ سختيون سر تي سهائي . بلڪ پاڻ کي ڪا شئي نه ڄاڻي . ۽ پنهنجو ڪيو حساب ۾ نه آڻي . سڄي دل سان لوڪ کان لڏي . لاڳاپن ۽ ڳانڍاپن جون واڳون وڌي هڪ دل ٿي پوءِ ڇڙو اسم ذات جو هٿيار هٿ ۾ ڪري ۽ حق تعاليٰ کي حاضر ناظر ڄاڻي پنڌ ۾ پوي . نه انشاء الله تعاليٰ جلد وڃي پنهنجي محبوب سان ملي سگهندو . جيئن بيت:

دريڻ ره حاصلي اجزيڪدلي نيسٽ . دو دل بودن بنجر بي حاصل نيسٽ .

بيت ٻيو:

تعلق حجاب است بيحاصلي . چو پيو ندها بگسلي واصل .

مگر هڪڙا سالڪ مجذوب آهن ۽ هڪڙا مجذوب سالڪ -
 سالڪ مجذوب اهي آهن جو پنڌ سان درجي بدرجي - ايهي لاڳاپا ۽
 ڳانڍاپا وڌيندا ٿا وڃن ۽ مجذوب سالڪ اهي آهن جو اول لوڪ جا
 لاڳاپا سڀ لاهي پوءِ پنڌ ۾ ٿا پون - يهڙي الله لُتُورَ هُنَ يَشَاءُ -

بيان اخلاص نيت

رباني راه ۾ سرموري آهي اخلاص - تان جو ڪوئي ارادي ۾
 اخلاص نه آئيندو ته پنهنجي مطلب سان پهچي ڪيئن سگهندو تڏهن
 مولِي جي طالب کي اول ارادي ۾ اخلاص ضروري آهي - يعني نيت ۾
 صفائي - جيئن سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون سڀ خواهشان ڇڏي نيت
 محض مولا جي ملڻ جي ڪري پنڌ ۾ پوي - مثال ته نيت بچ آهي ۽
 عمل پوک - پوءِ جيڪو جوڻي بچ وجهندو ته سوني فصل لڌو - جيئن
 حديث شريف اِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ - ۽ بيت:

زگندم جو زجو گندم نيابد - زمردوم خرخره روم نه زايد.

پيو ته طالب کي دعا گهرڻ ۽ حضور ٿيڻ جي وقت پنهنجي ڏوه
 ۽ ثواب کي وسارڻ ٿو ڪهي - مولِي جي فضل ۽ ڪرم کي ياد ڪرڻ - ڇو
 جو متان ڪوئي انهي وقت پنهنجا عيب ڪولي ويهي ته موٽي مالڪ
 ناراض ۽ ارهو ٿي نه وڃي - يا ته جيڪڏهن پنهنجي نيسڪي ڏانهن
 پهاريندو ته انهي ۾ هستي ۽ حجت معلوم ٿيندي - تڏهن به مولا ناراض
 ۽ ارهو ٿيندو - ڇو جو خدا تعاليٰ جي نزديڪ سواءِ عجز ۽ نياز نيسٽي
 ۽ نابودي جي ٻي ڪا شئي نه ٿي گهرجي تڏهن مولِي جي طالب کي
 هستي ۽ حجت يا اميد ۽ آسرو عمل تي محض حرام آهي - جنهن
 پنهنجي عمل تي حجت ۽ آسرو ڪيو ته اهو راه کان ئي پلجي ويو -
 جيئن حديث: حَاجَتِي لِأَمْتِي - مگر پنهنجو مطلب ۽ مقصود - يار ۽
 مددگار وسيلو ۽ وارث هر وقت ۽ هر حال ۾ مولِي کي سمجهڻ لازم ۽
 واجب آهي - جيئن قوله تعاليٰ رَبِّ لَا تُذَقِّرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ -
 رباني راه ۾ عشق جو شرط آهي - طلب ۽ مرڻ - يعني جا ڪون طالب
 جيو آهي ته انهي طلب ۽ پنڌ کان ڪڏهن به بس نه ڪري تان جو مري

وحي - جيئن بيت:

ورنبايد بدوست ره بردن - شرط عشق است در طلب مردن.
جيڪڏهن تقدير آڪوئي طالب مولِي جو وات ۾ مري ويو ته به
ڪوئي فڪر ڪونهي ڇو جو آخرت ۾ اهو عاشقن جي سلفي ۾ سڏجي
ويندو. هي هي ۽ ها ها. اٿي اٿي اي دل غمگين. جو ڏونگر جا ڏاڪا
۽ لڪن جا لانگها اڃا اڳتي ٿا پهچن. وقت بيهڪا ٿيو. سچ عمر جو
وڃي ڪو به پيو ۽ دور زماني جو گذري ويو تون اڃا به اڄ نه سڀاڻي ٿي
ٿو چوڻ؟ ايئن اڄ نه سڀاڻي ڪندي ڪيئي وره گذري ويا ته تنهنجو
اڃا اهو اڄ نه سڀاڻي ڪٿي نٿو. جيئن مثنوي مولانا رومي عليه الرحمت

هين هي ناي راه رو بيهڪا شد - آفتاب عمر سوني چاه شد -
هين مڪن فردا که فردا ها گذشت - تابنگلي نگذرد آيا م کشت -

بيان توتيب زهد ۽ ذڪر

مولِي سان ملڻ جو رستو سڀ کان سولو ۽ سڌو اسم ذات ۽
ڪلمر تحليل آهي. يعني الله هو دمن سان يا لآله الا الله نفی اثبات
جي خيال سان. انهي پنهني مون هڪڙي حرف جي تڪرار کان سواءِ
مولِي جو وصال محال آهي. بلڪ پاڻ پروردگار معراج جي رات نبي تا
پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي خاص ايهو ذڪر عطا فرمايو آهي -
جيئن غزل شمس تبريزي عليه الرحمت مَالِكُ الْمَلِكِ لَا شَرِيكَ لَهُ - وحده
لآله الا هو - مصطفيٰ يافت در شب معراج خلعتي لا اله الا هو -

۱. صوفيٰان کان وصال مي طلبند - ذڪر شان لآله الا هو -

۲. مُرْمِنًا رانعيمر شد روزي وصفشان لآله الا هو -

۳. شمس تبريز گر خدا خواهي خوش بخوان لآله الا هو -

مطلب ته جنهن کي مولِي سان ملڻ جو شوق آهي ته مرشد
ڪامل کان بيعت ٿي. لوڪ جا لاڳاپا لاهي ۽ سختيون سرتي سهائي
سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن سڀ ڇڏي نيت محض مولِي
سان ملڻ جي ڪري - ڪنهن ڪندو ۾ اڪيلو ويهي - هڪ اسم ذات جو

حرف ساه پساه سان هئين ۾ هاري ڇڏي. جيئن جو ڪو دم ۽ ڪو لحظو به ذڪر فڪر کان سواءِ غافل ۽ واندو نه ٿئي. ڇا رات ۽ ڇا ڏينهن يڪو مولِي جي محبت ۽ يادگيري ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيئن قوله تعاليٰ. وَذَكَرِ سِرَّ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا. يعني ياد ڪر نالو پنهنجي رب جو ۽ ڇن ماسوا کان مولا ڏانهن ڏاڍو. پر ذڪر ۾ شرط ادب جو نگاه رکڻ ضروري آهي. جو بي ادب ذڪر به بدعت ۾ داخل ٿو ٿئي. جيئن بيت:

وليڪن ادب درذڪر لازم است. ڪم زهدو ذڪر بي ادب بدعت است.
جيئن استاد ۽ مرشد جي اڳتون ادب سان ويهيو آهي ايئن حق تعاليٰ کي حاضر ناظر ڄاڻي ادب سان ذڪر ۾ ويهجي. الغرض ذڪر کي قدر ضرورت جي حاجت رواني روا آهي. ڇا سمهن ۽ گهمڻ. ڇا ڪائڻ ۽ ڳالهائڻ وغيره ازين قسم. سمهن جي ترتيب ايئن آهي ته رات ۾ سنجهي کي پهر سوا سمجهي ۽ ڏينهن ۾ منهنجندي ڪي جهت نند ڪري ۽ گهمڻ به قدر حاجت ضرور جي ڪري. نه ڪنهن بيهودي سير ۽ نقاشي لاءِ ۽ ڪپڙو به قدر ضرورت جي ڏکي. نه پنهنجي زينب ۽ زينت لاءِ ۽ سخن به قدر ضرورت جي روا آهي ۽ بيضرورت محض خطا ۽ زيان. ڇو جو گهڻي ڳالهائڻ سان دل سخت ۽ سپاه ٿي ٿئي. جيئن حديث شريف: كَثُرَتِ الْكَلَامُ بَقِيْرَ ذِكْرِ اللَّهِ قَسْوَتِ الْقُلُوبُ. ۽ بيت:
دل زيرگفتن بميرد در بدن. گرج گفتارش بود در عدن

۽ طعام به قدر ضرورت جي کائي. نه نفس جي ڪنهن عيش ۽ عشرت لاءِ. بلڪ مولا جي طالب کي لذيت خورش کان به پرهيز لازم آهي ۽ فاقيو واجب. فاقئي جي آسان ترتيب ايئن آهي ته اٺن پهرن ۾ هڪ وقت جي ماني کائي ۽ ٻي وقت جي درجي بدرجي گهٽائي ڇڏي. جيڪڏهن ڪوئي ڏهاڪا ۽ چاليها ڪري ته به بيشڪ ڪري چڱو آهي پر اوهو به درجي بدرجي ڪري جيئن اول ڪجهه ڏينهن روزا ۽ فاقيا ڪري پوءِ ڏهاڪا ڪڍي ۽ تنهن کان پوءِ چلا. ترتيب ڏهاڪي ۽ چلي جي ايئن آهي ته ڪنهن خلاسي جاءِ ۾ هيڪلو ويهي چڙو مولِي جي

ذڪر ۽ فڪر ۾ رات ڏينهن محو ۽ مشغول رهي. نه ٻي ڪنهن سان
ڳالهائي نه ٻي ڪنهن جي منهن لڳي. مگر سانجهي کي ساري ماني
جو رڪو ٽڪر کائي. ڏهاڪي ۾ اٿي جو هڪ آنو تور وقت تي ۽ چلي
به آند. ۽ پاڻي روزي چوڙڻ جي وقت هڪ ٻه ڀيرا ڀرتو تي پيئي. ڏهاڪي
۾ ڏهه ڏينهن خلاصو ويهي ۽ چلي ۾ چاليهه. پر طالب کي ذڪر ڪرڻ
ملڪي صفت سان ٿو جڳائي. جيئن جو نه گهڻو ڀرتو هجي نه بڪه. ڇو
جو جيڪڏهن ڪوئي ماني گهڻي کائيندو ته پاڻي به گهڻو پيئندو. پوءِ
بيت ڳورو ٿي پوندس ويهي ڪين سگهندو. جي لاچار اٿي ويهندو ته
وٺي به نند ڪڍي ويندس ساڳئي ڪري پوندو. مولِي جي يادگيري ٿي نه
سگهندي يا ڪوئي ماني اصل نه کائيندو ته ٻي طاقت ٿي ڪري پوندو.
نيٺ ضعيف ۽ زبون ٿي مرنڊو. يا مدهوش ۽ ديوانو ٿي ويندو. ته به
پنهنجي محبوب سان ملي ڪين سگهندو. تڏهن وجود جي ڍيڳ کي
درجي بدرجي جوش ڏيڻ ٿو جڳائي. جيئن مشنوي مولانا رومي عليه
رحمت:

ڍيڳ راتدريم مردانه بجوش. تانبا رد قلعه ديوانه جوش.

مگر طالب کي پهرين شروعات ۾ ذڪر ڪرڻ ڏک ۽ بڪه سان
لازم آهي. جو روح ذڪر سان سڀر ۽ غالب ٿو ٿئي ۽ نفس بڪه سان
مطيع ۽ مغلوب ڇو جو روح جو خورش ذڪر آهي ۽ نفس جو خورش
ماني. تڏهن طالب کي واجب آهي ته روح جو خورش وڌائيندو وڃي ۽
نفس جو گهٽائيندو. تان جو نفس مغلوب ٿي وڃي ۽ روح غالب. جڏهن
روح غالب ٿيو ته پوءِ پاڻهن پنهنجي اصلي وطن ڏانهه ڪاهه ڪندو.
پرتان جو نفس حيات هوندو ته طالب پنهنجي مطلوب سان ملي ڪين
سگهندو ۽ نفس سواءِ بند ڪرڻ خواهش جي ٻي ڪنهن به حيلي سان
نٿو مري. تڏهن طالب کي جنگ ۽ جهيڙو سارو پنهنجي نفسي خواهشن
سان ٿو جڳائي. جيئن نفس سواءِ مولِي جي جيڪا به خواهش ڪري ته
اوڏانهه انهي کي روڪي جهلي. جي نه بيهي ته بڪه جو ڪرڙو بچائيس
پوءِ پاڻهن مطيع ۽ مغلوب ٿي مري ويندو. مطلب ته نئين طالب کي ڇپ

۽ ڳوشي ٻڪر ۽ تنهائي سان ذڪر ڪرڻ لازم آهي جيئن بيت:

به بندو دست ياد ڳوش دهن - چو واصل نه گشتي هر طعن زن.

مثال ته هڪڙو ڪوه هجي ۽ انهي ۾ چار واهيون ٻاهرون چار

هجن - پوءِ ڪوئي جو چوي جو مان انهي کي ڪوئي جر جو پاڻي ڪڍان

ته اهو هرگز جر جو پاڻي ڪڍي نه سگهندو - چو ته اهو جيڪا به

ڪمائي ڪندو ته اهو ٻاهريون پاڻي ڪڍي نه سگهندو - پوءِ جر جو پاڻي

ڪيئن ظاهر ٿيندو - مگر جيڪڏهن ڪوئي اول انهي ٻاهرين واهن جا

وات بند ڪري - پوءِ انهي ڪوه کي ڪوئيندو ته جلد جر جو پاڻي پيدا ٿي

پوندو - مطلب ت دل مثل ڪوه جي آهي ۽ اِهي چار حواس يعني ڪن ۽

اڪيون - وات ۽ نڪ - مثل ٻاهرين چئن واهين جي - پوءِ جيڪو انهي

حواسن کي بند نه ڪري ائين ذڪر ڪندو ته اهو فقط انهي حواسن جي

ميرنجه کي به ٻاهر نه ڪري سگهندو - پوءِ اهو دل وارو نور ڪاڌنهن پيدا

ٿيندو - تڏهن طالب کي بايد آهي ته اول انهي حواسن جي سوراخن کي

بند ڪر پوءِ ذڪر فڪر ۾ مشغول رهي - ته انشاءِ الله تعاليٰ دل جو نور

جلد ظاهر ٿي ظهورو ڪندو - مگر ذڪر سان فڪر به شامل ڪرڻ

ضروري آهي - چو جو سواءِ ولوڙي فڪر جي ڇڙو ذڪر به ڪارگر ٿئي نه

ٿو سگهي - مثال ته انسان جي وجود ۾ روح ايئن ڇپيل آهي جيئن کير

۾ مڪڻ - جڏهن مرشد واري سبائن منجهه ٿي پويس ۽ ڪنهن خلاصي

ڪند ۾ ٿو ڏکجي تڏهن ڏهي وانگر جمي گڏ ٿو ٿئي - پوءِ جڏهن فڪر

جو ولوڙو منجهه ٿو پويس تڏهن مڪڻ وانگي نڪري ظاهر ٿو ٿئي - پر

اڃا به ڪجهه غير جي بون باقي ٿي رهيس - جڏهن وڃي عشق جي

ڪشاهي ۾ ٿو ٽپڪي - تڏهن گه وانگي صفا روح ٿي وڃي پنهنجي

اصلي بحر سان ٿو ملي - يَهْدِ اللّٰهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ .

بيان فضيلت ترتيب فڪر

فڪر هڪڙو الهي راز ۽ شاهي شهباز آهي - جو جڏهن ڪنهن

انسان کي ڪنهن شئي جي طلب ٿي ٿئي ته جهٽ ۾ جهٽي ڏيئي انهي

کي شڪار ڪري آڻي حاضر ٿو ڪري - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم

فرمايو ته هڪ ساعت جو فڪر سو سال جي عبادت کان به بهتر آهي .
 حديث شريف: اَتَفْكَرُ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَتِ سَنَةٍ ۽ ٻي جاءِ تي
 فرمايائون . اَتَفْكَرُ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَتِ الثَّقَلَيْنِ . ترتيب فڪر جي
 ايشن آهي ته طالب کي مولا جو جهٽ صبح ۽ جهٽ سانجهي کي اول
 ويهي فڪر ڪري . پوءِ ساڳي ذڪر سان مشغول رهي . مگر پنهنجي
 نيسي ۽ خدا تعاليٰ جي اثباتي وارو فڪر هميشه شامل هجي . ڇو جو
 انسان ڇڙو خيال آهي ۽ فنا به فقط خيال سان ٿو ٿئي . فڪر جو بيان
 شرح وار درگهر آهي مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ
 ايترو آهي ته عاشق جو فڪر معشوق کان ٻاهر نه نڪري . جيڪڏهن
 ٻاهر نڪتو ته اهو اڃا ڪڇو آهي نه پڪو . مگر طالب کي چئن ميدانن
 ۾ فڪر جو گهوڙو ڊڪائڻ ٿو ڪپي . جيئن تن کان پهريون ميدان آهي
 دنيا جي فنا پذيري ۽ آخرت جي بقاداري جو . ۽ ٻيو ميدان پنهنجي
 عيب جوئي ۽ عمر جي خبر يابي جو . ٽيون ميدان حق تعاليٰ جي
 صنعت ۽ حڪمت بيبي جو . ۽ چوٿون ميدان پنهنجي نيسي ۽ حق
 تعاليٰ جي اثباتي جو .

ميدان اول

پهرين ميدان ۾ طالب مولا جو اول ويهي هن دنيا جي فنا پذيري
 ۽ آخرت جي بقاداري ۾ فڪر سان نھاري . جيئن جو هي جهان پنهنجي
 سڀ سامان ۽ اسباب سميت فاني ۽ فنا پذير آهي ۽ آخرت بقادار ۽
 باقي . ۽ موت جو نغارو روز سر تي ٿو ڪلاڪي نيٺ مانڪي به هڪڙي
 ڏينهن هن جهان کان لڏو آهي . ۽ هن جهان ۾ هميشه رهڻو ۽ بندي جو
 ڪم ڇا هتي ڇا هتي معض مولا سان آهي . جڏهن اهڙي طرح تي چند
 روز فڪر سان نهاريندو تڏهن معلوم ٿيندس جو تحقيق هي جهان سارو
 سان اهل پنهنجي فاني ۽ فناپذير . بي وفا ۽ بيگانو آهي . ڇا خوڻش
 قريب . ڇا مال ۽ ميراث . تڏهن انهي سڀن کي دل سان ڇڏي منهن
 سارو مولا ڏانهن ڪندو . ڇو جو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيو ڪو به پنهنجو
 مقصود ۽ مطلوب يار ۽ مددگار نه ڄاڻندو واللہ يختص من يشاء

میدان بیو

ٻي ميدان ۾ اول ويهي پنهنجي عمل ۽ عيبن ۾ فڪر سان نهاري
 - ڇا ڦولي ڇا فعلي - پوءِ جيڪو به بد عمل نظر ۾ اچي ته اهو پنهنجي
 وجود کان ڪڍي ٻاهر ڦٽي ڪري - تنهن کانپوءِ پاڻ کي ساري مخلوقات
 کان هيٺ ۽ هيٺو - گندو ۽ گنهگار - بيوا ۽ بيوسيلو - دل سان ڄاڻي -
 ڇو جو پروردگار جي بيچوني راز جو ڪنهن کي به سما ڪونهين -
 جيڪڏهن بندي جو هڪ عيب اڳهاڙجي ته ساري عمر جي ڪمائي انهي
 ۾ پوري نه پوندس - بيو ته بعضي پيغمبرن کان ڪافر ٿو پيدا ڪري ۽
 ڪافرن کان پيغمبر - بعضي تندرستن کي بيمار ٿو ڪري ۽ بيمارن کي
 تندرست - بعضي آسودن کي سڄو ٿو ڪري ۽ سڄن کي آسودو -
 بادشاهن کي گداگر ٿو ڪري ۽ گداگرن کي بادشاه - بعضي نيڪ
 ڪردارن کي ٿو وٺي ۽ بد ڪردارن کي ٿو ڇڏي - ايا خبر ته ڪنهن کي
 ناهي جو تقدير ۾ الائي ڇا گذريو آهي فقير توڙي فقط دل ۾ بدخيال ٿو
 ڪري ته به بعضي ولجي ٿو وڃي - تڏهن طالب کي لازم آهي ته هميشان
 پاڻ کي سڀ کان عاجز ۽ عيبدار - بيوس ۽ لاچار ڄاڻي ۽ پنهنجو ڪيو
 حساب ۾ نه آڻي - محض مولئي جي فضل ۽ ڪرم کي نظر ۾ رکي -
 بلڪم عين امداد ۽ ثورو خاص خدا تعاليٰ جو پاڻ تي سمجهي جو پاڻ
 پنهنجي لطف ۽ ڪرم سان ايا هدايت ڪيا ته ته ڪير وات لهي
 سگهي ها - جيئن قوله تعاليٰ: **بَلِ اللّٰهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ اَلَا يَمَانِ اَنْ كُنْتُمْ**
صٰدِقِيْنَ - جڏهن طالب اهڙي طرح تي فڪر سان نهاريندو تڏهن پاڻ کي
 تحقيق ضعيف ۽ زبون سمجهي پنهنجو ڪيو ڪجهه به حساب ۾ نه آڻيندو
 - بلڪه لڪ لڪ احسان ۽ ثورا محض مولا جا پاڻ تي ڄاڻندو - انهي کان
 پوءِ پنهنجي گذريل عمر ڏانهه فڪر سان نهاري - جو ڪيتري عمر ڪيئن
 گذري وئي - جڏهن ائين گذريل عمر ڏانهه فڪر سان نهاري جو ڪيتري
 عمر ڪيئن گذري وئي - جڏهن ائين گذريل عمر ڏانهه فڪر سان نهاري
 خيال ڪندو ته سواءِ خواب ۽ قصي جي ٻيو ڪجهه به نظر نه ايندس - پوءِ

هزار هزار افسوس ۽ ارمان ڪندو جو عزيز وقت عمر جو ائين برباد ۽
رائگان زبان ٿي ويو. تڏهن ڄاڻندو ته گذريل گذري ويو ۽ آئينده ايندو
الائي نه پوءِ ماضي ۽ مستقبل ڇڏي ۽ فرصت کي غنيمت ڄاڻي حال کي
محڪم ڪري وٺندو اٿلہ بس باقي هوس.

ميدان نبون

ٽئين ميدان ۾ اول ويهي پنهنجي وجود ۾ خدا تعاليٰ جي صنعت
۽ حڪمت ڏانهن فڪر سان نڀاري. جو ڪيترا ذرا ۽ جزا. حواس ۽
عضوا. ڪن ترتيب ۽ آميز سان ڳنڍيل پيٽا آهن. جو هڪ ذرو به وڌ
گهٽ ناهي. ڇا ظاهري ڇا باطني. ظاهري جيئن ڪن اکيون. وات ۽
نڪ. هٿ ۽ پير. پيٽ ۽ پٺي. سنڌ ۽ بند. چم ۽ وار وغيره. ۽ باطني
جيئن دل ۽ جيو. قلز ۽ بڪيون. تري ۽ پتو. مٿانو ۽ معدو. پنڌيون ۽
رڳان. گوشت ۽ هڏا وغيره. بلڪ اهو هر هڪ عضوو ۽ جزو. ڪيترا
ڪيترا ذرا آهن. جيئن جو ۳۶۰ ٿي سئو ست زرا وجود ۾ ڇڙا هڏن جا
آهن. ۽ ۳۶۰ ذرا رڳن جا. ۽ ٻيو به هر هڪ عضوو ۽ جزو اهڙي طرح
ٿي ڪيترا ڪيترا ذرا آهن. پيو ته جيڪڏهن انهي سڀني عضون ۽ جزن
کان ڇڙو هڪڙو گهٽ وڌ هجي ها. يا هڪڙي جي جاءِ تي ٻيو هجيها.
جيئن جو ڪن جي جاءِ تي نڪ هجي ها يا وات جي جاءِ تي اک. يا
نڪ اصل نه هجي ها يا چپ. يا ٿي ڪن هجن ها يا نه نڪ. مطلب ته
ڪو به عضوو ۽ حواس پنهنجي جاءِ کان مبدل هجي ها يا وڌ گهٽ ته
ڪم زيب نه ڪري ها. بلڪ اڃا سارو ڪارخانو بي ترتيب ٿي بيٺي ها.
پر عجب حيرت اها آهي جو انهي هر هڪ حواس ۽ عضوي کي هڪ ٻي
جي ڪم ۾ نه واسطو آهي نه خبر. جيئن جو اک جي ڪم کان ڪن
بيخبر آهي ۽ ڪن جي ڪم کان اک. نڪ جي ڪم کان وات بيخبر
آهي ۽ وات جي ڪم کان نڪ. اهڙي طرح تي ايهي سڀ عضوا ۽
حواس هڪ ٻي جي ڪم کان بغير ۷ بيدخل آهن. پيو ته انهن سڀ
عضون ۽ حواسن کان هر هڪ جو ٻيو ٻيو رنگ ۽ ڳئون ۽ هر هڪ تي
ٻيو ٻيو ڪم ۽ خدمت. ۽ هر هڪ ۾ ٻيو ٻيو راز ۽ حڪمت. جيئن جو

اک جو پيو رنگ ۽ غونو آهي ته ڪن جو پيو رنگ ۽ غونو . ۽ اک تي
 پيو ڪم ۽ خدمت آهي ته ڪن تي پيو ڪم ۽ خدمت . اک ۾ پيو راز ۽
 حڪمت آهي ته ڪن ۾ پيو راز ۽ حڪمت اهڙي طرح تي ايهي سڀئي
 عضوا ۽ حواس . ذرا ۽ جزا ڇا ظاهري ڇا باطني راز ۽ حڪمت کان
 پربل انسان جي ڪم ۽ خدمت ۾ مقرر آهن . شرح وار بيان انهي هر
 هڪ جو دڳهو آهي مگر مشتمل نمونہ خروار اشاري لاءِ ايترو آهي ته اک
 اک تي ڪم چونڪيداري جو آهي ۽ راز بينائي جو . جيئن جو ڪابلا
 ۽ ماري وغيره ڏسي ته دل کي ٻڌائي ته دل انهي کي دفع ڪرائي . پيو
 ته جيڪو به عجائب ۽ غرائب ڏسي ته به دل کي ٻڌائي جو دل انهي کان
 پنهنجو مطلب حقيقي حاصل ڪري . ۽ ڪن تي ڪم جاسوسي جو
 آهي ۽ راز شنوائي جو . جيئن جو ڪوئي بد يا نيڪ قول ۽ فعل ٻڌي ته
 دل کي ٻڌائي ته دل انهي بد کان پاڻ کي بچائي ۽ نيڪ کي پنهنجي عمل
 ۾ آڻي . تان جو انهي کان مولا جي محبت ۽ معرفت حاصل ڪري . جو
 دل کي پاڻ پروردگار محض پنهنجي محبت ۽ معرفت لاءِ پيدا ڪيو آهي .
 مولوي جي معرفت جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي . ڇو جو
 اها معرفت علم لدني آهي . لدني علم کي زبان بيان ڪري نٿي سگهي
 . انهي کي چڙو لوڇن ۽ لهڻ ٿو ڪپي ته شر ۽ بيان . الفرض جيئن انسان
 جي وجود ۾ پنج حواس ظاهري آهن . تيئن پنج حواس باطني به آهن
 ظاهري جيئن ڪن ۽ اکيون . وات ۽ نڪ ۽ لمس ۽ باطني جيئن ذڪر ۽
 فڪروهم ۽ خيال ۽ حفظ مطلب ته ايهي سڀ حواس ۽ عضوا . ذرا ۽
 جزا ڇا ظاهري ڇا باطني اهڙي طرح تي راز ۽ حڪمت کان پربل انسان
 جي ڪم ۽ خدمت ۾ مقرر ۽ معين آهن . جيڪڏهن انهن سڀني کان
 ڪنهن هڪڙي جزي کي شڪستي پهچي ته انسان جي سڀ ديني ۽
 دنياوي ڪمن ۾ شڪستي پئجي وڃي . هي هي ۽ هاءِ هاءِ . تنهن کان
 پوءِ پنهنجي اصل پيدائش ڏانهن فڪر سان نهاري . جيئن جو مٺي جي
 هڪڙي پليد قطري کان پيدا ٿيو آهي . اول اهو قطرو چاليهه ڏينهن پاڻي
 رحم ۾ رهيو آهي . انهي کان پوءِ چاليهه ڏينهن چڙي رت جميل . پوءِ

چاليہ ڏينهن چڙو گوشت جو پيرو پوءِ انهي گوشت جي پيري کان ايهي
 عضوا ۽ حواس - رنگان ۽ پنڌيون - هڏا ۽ چمر - سنڌ ۽ وار - ڪيئن
 انڌاري پيٽ ۾ مالڪ پيدا ڪيا آهن - پوءِ ڪيئن انهي کي اتي ساھ
 وڌاءُ - پوءِ ڪيئن انهي کي اتي دُن جي دري کان خورش پي پڄاڻاءُ - پوءِ
 ڪيئن انهي انڌاري پيٽ کان ٻاهر ڪڍيائ - پوءِ ڪيئن دُن جي دري بند
 ڪرائي وات جي واٽ کان کير جو خورش شروع ڪرايائ - پوءِ ڪيئن ماءُ
 جي دل ۾ مهر وجهي رات ڏينهن انهي کان خدمت ڪرايائ - پوءِ ڪيئن
 ٻين کان بند ڪرائي ماني جو خورش شروع ڪرايائ - پوءِ ڪيئن ماءُ پيءُ
 وانگي ڀالي وڏو ڪيائ - تنهن کان پوءِ ڪيئن پنهنجي فضل ۽ ڪرم
 سان پاڻ هدايت ڪري پنهنجو رستو لڌائ - جيڪڏهن پاڻ هادي نه ٿئي
 ها ته ٻيو ڪير هدايت ڪري سگهي ها - جڏهن ايئن پنهنجي دل ۾ فڪر
 سان نهاريونڌو - تڏهن لک لک لطف ۽ احسان محض مولا جو پاڻ تي
 جائندو - ۽ هزار هزار بار انهي درگاه ۾ شڪر گذار ٿيندو - انهي کان
 بعد حق تعاليٰ جي حڪمت ۽ صنعت جو لقا ساري صفات ۾ به ڪڏهن
 ڪڏهن فڪر سان نهاري - جيئن جو جن ۽ بشر - ملڪ ۽ فلڪ - پکي ۽
 وحشي - مڪڙ ۽ مڇي - ڪُٽ ۽ ڪيولي - نانگ ۽ وڇون - بر ۽ بحر -
 جهنگ ۽ جبل - باغ ۽ لوڻا - گل ۽ غنجا - رات ۽ ڏينهن - جهڙ ۽ مينهن
 - برف ۽ ڳڙو - گاج ۽ کوڻ - سج ۽ چنڊ - مطلب ته ڇا جماد ۽ نبات - ڇا
 انسان ۽ حيوان - قامي مخلوقات ۾ حيرت ۽ عبرت جي خيال سان
 نهاري - جو هڪڙا پردار ۽ هڪڙا بي پرا - هڪڙا چوپايا ۽ هڪڙا به پاڻيا
 - هڪڙا پيرن تي هلن ۽ هڪڙا پيٽ تي - هڪڙا پٽ ۾ رهن ۽ هڪڙا پاڻي
 ۾ - پيو ته ساري مخلوقات هسده (18) هزار قسم آهي - هر هڪ قسم
 جو پيو پيو رنگ ۽ پيو پيو نمونو ۽ هر هڪ شئي ۾ پيو پيو راز ۽ پي
 پي حڪمت - جيڪڏهن ڪوئي شخص قامي مخلوقات ۾ گهمي ته به به
 همرنگ ۽ هر نمونو لهي نه سگهندو - بلڪ هڪ قسم ۾ به به همرنگ ۽
 هر نمونو لهي نه سگهبا - جيئن ساري جبل ۾ توڙي ڪوئي گهمي ته به
 به پاڻ همرنگ ۽ هر نمونو لهي نه سگهندو - راز ۽ حڪمت به اهڙي

طرح تي هر هڪ قسم ۾ ٻي ٻي آهي. جيئن مک کان ماکي پيدا ٿئي ٿئي. ۽ ڪيشن کان پٽ. هرڻ کان مشڪ پيدا ٿو ٿئي ۽ ڪوئي کان ڪٿوري. پانهن کان لعل پيدا ٿو ٿئي. ۽ پاڻي کان موتي. اهڙي طرح تي هر ذرو ۽ هر جزو راز ۽ حڪمت کان ڀريل ۽ لبريز آهي. جيئن قوله تعاليٰ اِنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ. طالب جڏهن اهڙي طرح تي هر مظهر ۽ فڪر سان نهاري ٿو ته مولا جا عجائب ۽ غرائب ڏسي ڏسي حيرت ۽ عبرت ۾ حيران ٿي ويندو. تڏهن چائيندو جو تحقيق حق تعاليٰ جي حڪمت ۽ صنعت. وڌائي ۽ وحدت جو بحربي سر ۽ بي ڪناري نهايت ۽ بي پايان آهي. واللہ يختص من يشاء.

ميدان چوٿون

چوٿين ميدان ۾ طالب اول ويهي پنهنجي نيسي ۽ نابودي. حق تعاليٰ جي هستي ۽ اثباتي ۾ فڪر سان نهاري. جيئن جو هي وجود سارو اندر ڇا ٻاهر محض مٽي آهي. جو پيدا به مٽي کان ٿو ٿئي. موتي به مٽي جي مٽي ٿي ٿو وڃي ۽ مٽي پاڻ دراصل ڦوٽي وانگي ڪا شئي ناهي. مگر ذاتي بحر جي هستي سان هست ۽ موجود آهي. سواءِ انهي جي نيس ۽ نابود. مطلب ته طالب پاڻ کي خيال سان اصل نيس ۽ نابود ڄاڻي. حق تعاليٰ کي هست ۽ اثبات. بلڪ پنهنجو ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ. چوريندڙ ۽ ٻوليندڙ يقين سان محض مولیٰ کي سمجهي. جو انهي کان سواءِ ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي. جيئن قوله تعاليٰ فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. ۽ حديث: لاغيري في الدارين انا لآخر انا لظاهر وانا لباطن. ۽ بيت:

اي شُنا ور تو عین دریائي. چون بدین عین در غي آئي.

پاڻ پاڻ کي ٿو پروڙي ۽ پاڻ پاڻ کي ٿو ڏسي مگر عبد ۽ معبود جي وچ ۾ پردو چڙو پنهنجي هستي آهي. جيڪو انهي هستي جي پردي کي پاسي ڪندو ته خود سوني معبود آهي. تان جو عاشق خود معشوق ٿو سمائي ته پنهنجي محبوب سان ملي نٿو سگهي. ڇو ته سواءِ انهي جي ٻيو ڪو به انهي کي ڏسي نٿو سگهي. جيئن بيت

حق بنا حق ناملي لوچي لهج حق،
پاڻ پروڙي پاڻ کي شائق پاڻ ۾ر شڪ،
پاڻ وڃائي پاڻ کي پاڻ سمانج پڪ.

فيضل ڪونهي ڪڪ حاضر ٻانهون هون جي.

پوءِ هر مظهر ۾ به ڪڏهن ڪڏهن هم اوستي جي فڪر سان
نھاري - جو قامي مخلوقات ۾ عين پاڻ اهو جلوه گر ۽ منور آهي - جيئن
قوله تعاليٰ الدُّنُورُ السَّكُوتُ وَالْأَرْضُ ۽ فَايُنْمَا تَوَلَّوْا فَنَمَّ وَجْهَ اللَّهِ - ۽
حديث شريف - كُلُّ شَيْءٍ مِنَ النُّورِ وَأَنَامِنُ النُّورِ اللَّهِ - ۽ غوث اعظم
رحمت الله عليه - لَأَشْفِي مَوْجُودَ غَيْرِ اللَّهِ - ۽ ابيات فارسي - نيست
درونيا وَعُقْبِيْ غَيْرِ حَقِّ - ظاهر و باطن ٻچشم مرد حق - آنڪ ديدہ غير
حق اواحق الست - مرد حق ديدن حق مطلق است - خلق را هم حق بدان
اي مرد حق - زانڪہ نہ بود در وجودت غير حق - آنڪہ در چشمان عالم
کثرت است - نيڪ ميبنگر کہ آن هم وحدت است - مطلب تہ ساري
مخلوقات ۾ سواءِ حق تعاليٰ جي ڪا شئي هست ۽ موجود ڪانهي -
جيڪو سواءِ انهي هڪ جي ٻيو به ڪجهہ ٿو ڏسي تہ اهو اڃا مشرڪ
آهي نہ مسلمان حقيقي - تڏهن طالب کي لازم آهي تہ پاڻ کي هميشہ
نيست ۽ ناہود ڄاڻي ۽ حق تعاليٰ کي هست ۽ اثبات - مگر مولِي جي
ذاتي اوصاف ڏانھن فڪر کي وات ڏيڻ خطا آهي - ڇو جو خدا تعاليٰ
جي حسن ۽ پاڪائي - توحيد ۽ وڏائي جو بحر فهم ۽ فڪر جو لھڻ ۽
پھچڻ جي حد کان بلند ۽ پري آهي - پوءِ سببون ڪوتاهي ۽ نارسي ڄاڻ
جي مٿان طالب جو فڪر خامر ۽ زبان ڪار ٿي پوي جيئن مثنوي:
هر چه انديشه پزید است آن خطا است - آنچه در اندیشه ناید آن خدا است

مگر طالب ڇڙو فڪر ۾ پئجي نہ وڃي - ڇو جو سواءِ ذکر جي
ڇڙو فڪر بہ ڪارگر ٿي نٿو سگهي - بلڪ ذکر جي طاقت سان فڪر بہ
وڃي مولِي کي لوچي ٿو لھي - نہ تہ سواءِ ذکر جي ڇڙو خالي فڪر

ڪاٿي خدا تعاليٰ کي لهي سگهندو؟ جيئن بيت:

چونڪ درجائن ۾ تا بد فڪر - رومده جوئي نمازان از ذڪر
طالب جڏهن اهڙي طرح تي پنهنجي نيمستي ۽ حق تعاليٰ جي
اثباتي ۾ فڪر سان پيو نهاريندو ۽ دل ۾ رات ڏينهن ذڪر سان مشغول
رهندو ته درجي بدرجي وحدت جو ويساه پوندو ويندس - نيٺ دل ۾ يقين
سان ڄاڻندو جو تحقيق سواءِ مولِي جي مان به ڪجهه نه آهيان ۽ ٻي به
ڪا شئي ڪانهي - بلڪ انهي هر ذري ۽ هر جزِي ۾ محض پاڻ مولا
آهي جيئن بيت: بدرد يقين پرد هاءِ خيال نمائند سرا پرده الا جلال -
بيهدالله لنوره من يشاء -

بيان مشق

طالب کي پهرين شروعات ۾ مشق ۽ تجلن جو شغل به لازم
آهي - مشق جي ترتيب ائين آهي ته طالب مولِي جو اول اسم ذات جو
نقش ڪاغذ جي پردي تي لکائي انهي کي ڏسي - جڏهن اهو ذهن نشين
ٿئي ته پوءِ انهي نقش جي تصوير کي اول مٿي جي تارون تي خيال سان
تصور ڪري - پوءِ پيشاني تي - پوءِ پنهنجن اکن تي پوءِ زبان تي - پوءِ پنهنجن
ڪلهن تي - پوءِ سڄي پاسي جي سين پاسرن تي - پوءِ ڪٻي پاسي جي
سين پاسرن تي - پوءِ سيني تي تنهن کان پوءِ دل تي انهي نقش جو
تصور ڪري - موٽي تارون کان وٺي شروع ڪري ساڳي ترتيب سان دل
تاءِ اچي - پر دل ۾ ذڪر ڪري ۽ خيال سان انهي نقشي جي تصوير پيو
پڄائي - انهي ترتيب سان مشق جي شغل ۾ مشغول رهي تان جو انهي
تصوير جو تصور پڄي پڪو ٿئي - انهي جي پڪائي جو اول درجو ايهو
آهي ته پنهنجي ساري وجود ۾ اسم ذات جو نقشو خيال ڪرڻ سان
نظر ۾ اچي ۽ آخر درجو ائين آهي ته طالب جاڏي به خيال سان نهاري
ته هر رنگ ۽ هر شئي ۾ اهو نقش نظر اچي - پيو ته اسم ذات جي هر
حرف جي چوٽي کان نور جو تجللو ظهورو ڪري - مگر مشق جي پڄائڻ
جي ضرورت پهرين درجي تائين آهي اڳتي ڪوئي پڄائي ته چڱو ته ت
ضرورت ڪانهي - اَللّهُ بَسَ بَاقِي هُوَس -

بيان تجليات

تجملن جي ترتيب ايئن آهي ته طالب مولئي جو اول ئي راتيون
فاقير ۽ اوجاڳو پنهنجي اصلي قدرن کان ڪجهه وڌيڪ ڪري - پوءِ ٽي
ڏينهن سج کي پئي ڏيئي تجملن تي ويهي - جيئن جو صبح کي سج اڀرڻ
جي وقت ڪنهن صفا ميدان ۾ وڃي اوله ڏانهن منهن ڪري ويهي - ۽
سانجهي کي سج لهڻ جي وقت اوڀر ڏانهن منهن ڪري ويهي - پر صبح
سانجهي قدر سوا گهڙي سج جي آسمان جي منهن ميدان ۾ اڳيون هڪ
هنڌ تي اڙائي ويهي - مگر اکن کي نه ٻوڙي نه چوري - پوءِ رنگا رنگ
انوار نظر ايندا - جيترو به اتي ديد جهلي سگهي ته ويهي - پوءِ بس -
اهڙي طرح تي هر مهيني ۾ ٽي ڏينهن تجملن جو نظارو لازم آهي -
جيڪڏهن ڪوئي بيش ڪم ڪري ته ڪجهه فڪر ناهي - انهي شغل کي
حد کانهي جيترو به ڏسي طالب خود اختيار آهي - ٻيا به انهي راه ۾
ڪجهه شغل آهن جيئن هبس ۽ تصور تصوير پير وغيره - پر انهن جي
بيان ڪرڻ جي ضرورت ڪانهي - مگر انهي واٽ ۾ سر موڙي آهي ذڪر
فڪر ۽ صفائي - مولا جي محبت ۽ فاني - جيئن مشوي :

تومباش اضلاً وصال اين است بس .

روءِ روگر شر ڪمال اين است بس .

والله يخلص من يشاء .

بيان مراقب

طالب کي ذڪر فڪر لاءِ مراقب ضروري آهي - مراقبي جي
معنيٰ آهي محبوب لاءِ انتظاري ۽ دل جي نگهباني - جيئن جو سواءِ
مولئي جي ٻي ڪنهن خواهش ۽ خطري کي دل ۾ اچڻ نه ڏيئي - مراقبي
جا چار درجا آهن - اول درجو ايو آهي ته طالب مولا جو خلاصو ويهي
مٿر مون تي رکي ۽ اڳيون بند ڪري دل ۾ چڙو مولئي جي ذڪر فڪر
سان مشغول رهي ۽ سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي ڪنهن خواهش ۽ خطري
کي دل ۾ نه چڙي ۽ محبوب لاءِ انتظار رهي - ٻيو درجو ايو آهي ته
ساڳي انهي ترتيب سان خلاصو ويهي دل ۾ دم دم سان ذڪر ڪري ۽

فڪر سان پاڻ کي اصل نفي ڄاڻي ۽ حق تعاليٰ کي اثبات - ٿيون درجو ايهو آهي ته ساڳي انهي اڳين طرح تي ويهي دل ۾ مولائي جي محبت ۽ ذڪر سان محو ۽ مشغول رهي ۽ خيال سان هر دم ۾ حق تعاليٰ کي حاضر ناظر ۽ روبرو ڏسي ۽ يقين سان هر مظهر ۾ عين انهي کي ڄاڻي - چوٿون درجو ايهو آهي ته جڏهن دل ڏانهن نهاري ته قطري وانگي وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق ٿي وڃي - اصل مراقبو ايهو پويون آهي جو ايهو هميشه بر حال ۽ قائم ٿو رهي - توڙي اڪيون ٻوٽي - توڙي پتي - توڙي ويهي - توڙي بيهي - توڙي سمهي توڙي گهمي - ڪا شئي انهي جي ذڪر ۽ حال کي روڪي نٿي سگهي - جيئن قوله تعاليٰ: رَجُلٌ لَا تُلَهِیْهُمُ تِجَارَتٌ وَلَا بَیْعٌ عَنْ ذِڪْرِ اللَّهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ يعني مرد آهن جو انهن کي نه روڪيندي آهي خدا تعاليٰ جي ذڪر کان سوداگري ۽ ڏين وٺڻ نه ۽ روڪيندي آهي نماز پڙهڻ ۽ زڪوات ڏيڻ - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - انسان ۽ حق تعاليٰ جي وچ ۾ ستر هزار پرڌا آهن - پوءِ جيڪو طالب مولا جو انهي ملين ترتيب سان ذڪر فڪر تي هميشگي ڪندو - يعني رات ڏينهن مولائي جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهندو ته انشاء الله تعاليٰ اهي پرڌا سڀ وڏي پارهين يا ڪجهه وڏ گهٽ ورهن تاه وڃي وحدت جي بحر ۾ داخل ٿي فقيري جي منتهي مقام کي پهچندو - جيئن ظاهري علم درجي بدرجي اول الف بي ٿا پڙهن پوءِ تختي ۽ سڀيارو - تنهن کان پوءِ ڪلام الله مجيد سارو - نيٺ چوڏنهي يا ڪجهه وڏ گهٽ سالن تائين سارو علم پڙهي تحصيل ٿا ڪن - اهڙي طرح ٽي باطني علم به درجي بدرجي اول چڙو دل ۾ ذڪر ٿا ڪن - نيٺ ڪن ڏينهن کان بعد دل ۾ ذڪر جاري ٿو ٿئي - جيئن جو دل تحرڪ ڪري پاڻهن اسم ذات ٿي چوي - انهي کان پوءِ رڳن ۾ ذڪر جاري ٿو ٿئي - پوءِ هڏن ۾ پوءِ گوشت ۾ پوءِ ڪل ۾ پوءِ وارن ۾ - جڏهن وار وار ۾ ذڪر جاري ٿو ٿئي تڏهن ڏاڪر ۽ مذڪور ٻئي هڪ ٿي ٿا وڃن - انهي کي سلطان ذڪر ٿا چون - پوءِ انهي ذڪر کان فڪر پيدا ٿو ٿئي - پر اهو فڪر هن ذڪر وانگي ناهي - مگر اهو فڪر هڪڙي حيرت

۽ علم لدني آهي. جو اهو پاڻهين ذکر کان دل ۾ پيدا ٿو ٿئي اڳ ۾ پيدا ٿو ٿئي. انهي جو حال شرح ۽ بيان کان ٻاهر آهي مگر اشاري لاءِ ايندرو آهي ته انهي فڪر ۾ سواءِ حق تعاليٰ جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. پوءِ انهي فڪر کان محويت ۽ مدهوشي پيدا ٿي ٿئي. انهي محويت ۽ مدهوشي کان حال ۽ وصال. بهدالله لنوره من يشاءَ.

بيان رقيب به سبيل تمثيل

مثال ته گل ڪوئي بي خار ناهي. ۽ گنج ڪوئي بي مار. دل هڪڙو مخزن اسرار ۽ محلو خاص حقيقي دلدار جو آهي. جيئن قلام قدسي. فِي الْجَسَدِ آدَمُ مُتَغَنِّتٌ وَفِي الْمَضْفَتِ قَلْبٌ وَفِي الْقَلْبِ فَرَادُ وَفِي الْفَوَادِ سِرٌّ وَفِي السَّيْرِ خَفَاءٌ وَفِي الْحَنَةِ أَنَا. ۽ بيت:

اي مخزن اسرار الهي دل ما. واي خاندان خاص بادشاهه دل ما.

الغرض انهي خاص محلي جي گرداگرد چار قلعا هڪ ٻي جي اندر آهن. انهي هر هڪ قلعي ۾ غيبي دربان ۽ نگهبان ٿا رهن. پر اهي ائين ٿا سمجهن جو اسان کان سواءِ انهي محلي ۾ ٻيو ڪوئي ڪونهي بلڪ انهي محلي جا مالڪ به خود اسان آهيون. آخر جڏهن ڪوئي عاشق جان باز ڪنهن سونهين کان دستو واقف ٿي. ساڻ هزارين محنت ۽ مشقت. درد ۽ فاقين جي پنڌ ڪري وڃي اتي ٿو پهچي ته انهي پهرين قلعي جا دربان. انهي کي چور سمجهي ڏسن سان ٿي وٺي اهڙو ڪڪڙو ٿا ڪڍن جو هڻي ويڇاري کي ٿيهي ٿا وجهن. اهو عاشق هيڪر ته انهن جي ڏنڻي حيران ۽ پريشان ٿي ٿو وڃي. جو ناديدہ بلا سخت مشڪل ٿي لڳي. تڏهن ڪا خبر نه ٿي پويس ته اها الائي ڇا بلا آهي. پوءِ اهو ويڇارو پنهنجي واهري لاءِ معشوق کي آه ۽ زاري. سڏ ۽ واکن سان وس ٿو ڪري. پر انهي وقت معشوق به پنهنجي ناز ۽ راز جي ٻي پرواهي ۾ ٿو اچي. جو انهي ويڇاري جي ڪا به دانده ۽ ڪوڪ نٿو ٻڌي. ۽ ٻي به تنهنڪي نڪا واه نه چارو ۽ معشوق کان سواءِ ساعت به نه سري. تڏهن لاچار ڪمر محڪم ٻڏي پيو وڃي انهي دربانن جي منجهه ڪاهي ٿو پوي جڏهن اهي دربان انهي کي دو ٻاري ٿا ڏسن تڏهن

انهن کي اصل پڪ ٿي ڄمي جو ايهو ڪو پڪو رهن آهي. پوءِ سڀ ساڳي حملو ڪري وٺي لٽ ۽ ڪنڊياري لڪڙن سان هڻي ويڄاري کي چڪنا چور ڪري ٿا ڇڏن. تڏهن اوهو عاشق پنهنجي دل ۾ ٿو چوي ته معشوق اهڙو راحم ۽ مهربان ۽ دربان اهڙا بيترس ۽ بيرحما. الا ڇا راز آهي نيٺ جهٽ تائين ساه ساري پوءِ پنهنجي سر ۽ ساه کون هٿ ڏوٽي ساڳي تيهه وڃي انهن جي وچ ۾ ڪاهي ٿو پوي. اهي دربان ته اڳي ئي انهي تي غضبناڪ ويٺا ٿا رهن پوءِ ته بتر ڏسڻ سان ئي سڀ هيڪارو حملو ڪري وٺي ويڄاري کي بند ڪمند سان ٻڏي سوڳهو ڪري پوءِ جيئن ٿو وڃن ته ايئن هڻي انهي کي اصل ٻڏائي ڦٽي ٿا ڪن اوهو عاشق ويڄارو اڳيئي ڏڪن ۽ پڪن جو ماريل تڏهن ته انهي ڏڪن سان صفا ٻڏي ٿي وڃي. تنهن کان پوءِ انهن کي تنهن تي ڪجهه رحم ۽ ترس ٿو اچي جيئن جو انهي کي ڪابون ۽ بانس آئي ٿا مهڻن تڏهن وري ڪنهن سڌار ۾ ٿو اچي. پوءِ انهي عاشق کي اوهي دربان پنهنجي خدمت ۾ ٿا جهلن تڏهن اهو عاشق انهن جي انهي خدمت کي به محض مهرباني ۽ لطف ٿو ڄاڻي. مگر ٻاهر انهن جي خدمت ۽ دل ۾ معشوق جو داغ ٿو پڄائي. نيٺ ڪن ڏينهن کان پوءِ انهي قلعي کان لنگهي وڃي ٻي ۾ داخل ٿو ٿئي. تڏهن انهي ٻي قلعي جا دربان به ويڄاري کي انهي طرح تي هزارين غذاب ۽ ايذاء ٿا رسائين ڇا زور ۽ زجر ڇا جور ۽ جفا. ڇا سور ۽ سختي. ڇا دهشت ۽ هيبت. ڇا فريب ۽ طلسم. ڇا بند ۽ ڪمند. غرض ته طالب کي انهي ميدان ۾ پير پنهنجو محڪم ۽ مضبوط رکڻ ٿو ڪپي. جيڪڏهن پيرين پر بيهي نه سگهي ته گوڏا زمين تي پڪيڙي. جي اتي به بيهي نه سگهي ته سيني پر به ڀيو سري. يعني انهي پنڌ کي اصل نه ڇڏي جي ڇڏيا ته هيڏانهن به ويندو ۽ هوڏانهن به ويندو. جو ڪيئي ڪشتيون انهي بحر جي اوڀر ۾ گم ٿي ويون. ۽ ڪي ئي وري اچي خشڪي تي ڀيون مالڪ پنهنجي مهر سان وڍين کي شل وڍ نه وجهي. عاشق کي انهي ميدان ۾ سواءِ سوز ۽ گداز خيال ۽ تصور معشوق جي ٻي ڪا شئي ڪارگر ٿي نه ٿي سگهي.

تڏهن عاشق کي اتي چڙو شوق ۽ سوز - خيال ۽ فڪر معشوق جو ٿو کپي - مگر ذاتي شڪل ۽ تصوير کي گهڻو نظر ۾ نه رکي - چڙو يقين سان معشوق کي حاضر ناظر ۽ اثبات ڄاڻي - ڇو جو متان انهي تاء نه پهچي سگهي وڃ ۾ ٻيون طلسماتي تصويرون ڏسي پلجي نه پوي - بلڪ پنهنجي سر کي گوشت وانگي دمر دمر سان وري وري پڙ ۾ پيو سٽي - جي سوڌڪ لڳن ته هڪ قدم به پوئتي نه هڻي - جيئن بيت:

متاب از عشق روئز اي يار جاني - اگر صد بار شنوي لن تراني.

مگر ڄاڻي رقيب مرچا آئي ٻڌن ته اول شروعات ۾ طالب کي هرڀرو انهن جي وچ کان لنگهن ٿو گهرجي - ڇو ته متان انهن جو پهريون تڪر تاب ڏسي دهلجي نه وڃي - جو انهي رقيب جي هر هڪ بازي جو چڙو پهريون تاب ٽڪو آهي - تنهن ڪري هيڏانهن يا هوڏانهن مڙني هڪڙي پاسي کان ڀرينءَ جي پنڌ سان پيو رڙهي - تان جو انهن جو اهو پهريون تاب تلف ٿي وڃي - پوءِ ڄاڻون به لنگهي ته انهي جو اختيار - مگر انهي وقت پنڌ ۾ هلڻ وڃڻو ٿو ڇڄائي - جيئن نه گهڻو تڪر نه منو - عشق جي ميدان ۾ قوي ڄاڻ ايهو آهي جو عاشق جيڪو راز ۽ حڪمت لهي ته انهي کي ڪجهه نه ڄاڻي - ۽ جيڪا بلا ۽ آفت ڏسي ته انهي کان خوف نه آئي - بلڪ پنهنجو ڪيو ۽ پاڻ کي به ڪجهه نه ڄاڻي ۽ هر مظهر ۾ خاص خدا تعاليٰ کي سڃاڻي - عاشق جڏهن رقيب ۾ به محض مولا کي ٿو ڏسي تڏهن انهن جي اها طلسم سازي ڀڄي ٿي پوي - ڇو جو در حقيقت اهي پاڻ ڪا شئي نه آهن - مگر عاشق جي آزمائش لاءِ محض معشوق جو هڪڙو ناز ۽ راز جو طلسماتي ڏيکارو آهي - جو جيڪڏهن عاشق ڪوڙو ۽ ڪچو آهي ته مر جان انهن جو تاب ڏسي موٽي پوءِ تي وڃي - جي پڪو ۽ سچو آهي ته مر انهن جي درد ۽ غم جو بار چڪي - ته سزاوار ۽ لائق ديدار جو ٿي وڃي معشوق سان ملي - مطلب ته ايهي سور ۽ سختيون رنج ۽ بلائون محض مهرباني ۽ سيلو وصال جو آهن - ڇو جو سواءِ سور ۽ سختي جي ڪو به پنهنجي مطلوب سان ملي نه ٿو سگهي - مثال ته جيئن جو ڪنهن مائي کي

جڏهن سنڀارن جا سور اچي زور ٿا ڀرن ته اها ويڇاري پئي ڪجي ۽ ڪهي
 جو هي هي هاڻي مران ٿي. ڏاڻي پئي ڪلي ۽ خوش ٿئي جو اجهو
 هاڻي چٽي ٿي. جيئن سنڀارن جي سورن ريءَ پار چمڻو ناهي. تيشن
 پلڪ پلڪ جي پورن ريءَ وصال ٿيڻو ناهي. جڏهن رنج ۽ بلائون عاشق
 تي اچي زور ٿا ڀرن تڏهن ڄاڻ نه وقت وصال جو اچي نيڙي لڳو.
 تنهنڪري عاشق کي انهي ميدان ۾ چڙو تحمل ۽ بردباري ٿي ڪهي. نه
 پنهنجي خلاصي لاءِ تڪ ٿاڻ ۽ ڪهرائي. جيئن بيت فارسي:

ايدل اندر زلف جانان از پريشاني مهال،
 مرغ زير ڪم چون بدامر افتد تحمل بايدش.

بيو ته انهي راه ۾ عاشق پنهنجو سر ۽ ساه دل ۽ دين کي
 معشوق جي اڳتون هڪ وار جيترو به نه واري ۽ انهن جو قدر ۽ قيمت
 عيوض ۽ اجرت هڪ تر جيترو به نه ساري. جو انهي ۾ به پنهنجو پاڻ
 ۽ معشوق تي سهاپ ۽ ٿوري جي معشوق کي ڏيڻ ٿو جڳائي. جيئن
 بيت: حافظ صاحب عليه رحمت.

دل ودينم دل ودينم ببرد است،

برودوشش برودوشش برودوشش.

الفرض عاشق جڏهن انهي هر چارئي قلمن واري دربانن جا
 جهيڙا جهلي ۽ ڪشالا کائي مطلوب جي مهرباني سان لنگهي وڃي
 پار ٿو پوي. تڏهن وڃي معشوق جي انهي خاص محلي کي ٿو پهچي.
 پر انهي جو ڪوٽ چو طرفون قائم ۽ درجو قلف اندرون ڪابو. ۽
 ڪنجي خود معشوق سان محڪم. پيڪي اندر لنگهڻ جي نڪا واٽ نه
 چارو. نڪو علاج نه هيلو. جيئن مثنوي مولوي رومي عليه رحمت:

اين چنين قفل گران را اي وود. کي تو اندجز ز فضل تو ڪشود،

تڏهن اهو عاشق ويڇارو سڏ ۽ ڪوڪ. آه ۽ ڏانهن سان وس ٿو
 ڪري. پر انهي وقت پاڻ معشوق پنهنجي ناز ۽ راز جي بيپرواهي ۾
 اچي انهي ويڇاري جو ڪجهه به نٿو ٻڌي. نيٺ جڏهن اهو عاشق ڏانهن
 ۽ ڪوڪ. واٽ ۽ وسيلي کان لاچار ۽ لاعلاج ٿي پاڻ کي اصل بيواه ۽

بيوسيلو - بي اميد ۽ بي مراد ٿو ڏسي - تڏهن هڪڙي ڏانهن هڻي ڪري پئي - صفا مري ٿو وڃي - پوءِ پاڻ معشوق پنهنجي مهر ۽ ڪرم سان دروازو کولي ٻاهر نڪري اچي انهي عاشق شهيد لاءِ افسوس ۽ مائتداري ٿو ڪري - انهي وقت اهو عاشق شهيد هزار بار شڪر گذار ٿو ٿئي - جيئن مثنوي مولنا رومي عليه الرحمٰت -

شڪر ميڪو ڏان شهيد زرو خد - کان نزوبر جسم و بر معنيٰ نه زد ،
 آن عقاب اردفت هم بر جسم رفت - دوست بي آزار سوني دوست رفت ،
 عاشق جڏهن اصل بيواه ۽ بيچارو - بي اميد ۽ بي مراد ٿو ٿئي -
 تڏهن وڃي پنهنجي مراد ۽ معشوق کي ٿو پهچي - جيئن بيت:
 او چاره کار بنده داند ،
 چون هيچ و سلتس نمائد .

پوءِ پاڻ معشوق باغ ۽ بهشت حور ۽ قصور انهي عاشق شهيد تي جلوه گر ٿو ڪري - تڏهن اهو عاشق انهن ڏانهن چڪ به نٿو هڻي - جي اهو انهي وقت اوڏانهن نڀاري ته به ڪچو ٿي پوي - جو اهو به هڪڙو ناز ۽ راز جو آخري آزمودو آهي - آخر انهي عاشق شهيد کي پاڻ معشوق پهچي هستي سان هست ۽ حيات ٿو ڪري - تڏهن عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق ٿر جو به نه ٿو رهي - فقط اسم به ۽ مسميٰ هڪ - پوءِ پاڻ ڪڏهن عاشق ٿو ٿئي ۽ ڪڏهن معشوق - پر جڏهن عاشق ٿو ٿئي ته معشوق نه ٿو ٿئي - ۽ جڏهن معشوق ٿو ٿئي ته عاشق نٿو ٿئي - انهي وقت عاشق اهڙو ته پنهنجي معشوق ۾ محو ٿئي ٿو وڃي جو پاڻ معشوق به انهي کي لهي نه ٿو سگهي - جيئن بيت:

دوان دمر درو محو گرددو چنان - که معشوق هم زونيا بد نشان
 آخر اتي انهي بحر ۾ قطري وانگي رمل ٿي سارو سمنڊ ٿو سمائي - تڏهن سواءِ معشوق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - نه ڪو نام نه نشان - نڪو ملڪ نه مڪان - جيئن قوله تعاليٰ: **كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا قَانٍ وَيَقِي وَجَهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ** - نيڪ اتيون نزول ڪري وري وڃي ڪين ۾ ٿو پوي اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - يهدالله

لنوره من يشاء. سوال ته عشق فراق کي ٿو ٿئي. عاشق جڏهن وڃي
 وصال ٿو ڪري ته پوءِ عشق باقي ڇو ٿو بچي. جواب ته حقيقي معشوق
 جي حسن کي حد ۽ نهايت ڪانهي جيئن اڳتي تئين تازو ۽ زياده زور.
 هر روز عاشق شهيد ٿي نئون نئون نور جو تجلو جلوه گر ٿو ٿئي. پوءِ
 جيڪو حسن عاشق ٿو ڏسي ته انهي جو واصل آهي ۽ جيڪو باقي
 آهي ته انهي جو عاشق. پيو ته عشق جو ساه حسن آهي. حق تعاليٰ
 جو روز بروز جيئن اڳتي تئين تازو ۽ وڌيڪ زور. هميشان باقي ۽
 بقادار. بيحد ۽ بي پايان آهي. جيئن بيت:
 درد مارا نيست در مان الفيات. هجر مارا نيست پايان الخيات.

جيئن عاشق بيمقرار تين معشوق درڪنار. جيئن معشوق
 درڪنار. تين عاشق پائدار سوال ته عاشق کي فراق ۾ غم وصال جو
 ٿو ٿئي ۽ وصال ۽ غم فراق جو. پوءِ عاشق جي آرام جو وقت ڪهڙو
 آهي؟ جواب ته عاشق جي آرام جو وقت آهي محبت ۽ استغراق. مگر
 اهو حال پرائڻ سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي نه چڙو گفتگو ۽ زباني
 قيل قال. طالب مولوي جو اول چڙو علم اليقين ٿو ٿئي. پوءِ هزارين
 محنت ۽ مشقت. درد ۽ فاقين سان وڃي عين اليقين ٿو ٿئي. تنهن کان
 پوءِ پاڻ اصل نيست ۽ نابود ٿي. حقيقي حاصل ڪري. حق اليقين ٿو
 ٿئي. علم اليقين آهي. ٻڌ جي سڌ ۽ عين اليقين اک جي ڌٽ. ۽ حق
 اليقين منجهه پوڻ. مثال ته جيئن ڪوئي ان ڏٺي بحر جي خبر ٻڌي پوءِ
 پنڌ ڪري وڃي انهي کي اکين سان ڏسي. تنهن کان پوءِ انهي جي
 منجهه پوي. جڏهن غوطو هڻي سارو ئي انهي ۾ غرق ٿي ويو. تڏهن
 ڄاڻ ته حق اليقين ٿيو. شريعت ۾ پنڌ کي ذکر تا چون ۽ طريقت ۾
 وروه ۽ حقيقت ۾ محبت ۽ معرفت ۾ مشاهدو شريعت ۾ هڪ چوڻ
 آهي. ۽ طريقت ۾ هڪ سمجهڻ ۽ حقيقت ۾ هڪ ڏسڻ آهي ۽ معرفت
 ۾ هڪ ٿيڻ ۽ توحيد ۾ آهي هڪ رهڻ. توحيد اهو آهي جو ڪوئي
 شخص ڪنهن کي مٿا مهن جي ڏيئي ۽ پيو ڪوئي انهي کي مُک
 منهن ۾ هڻي ته ٻنهي کي هڪ ڄاڻي. اهل اسلام تي قسم آهي. هڪ

قسم چڙو وجود ۽ ڪپڙي کي پاڪ ٿا رکن ظاهري پيليٽي کان - جيئن
 گونهر ۽ من پونءِ ۽ رت وغيره ۽ ٻيو قسم دل کي پاڪ ٿا ڪن بدعات
 کان - جيئن فخر ۽ غرور حرص ۽ حسد - ڪوڙ ۽ ڪاوڙ - ڪوٽ ۽ بغض
 وغيره - ٽيون قسم سر کي پاڪ ٿا ڪن غير کان يعني ماسواله کان -
 جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته بندي کي پيروي پيغمبر صلي الله
 عليه وسلم جي چڙي شريعت بس آهي ته ايهو خيال خطا آهي - ڇو جو
 پيروي چار قسم آهي - هڪڙو شريعت، ٻيو طريقت، ٽيون حقيقت ۽
 چوٿون معرفت - شريعت آهي قول محمدي ۽ طريقت فعل - حقيقت حال
 محمد ۽ معرفت اسرار پوءِ جيڪو چڙي شريعت ۾ بيٺو ته اهو طريقت
 کان ڍڪيل آهي ۽ جيڪو طريقت ۾ بيٺو ته اهو حقيقت کان ڍڪيل
 آهي جيڪو حقيقت ۾ بيٺو ته اهو معرفت کان ڍڪيل آهي - الطريقت
 افعالي الشريعت اقوالي الحقيقت احوالي المعرفة اساري - مَن سَكَنَ فِي
 الشَّرِيعَةِ فَهُوَ مُجَوَّبٌ عَنِ الطَّرِيقَةِ مَن سَكَنَ فِي الطَّرِيقَةِ فَهُوَ مُجَوَّبٌ
 عَنِ الْحَقِيقَةِ مَن سَكَنَ فِي الْحَقِيقَةِ فَهُوَ مُجَوَّبٌ عَنِ الْمَعْرِفَةِ - تڏهن بندي
 کي ايهي چارئي پرڏا وڌڻا ضروري آهن - طالب پهرين پردي ۾ فنا في
 النفس ٿو رهي - ۽ ٻي پردي ۾ فنا في الشيخ ۽ ٽئين پردي ۾ فنا في
 الرسول ٿو ٿئي ۽ چوٿين ۾ فنا في الله - جڏهن پرودگار کي پنهنجي
 ظهوري جو خيال ٿيو ته اتهون نزول ڪري لاهوت ۾ اچي نالو نور
 سڏاياءِ ۽ جبروت ۾ روح - ملڪوت ۾ قلب ۽ ناسوت ۾ قالب يعني
 جسم ۽ صفات ساري - طالب ناسوت ۾ واقف ٿو ٿئي ۽ ملڪوت ۾
 واصل - جبروت ۾ عارف ٿو ٿئي ۽ لاهوت ۾ عاشق - باهوت ۾ معشوق
 ٿو ٿئي ۽ هاهوت ۾ عاشق - جيئن اڳتي اهو بيان ڪجهه منازل سلوڪ
 ۾ مفصل مرقوم والد يختص من يشاء .

بيان منازل سلوڪ

سلوڪ جي منزلن جو حال شرح ۽ بيان جي حد کان ٻاهر آهي
 مگر ناڻيده ملڪ سخت مشڪل ٿو لڳي - تڏهن مختصر بيان قدر
 ضرورت جي اشاري لاءِ مندرج آهي - طالب کي طريقت جي پنڌ ۾ چار

پرده غير جا وڌڻا ضروري درييش آهن. جيئن ناسوت ۽ ملڪوت. جبروت ۽ لاهوت اڃا اڳتي به پرده پيا به آهن جيئن باهوت ۽ هاهوت پر اهي چڙو عشق سان ٿا وڌجن. پر تي پيا نوراني پرده ته هزارين آهن جو انهن کي نهايت ئي ڪانهي. مگر پنڌ جي حد ايسيتائين طالب ٿان جو اهي جهڻي پرده وڌي پار نه پوندو ته انهي کي وچ ۾ ويهڻ حرام آهي. الغرض جڏهن طالب مولِي جو مرشد کان رستو واقف ٿي طريقت جي پنڌ ۾ ٿو پوي ته انهي کي پهرين ناسوتي پردي ۾ سواءِ زهد ذڪر ۽ ظاهري صورت مرشد جي ٻي ڪا خبر نٿي پوي. جڏهن انهن سان رنج ۽ معنت ذڪر ۽ بڪر ذڪر ۽ فڪر جي لنگهي وڃي ٻي ملڪوتي پردي ۾ داخل ٿو ٿئي. ته اتي اول وحدت جو ويساه ٿو پوي. جيئن جو يقين سان هر شئي ۾ حق تعاليٰ کي ٿو ڄاڻي. ڇا جساد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان. تڏهن ايهو خيال ٿو پوي ته هر شئي ۾ به پاڻ مولِي آهي ۽ مان ۾ به پاڻ اهو. هاڻي ذڪر فڪر ڪير ڪري. پر انهي خيال کي محض خطا سمجهڻ ٿو ڪهي. جو پنڌ اڃا اڳتي گهڻو آهي ۽ منزل پري. اتي انهي اسم کي به خود جند ٿو سمجهي. پر ايهو اڃا انهي جو نام آهي نه جند. ٻيو ته اتي رنگارنگ انوار ڏسڻ ۾ ٿا اچن. جيئن باهر ۽ کوڻ شمع ۽ چراغ. چنڊ ۽ تارا وغيره. آخر تنهن کان پوءِ اهو ڄاڻ ٿو پوي ته جسم عالم سڃات آهي ۽ روح عالم ذات. تڏهن اها هستي ۽ حرڪت ساري انهي جي آهي. اتي شيخي حقيقت جو به ڄاڻ ٿو پوي. نيٺ مرشد جي مهرباني سان جڏهن انهن لنگهي وڃي ٽئين جبروتي پردي ۾ ٿو پهچي ته اتي پنهنجا پير زمين ۽ سر آسمان ٿو سمجهي ۽ صورت حقيقي ٿو وٺي جيئن جو پاڻ کي خود رب ۽ رسول ٿو ڄاڻي ۽ دمر منصوري ٿو هڻي. ۽ هر شئي کان به ايهو آواز ٿو ٻڌي. جو هر چيز پاڻ کي اثبات ٿي ڪري. پر ايهو حال ايئن ٿو ٿئي ته انهي وقت دل وڃي روح سان ئي رلي ۽ سر حقيقت محمدي جو اهو ذات مطلق آهي. انهي جو پرتو روح ئي ٿو پوي. تڏهن طالب پاڻ کي ٿو ايئن ڄاڻي. ٻيو ته اتي هر طرف ۽ هر پاسي کان رنگارنگ مشاهد انوراني ڏسڻ ۾ ٿا اچن

- جيئن درياه درياه ۽ موج موج - تن جو تاب سج کان به نڪو زور - اتي
سر کان به آواز ٻڌڻ ۾ ٿو اچي - جيئن بيت:

ڪس ندانست ڪه منزلگه معشوق ڪجا است - اين قدر هست ڪه بانگ
جرس مي آيد.

الغرض انهي ٽن چئن پردن ۾ ست شهود آهن - جيئن به
ملڪوت ۾ ۽ به جبروت ۾ ۽ هڪڙو جبروت ۽ لاهوت جي وچ ۾ ۽ به
لاهور ۾ - طالب جڏهن ٽئين پردي جبروتي کان لنگهي وڃي - انهي
جبروت ۽ لاهوت جي وچين شهود ۾ داخل ٿو ٿئي ته اتي قوت به حقي
ٿو وٺي - جيئن جو هر شئي کي پاڻ سان هست ۽ موجود ٿو ڄاڻي ۽
سواء پنهنجي سڀ نيست ۽ نابود - جڏهن دم ٻاهر ٿو ڪڍي ته سڀ
ساه دار جو ساه ٿو سمائي - جي انهي وقت چرندڙ ساهدار کي چوي
بيه ته برابر بيهي رهي - جڏهن دم اندر ٿو ڇڪي ته سڀ حيوان جو ساه
پاڻ ۾ موجود ٿو ڏسي - يعني اتي سڀ سهار جي ساه جو عروج نزول
پاڻ کان ٿو سمجهي ۽ سڀ حيوان جو ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ - چوريندڙ ۽
ٻوليندڙ به پاڻ کي ٿو ڄاڻي - ۽ هر شئي جي موجودي ۽ معرومي به پاڻ
کان ٿو سمجهي - ڪڏهن عرش ۽ ڪرسي ٿو سمائي ڪڏهن زمين ۽
آسمان - ڪڏهن شجر ۽ هجر ٿو ٿئي - ڪڏهن انسان ۽ حيوان - مطلب ته
اتي ساري مخلوقات پاڻ ٿو سمائي ۽ احوال ماضي مستقبل حال جو به
پنهنجي خيال کان ٿو سمجهي تڏهن پاڻ کي خود خالق ۽ قادر ٿو ڄاڻي
- پوءِ انهي وقت ايهو خيال ٿو پوي ته فقيري جو منتهن اصل اهو آهي جو
هاڻي حاصل ٿيم - سڀ اولياءَ به ايستاءِ آيا آهن - پر ٿي شايد ڪه پنڌ ٿي
ڪونهي حالانڪ اهو اڃا حقيقي سج جو ٽڙڪو آهي نه سج - زهار
زهار - متان ڪوئي چڙو انهي ٽڙڪي جي تاب تي رندجي پنڌ کان بيهي
رهي - يا دل ۾ خيال ڪري ته مان هاڻي مولا کي چڱي طرح ٿي ڏٺو ۽
لڌو يا ڄاتو ۽ سڃاتو - جو اهي خيال سڀ خطا ۽ زبان آهن - الغرض
نيت مرشد جي مهرباني ۽ اسم ذات جي برڪت سان اهو حجاب به
پاسي ٿو ٿئي - تڏهن پاڻ کي اصل نيست ۽ نابود ٿو ڄاڻي ۽ معلوم ٿو

ٿئي ته اهي سڀ محبوب جي صفات هئي نه ذات . مگر اهو حال ايئن ٿو
ٿئي ته اتي طالب جي نظر وڃي عدم تي ٿي پوي . عدم کان مٿي ٻي
ڪا شئي ڪانهي صفات ساري انهي کان هيٺ آهي . هر شئي موجود به
انهي عدم کان ٿي ٿئي ۽ موتي معدوم به انهي ۾ ٿي وڃي . عدم دل
۾ آهي ۽ سر عدم ۾ . سڀ سهدار جو ساه انهي سر کان عروج نزول
ٿو ڪري . طالب کي اڃا ڪجهه پرده باقي ٿو رهي تڏهن ايئن ٿو ڄاڻي
ته هر شئي موجود به مان کان ٿي ٿئي . ۽ موتي معدوم به مان ۾ ٿي
ٿي وڃي . ۽ سڀ سهدار جو ساه به مان کان عروج نزول ٿو ڪري . ايئن
نه ٿو ڄاڻي ته مان پاڻ خود عدم آهيان ۽ هر شئي موجود به عدم کان
ٿي ٿئي ۽ موتي معدوم به انهي ۾ ٿي ٿي وڃي ۽ سڀ سهدار جو ساه
سر کان عروج نزول ٿو ڪري پر اتي طالب تي ڪوئي حرف ڪونهي . ڇو
جو انهي وقت موليٰ جي ذاتي پرتوي ۾ طالب جو سفاتي حوصلو گم
ٿو ٿي وڃي . تڏهن پاڻ کي رب ۽ رسول ٿو سمجهي ۽ انا الحق ٿو چوي
بلڪه طريقت جي پنڌ ۾ هر طالب کي انهي ڪفر جي پوڙي تي پير رکڻ
ضروري آهي ڇو جو جيڪو انهي ڪفر جي پوڙي تي پير نه رکندو ته
حقيقي مسلمان ٿي نه سگهندو جيئن رباعي

كفراليمانند باهم مشترك . هر ڪم ڪفرش نيست ايمانش ڪجا .

پاڻ اول پر ڪفر نه تارسي برمقامي مسلمانن مصطفيٰ .

مگر طالب جنهن پردي ۾ ٿو اچي ته ايئن ٿو ڄاڻي جو سارو اسرار
الهي ايهو آهي جو هاڻي مان کي حاصل ٿيو . جيئن مثنوي:

هر کسے در پرده مطلوب جواست .

فهر او اين است کو خود عين اواست .

هست اين پندار زير ابر آه .

صد هزاران پرده آمد تا الله .

مطلب ته طالب مولا جو ڄاڻي به پهچي ۽ اتي جيڪو به ڏسي ته
سو سڀ ڪين جي ڪٿا هي ۽ عدم جي اوڙا هر ٻوڙي ڇڏي . ڇو جو
خدا تعاليٰ جي يگانگي ۽ جلالي جو بحر بي پايان ۽ بي نهايت آهي ۽

انهي جي ناز ۽ راز جو بارگاه بلند ۽ بيپرواه. تڏهن سڀن انبيائن ۽ اوليائن فرياد ماعرفناك حق معرفتناك جي پڪاري آهي ۽ سڀن ملائڪن ۽ مقربين دانهه - ماعبدناك حق عبادتك جي تنواري. جڏهن اهڙن مردن به انهي بارگاه ۾ پنهنجي ڪوتاهي ۽ نارسي عذر پيش پي ڪيو - پوءِ ٻيو ڪير آهي جو انهي ذوالجلال ۽ بي نياز بارگاه ۾ پير پنهنجو سڌو رکندو ۽ دمر راستي جو هٿي سگهندو - جيئن قول قدسي:

راستي حد تو حافظ نبرد صحبت ما،

بس اگر بر سراين کونه ڪني سگباني.

۽ ڪلام قدسي غوثي:

محي بارين زندگاني گر گمان داري ڪه تو،

راه حق رفتي يقين ميدانڪه فکر باطل است.

الغرض طالب اتي وڃي ڪين جي ڪناري تي پهچي پاڻ کي اصل فنا ۽ فاني ٿو ڄاڻي. تڏهن نڪو ايهو سير ۽ قاشو ٿو رهي ۽ نه اها هم اوستي ۽ خود اوستي. اتيون جڏهن فنا جي فڪر سان لنگهي وڃي چوٿين لاهوتي پردي ۾ داخل ٿو ٿئي ته اتي پاڻ کان اصل آزاد ٿي عين عاشق ٿو سمائي. تڏهن وڃي درد جي درياهه ۽ عدم جي اوڙاهه ۾ ٿو پوي. اتي انهي عدم ۾ هر شئي عدم ٿي وڃي. ڇا جماد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان اتي هر طرف کان آواز به عدم جو ٿو ٻڌي. انهي ميدان ۾ جڏهن اڪيو ٻوٽي مغلوفات کي عدم ۾ ٿو هڻي ته تمامي عالم عدم ٿي ٿو وڃي. اڪيون ٿو پئي نه هر شئي پنهنجي جاء تي بر حال بيٺي آهي. پر اهو عدم هن عدم وانگي ناهي. جيئن جو زمين ۽ آسمان جو وچ به عدم آهي. جي اڪيون ٻوٽ به عدم آهي وغيره ائين قسم جو ايهي عدم سڀ مثل پزير ۽ فاني آهن ۽ اهو عدم بيرنگ ۽ بي مثل نه فاني آهي نه باقي. ڇو جو انهي جي هستي کي هستي ڪانهي. اهو عدم محض عدم آهي مگر انهي جي عدميت هميشه باقي آهي. عالم سارو پيدا به انهي عدم کان ٿو ٿئي ۽ موليٰ معدوم به انهي ۾ ئي ٿو وڃي. انهي عدم کي سنڌي زبان ۾ ڪين ٿا چون.

اهو عدم سو آهي جو ڪُنَ فَيَكُونُ کان به اڳي هيو. جي اهو عدم دل جي ميدان کي چئجي ته به آهي. اتي نڪا رات آهي نه ڏينهن. نه وڃ آهي نه مينهن. پيو ته اتي هر طرف کان مشاهدو روهي عالم جو مڪشوف ٿو ٿئي. جيئن جو ڪي ننڍا ڪي وڏا. ڪي عابد ڪي زاهد. ڪي عالم ڪي جاهل وغيره ڏسن ۾ ٿا اچن. انهن کي نه کائڻ نه پيئڻ. نه نند نه سمهڻ. اتي گونا گون وڻ ۽ گل سواءِ بيخ ۽ شاخ جي بيٺل. تن جي صورت سچ کان به زياده ۽ روشن زور. هر هڪ گل ۾ هر شئي موجود. انهن جو گذارو چڙو انهي گلن جي بونءِ تي. جيڪڏهن ڪوئي سياڻو ماڻهو انهن کي ڏسي ته پريشان ۽ ديوانو ٿي وڃي. اڃا اياڻو انهن آساني سان ٿو لنگهي. اهو عاشق اتي ٻي ڪنهن شئي ڏانهن چڪ به نٿو هڻي. جي اتي بيهي رهي ته پنهنجي پاسن کان رنڊجي پوي مالڪ پنهنجي مهر سان وڍين کي شل وڍ نه وجهي آخر اتي پاڻ مولا انهي جي آزمائش لاءِ نفس ملهم کي محبوب صفت سان تنهن تي جلوه گر ٿو ڪري. جيئن جو انهي کان هر وصف محبوبي موجود ٿي ٿئي. جو عاشق انهي کي ڪڏهن معشوقي صفت سان روبرو ٿو ڏسي ۽ ڪڏهن اهو خود پاڻ ٿو سمائين ڪڏهن عاشق اهو پاڻ ٿو سمائي ته انهي وقت هر شئي ان کي خود خالق ۽ رازق ڪري ٿي مڃي جي انهي وقت ڪنهن موٽي سهدار کي چوي جيرو ٿي ته به برابر جيئرو ٿي پوي. پر انهي کي بقا نه نيٺ اسم ذات جي برڪت سان معلوم ٿو ٿئي ته ايهو نفس ملهم آهي تڏهن اهو حال به عدم ٿي ٿو وڃي مطلب ته عاشق انهي عدم ۾ اول هر شئي کي عدم ٿو ڏسي ۽ آخر اهو عدم به عدم ٿي ٿو وڃي. ڇو جو اهو عدم جي ڏسن وارو پاڻ عدم ٿي ٿو وڃي. يعني عاشق اتي اصل فنا ٿي مري ٿو وڃي. جيئن حديث: مَوْتُ اَقْبَلُ اَنْ تَمُوتُوا. تڏهن سواءِ درد ۽ فراق. سوز ۽ گداز جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي. نڪا واھ نه وسيلو نه اميد نه آسرو. نه ڪشتي نه مهاڻو جيئن بيت:

رسيد من بديانے کہ موجش آدمي خوار است.

نه کشتي اندران درياه نه ملاح عجب کا راست.

تڏهن پاڻ معشوق انهي جي آزمائش لاءِ بهشت کي زيب ۽ زينت -
 حور ۽ قصورن سميت تنهن تي جلوه گر ٿو ڪري - اهو عاشق اوڏانهن
 اک به نٿو کڻي - پوءِ عرش عظيم جڙيل يعقوت ۽ الماس سان مڪشوف
 ٿو ٿئي - تنهنجي طواف ۾ ملائڪه مقرب ۽ ارواح انبيائن ۽ اوليائن جا
 پسڻ ۾ ٿا اچن - آخر اتيهون درد ۽ فراق - سوز ۽ گداز ٿو کڻي - بي
 اختيار ڪشش بحري ۽ نهنگ جزبي خود بخود چڪي نئين وحدت جي
 بحر ۾ ٿو هڻي - تڏهن عاشق وڃي آدم جي حد انتها کي ٿو پهچي ۽
 لاحد ۾ داخل ٿي حقيقي مسلمان ٿو ٿئي - انهي وقت سواءِ مذڪوره
 جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - نه نفي نه اثبات - نه ذڪر نه ڏاڪر - ڇو
 جو اسم آدم تاءِ آهي ۽ آدم اسم تاءِ - ڀرتي نه آدم آهي نه اسم -
 مثال ته رند چند تاءِ آهي ۽ رستو شهر تاءِ چند ۽ شهر کان ڀرتي نه رند
 آهي نه رستو - پهچڻ کان پوءِ رند ڏانهن نهارڻ به شرڪ آهي - جيئن قوله
 تعاليٰ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ۽ ڪلام قدسي - مَنْ ارَادَ الْعِبَادَاتِ
 بَعْدَ الْوُصُولِ فَقَدْ كَفَرَ وَأَشْرَكَ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ - تڏهن اڪيون عين حقيقي
 ٿيون ڪُن ۽ عين وصال حاصل ٿو ٿئي - انهي وقت عاشق انهي اڳئين
 اثباتي حال کي جنهن ۾ پاڻ کي خود خدا ۽ خالق - رب ۽ رسول پي
 سمجهيو اهو ائين ٿو ڄاڻي جيئن پاڻ کان سواءِ ڀتسم - بلڪ محض ڪفر
 ۽ گمراهي - مگر هن مسلماني کان اهو ڪفر ۽ گمراهي هزار بار بهتر
 آهي - الغرض اهو عاشق انهي وقتلڪه بار شڪر گذار ٿو ٿئي - جو
 مالڪ پنهنجي مهر سان مان کي انهي ڪفر ۽ گمراهي کان ڪڍي هن
 حقيقي مسلماني ۽ عين وصال ۾ داخل ڪيو آهي - پر اهو وصال عين
 فراق آهي ۽ اهو فراق عين وصال جيئن بيت:

بدل گفتم که می بینم وصالش،

چو دیدم او فتادم در فراقش.

جيئن محنت ۽ مشقت زور - تيئن محبت ۽ معرفت زور - جيئن

محبت ۽ معرفت - تيئن مستي ۽ محروبت زور - جيئن مستي ۽ محروبت

زور ٿيڻ عشق ۽ احديت زور . حق تعاليٰ جي حسن ۽ پاڪائي وحدت ۽
وڌائي جي بحر کي نه حد آهي نه نهايت . نه مثل آهي نه مانند صفت
انهي جي ليس ڪمڻه ۽ ٿنا لا احصي آهي . سندس ذاتي حسن جو
بيان نه ڪنهن اڳي ظاهر ڪيو آهي نه ڪوئي پوءِ ڪري سگهندو . ڇو
ته جيئرو انهي کي ڏسي نه ٿو سگهي ۽ مونا موني ڳالهائي نه ٿا
سگهن . جيئن بيت:

عاشقان گشتگان معشوقند،

برنياد زڪشتگان آواز ،

اين مرعيان در طبلش بيخبر اند،

وان راکه خبر شد خبرش باز نيابد.

مگر جيڪو انهي کي ٿو ڏسي ته هن بيت جو مضمون حالي

سامر زبان ٿو چوي . بيت:

بسي حكايت حسنيّت شنیده امر جانان،

کنون که دید مت الحق هزار چندان،

پر اهي اکيون پيون آهن . جيڪي مولا کي ٿيون ڏسن . جو اهي سراسر

نور آهن . هي اکيون انهي جي ڏسڻ کان انڌيون ۽ معزور آهن . جيڪي

پاڻ کي به ڏسي نٿيون سگهن پوءِ اهي پرودگار کي ڪيئن ڏسي

سگهنديون . جيڪڏهن انهي اکن سان مولا جو ڏسڻ حاصل ٿي سگهي

ها ته سڀ حيوان به انهي کي ڏسي اولياءِ ٿين ها . جيئن مشنوي رومي

عليه رحمت:

گر بديدي حس حيوان شاه را،

پس بديدي گاءِ خر الله را.

مطلب ته موليٰ جو ڏسڻ سواءِ انهي اکن جي آهي . جيئن قوله

تعاليٰ لا تدرك الأبصار . وهوبدرك الأبصاره . پاڻ پرودگار سڀ ڪنهن

کي ڏسندڙ ۽ ويجهو بلڪ ويجهي چوڻ کان به ويجهڙو آهي . مگر

عناصرن جي انهي چئن پردن مولا کي معجوب ۽ پري ڪيو آهي پر انهي

چئي پردن جو وڏڻ سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي نه چڙو سرسري

گفتگو ۽ زباني قيل قال - جو ايهو هر هڪ پردو کن ٿي ۽ چئن چئن سالن ۾ درد ۽ فاقين جي پنڌ سان ٿو وڃي - جڏهن ڪوئي طالب مولا جو آهي چارئي پرڌا وڏي وڃي پار ٿو پوي - تڏهن صفا روح ٿي وڃي پنهنجي اصلي بحر سان ٿو رلي - مگر اول دل وڃي روح سان ٿي رلي تنهن کان پوءِ روح وڃي سر سان ٿو ملي - پر چشمون وڃي بحر ۾ نه ٿو پوي بلڪ خود بحر ميل ڪري اچي چشمي ۾ داخل ٿو ٿئي - هيڏانهن به پاڻ آهي ته هوڏانهن به پاڻ - پاڻ پاڻکي ٿو ڏسي ۽ پاڻ پاڻ سان ٿو رلي - جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته عاشق جڏهن وڃي وحدت جي بحر ۾ محو ٿو ٿئي ته پوءِ مشاهدي جو مزو به ڪو نه ٿو رهي - ته اهو خيال انهي جو خطا آهي - ڇو ته عاشق تڏهن بحر ۾ محو ۽ مستغرق ٿي ٿو وڃي ته به انهي جو روحي ڌانقو به حال ٿو رهي - مگر عاشق کي اتي پهچڻ کان پوءِ به پاڻ کان پرهيز ۽ خوف ضروري آهي - جي موني پاڻ کي ڪڏهن ڪجهه ڏٺا ته وري وڇوڙي جي وبال ۾ پئجي ويندو - جيئن بيت:

بوقت گل ومل منازل اي دلا،

مبادا خزاني ڪند مبتلا.

الغرض عاشق جڏهن وڃي انهي بحر ۾ داخل ٿو ٿئي - يعني فنا في الله ٿو ٿئي ته اول پاڻ کي نه اهو ٿو سمجهي ۽ نه انهي کان سواءِ ٻيو ڪجهه - انهي وقت عاشق انهي بحر ۾ ائين ته محو ۽ معدوم ٿي ٿو وڃي جو پاڻ معشوق به انهي کي لهي نه ٿو سگهي - جيئن مشنوي مولانا رومي عليه رحمت:

علم حق در علم صوفي گمر شود،

اين سخن کي باوري مردم شود.

تڏهن عاشق ۽ معشوق جي وچ ۾ فرق تر جو به نه ٿو رهي - آخر انهي بحر ۾ قطري وانگي رمل ٿي پنهنجي باهوتي پردي ۾ عين معشوق ٿو سمجھي نيٺ انهن وري ڪين ۾ نزول ڪري ڇهين هاهوتي پردي ۾ عين عشق ٿو ٿئي - اتي سواءِ عشق جي ٻي ڪا شئي نه ٿي رهي - نڪو

عاشق نه معشوق نڪو رند قدم . دم به اتي نا محرم آهي ۽ فقيري ختم . جيئن حديث شريف . اِذَا اَتَمُّ الْفَقْرِ فَهُوَ اللّٰهُ تَعَالٰى . عاشق تڏهن وڃي عين الاهي اخلاق ۾ داخل ٿو ٿئي . جيئن جو بي طمعا ۽ بي ٿوري سڀ خلق سان شفقت ۽ احسان . نيڪي ۽ فيض رساني پيو ڪندو . فقير کي آخر اُتي به حال ٿا رهن هڪڙو محبوبِي ۽ پيو مڪشوفي .
جيئن بيت:

گهي برطار مي اعليٰ نشينم .

گهي برپشت پائے خود نه بينم .

محبوبي جي وقت سوز ۽ گداز ٿو رهي ۽ مڪشوفي جي وقت احديت ۽ استغراق . جيئن حديث شريف : لِي مَعَ اللّٰهِ وَقَدْ اَمَرَ سَيِّعِنِي فِيْهِ مَلَكٌ مُّقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ . جيڪڏهن ڪوئي خيال ٿو ڪري ته عاشق جڏهن اسرار تي سرپوش به آهن پوءِ اهڙي سر ڪشائي ڇو ٿا ڪن ته انهي جو اهو خيال محض خطا ۽ غلط آهي ڇو جو اهو بيان چٽو عروج نرول جو آهي نه مولا جي ذاتي صفت ۽ بيچوني راز جو . پيو ته جيڪڏهن اهو بيان انبياء ۽ اولياء نه ڪرڻ ها ته ڪيئن ڪوئي مولا ڏانهن رغبت ۽ منهن ڪري ها ۽ ڪيئن ڪوئي انهي کي انهي لڪن کان لوجي لهي ها . تڏهن سڀ انبياء ۽ اولياء پنهنجي طريقي ۾ اهو بيان ڪندا آيا آهن . يهدالله لنوره من يشاء . الله بس باقي هوس جاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي . نه ته گل خار ۽ خس آهي .

بسم الله الرحمن الرحيم

باب چهارم

دربیان صبر و شکر و رضا و محبت و اقوال متفرقه

فصل پهریون

دربیان صبر

بیت سنڌي:

سامي صبر شڪر ۾ ڪن وينا پريءَ پچار،
رضا ۽ محبت جي تن توڙو سمجھ سڌار،
اونھيسن بحر عميق ۾ او بيخودي بي اختيار،
قطري جيئن گمر گار سي فيضل سير سمنڊ ۾.

انسان هڪڙو اسرار الهي ۽ اعلاشان آهي. پاڻ پروردگار آدم زادي کي تمامي مخلوقات کان مشرف ۽ مڪرم ڪيو آهي. جيئن قوله تعاليٰ: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ ۖ وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۖ وَ حَدِيثِ قَدْسِي. الْإِنْسَانُ سِرِّي وَأَنَا سِرُّهُ. اَنْ اَللّٰهُ خَلَقَ آدَمَ عَلَيَّ صُورَتِهِ. مگر انسان آهي انسانيت سان. جنهن کي انسانيت ناهي ته اهو ڇڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي ۽ انسان. انسانيت آهي صبر ۽ شڪر. رضا ۽ محبت سان. مثال ته جيئن انسان جو وجود چئن عناصرن سان موجود ۽ ڪمال آهي تيئن انسانيت جو وجود صبر ۽ شڪر. رضا ۽ محبت سان معمور ۽ برحال آهي. جيڪڏهن انهن سڀن کان ڪو هڪڙو زوال هوندو ته انسان جي انسانيت جو وجود ساڙو زوال هوندو نه ثابت ۽ برحال. ڇو ته جيئن بلا تي صبر ٿو ڪبي تيئن نعمت تي شڪر. جيئن نعمت تي شڪر ٿو ڪبي. تيئن قضا تي رضا. جيئن قضا تي رضا ٿي ڪبي تيئن محبت ۾ محويت. جيئن حديث قدسي. اَلصَّبْرُ عَلَيَّ بَلَاةٍ اَشْكُرُ عَلَيَّ اِنْجَمَانِي الرِّضَا عَلَيَّ اِقْضَائِي مَنْ لَمْ يَصْبِرْ عَلَيَّ بَلَاةٍ اَشْكُرُ عَلَيَّ نِعْمَانِي وَلَمْ يَرْضَ عَلَيَّ قِضَائِي فَيَطْلُبْ رَبُّ مَا سَوَانِي

فَيَخْرُجُ مِنْ تَحْتِ السَّمَاءِ - مطلب ته جيڪو بلا تي صبر نه ڪندو ۽ نعمت تي شاڪر نه ٿيندو ۽ قضا تي رضا نه ڏيندو ته مسلمانن جي سلڪي کان ئي نڪري ٻاهر پوندو - تڏهن انسان کي انهي سڀن ڪمن جو سمجهڻ ضروري آهي شرح وار بيان انهي هر هڪ جو ڊگهو آهي - مگر مختصر بيان قدر ضرورت جي اشاري لاءِ اڳتي مرقوم آهي الله بس باقي هوس -

بيان فضيلت صبر

صبر هڪڙو انهي رحمت جو درياه آهي پوءِ جنهن کي خود خدا تعاليٰ پنهنجي نزديڪي لاءِ ٿو گهري ته انهي کي انهي رحمت جي درياه کان بهره وٺڻو ڪري - بلڪ پاڻ پروردگار صابرن کي نزديڪي سان ياد ڪيو آهي - قوله تعاليٰ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - صبر جي معنيٰ آهي چپ ۽ بس - يعني بلا تي چپ ڪري ۽ فضول کان بس - فضول آهي ضرورت کان زياده جيئن جو سواءِ ضرورت جي سڀ کان بس ڪري - ڇا سمهڻ ۽ گهٽڻ - ڇا کائڻ ۽ ڳالهائڻ وغيره صبر جا ٽي درجا آهن - هڪ عام ، ٻيو خاص ۽ ٽيون اخص -

بيان درجات صبر

صبر جو اول عام درجو اهو آهي جو جڏهن ڪا بلا نازل ٿئي ته ڏانهه ۽ ڳلا کان چپ ڪري ۽ جي نفس ناروا خواهش ڪري ته انهي کان بس - بلڪ سڀن عضون ۽ حواس جو به صبر آهي جيئن اک ناروا نه ڏسي ۽ ڪن ناروا نه ٻڌي - ۽ نڪ ناروا نه سنگهي ۽ زبان ناروا نه ڳالهائي ۽ هٿ ناروا ڏانهه نه ڊگهو ٿي پير ناروا ڏانهن نه ڪڇي دل ناروا ڏانهه نه ميل ڪري - ٻيو خاص درجو اهو آهي ته بلا تي خوش ٿئي ۽ فضول کان بس ڪري - جيئن اک فضول نه ڏسي ۽ ڪن فضول نه ٻڌي ۽ نڪ فضول نه سنگهي ۽ زبان فضول نه ڳالهائي ۽ هٿ فضول ڏانهه ڊگهو نه ٿئي - ۽ پير فضول ڏانهه نه ڪڇي ۽ دل فضول ڏانهه نه ميل ڪري - ٽيون اخص درجو اهو آهي ته بلا تي نه ڏکي نه خوش ٿئي جيئن جو

محبت جي مستي کان بلا جي خبر ئي نه پوي ۽ غير کان بس ڪري -
جيئن جو اڪثر غير نه ڏسي ۽ ڪن غير نه ٻڌي ۽ نڪ غير نه سنگهي ۽
زبان غير نه ڳالهائي ۽ هٿ غير ڏانهن نه ڊگهو ٿئي ۽ پير غير ڏانهن نه
ڪڇن ۽ دل وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي واللہ يختص من
يشاء .

طالب مولِي جو تان جو ٿنڊو ۽ منڊو - گنگو ۽ ٻوڙو نه ٿو ٿئي ته
پنهنجي مطلوب سان ملي نه ٿو سگهي - جيڪڏهن ڪوئي شخص ٻي
ڪنهن کي عذاب ۽ ايذاء ٿو رسائي ۽ اهو صبر ٿو ڪري ته اهو ڪيو
وري انهي جي جند کي پيش ٿو اچي - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم
فرمايو آهي من حفر بيرا لئلا خيه قيد خله فيه - صبر جو هٿيار ترار کان
به تڪو ۽ وڌيندڙ زور آهي . جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن هڪڙي
اصحاب اچي پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي عرض ڪيو جو يا رسول
الله اڄ مان هڪڙو عجب راز ڏٺو آهي پر تنهنجي خبر ڪا نه پير پاڻ
فرمايائون ته خبر ڏي - اصحاب چيو جو مان اڄ صحرا ۾ سير ڪندو
پئي ويس ته اتي ٻه شخص ڏٺم - جو هڪڙو چپ ڪري ويٺو هو ۽ ٻي
انهي کي گندو پني ڳالهائيو - تان جو بدرد ڳالهائي ڳالهائي آخر انهي
تي هٿيار کڻي حملو ڪيا - تڏهن هڪڙو تجلو ٿيو ڏسان ته بلي اهو بد
ڳالهائيندڙ شخص به اڏائي پيو آهي - پاڻ فرمايائون ته اها صبر جي ترار
هئي جو هتي انهي کي وڏي وڌائين - هي هي ۽ هاه هاه - جيڪو هن
جهان ۾ سختي ۽ سڃاڻي فقر ۽ فاقشي ۾ صبر ڪري مولا جي ذڪر
فڪر سان مشغول ٿو رهي ته اهو حق تعاليٰ جي نزديڪ سڀ کان اعليٰ
شان ۽ بلند مقام آهي - جيڪڏهن هن جهان جا اهي امير ۽ اغنيا
دولت مند ۽ بادشاه انهي سختي ۽ سڃاڻي - فاقشي ۽ فقيري حال کان
معلوم هجن ها ته هرگز پنهنجو ملڪ ۽ مال - دولت ۽ خزانو سڀ ڇڏي
ڇڙو زهد ۽ ذڪر - فاقشي ۽ فقيري کي اختيار ڪن ها - روايت آهي ته
قيامت جي ڏينهن پاڻ پروردگار سڀ کان اول اهو آواز ڪندو ته اي اولاد
آدم جي سڀ ڪن ڏيئي خيال سان ٻڌو - تڏهن هر ڪو حيران ۽ پريشان

ٿي ويندو جو الائي ڇا حڪم آهي. پوءِ پاڻ فرمائيندا ته اي بني آدم مان اوهان مان هڪڙو قانون رکيو هو جو جيڪو اوهان ۾ نيڪي ۽ پرهيز عبادت ۽ ذڪر فڪر سڀ کان وڌيڪ زور ڪندو ته اهو سڀ کان وڌيڪ زور ۽ اعليٰ شان آهي. اوهان اتي منهنجي انهي قانون کي پيڇي پنهنجو اهو قانون رکيو جو جيڪو حسب ۽ نسب مال ۽ خزاني ۾ سڀ کان وڌيڪ زور آهي ته اهو سڀ کان وڌيڪ زور ۽ اعلاشان آهي. مان احڪم الحاکمین عادل آهيان. جيئن اوهان اتي منهنجي انهي قانون کي پيڇي پنهنجو قانون رکيو. هاڻي مان به اوهان جو اهو قانون پيڇي پنهنجو ساڳي قانون رکندس. پوءِ انهي عدالت گاه ۾ ڪيئي مخدوم ٿري خادم ٿيندا ۽ ڪيئي خادم مخدوم. ڪيئي غالب مغلوب ٿيندا ۽ ڪيئي مغلوب غالب. ڪيئي غني محتاج ٿيندا ۽ ڪيئي محتاج غني. ڪيئي بادشاه گداگر ٿيندا ۽ ڪيئي گداگر بادشاه. آخر انهي ڏينهن هڪڙي شخص کي ڪنهن وڏي عزت ۽ اڪرام سان اتي حشر گاه ۾ حاضر ڪندا. جيئن منهن انهي جو چوڏهين جي چنڊ وانگي روشن ۽ هڪڙي جماعت ملائڪن جي پوئتون ۽ هڪڙو عاصو عجيب هٿ ۾. تڏهن قامي عالم حشر گاه جو انهي کي ڏسي حيران ٿي ويندا. نيٺ پڇا ڪندا جو اهو ڪير آهي. ۽ ڪهڙو عمل ڪمايائين. ملائڪ چوندا ته هي اهو شخص آهي جو انهي جهان ۾ نڪو ملڪ ۽ مال هيس نه تن جي طلب ۽ طمع. رات ڏينهن ڇڙو ذڪر و فڪر ۽ مولا جي محبت ۾ محو ۽ مشغول رهندو هو. جڏهن بکيو ٿيندو هو ته لٺ هٿ ۾ ڪري وڃي به ٿي گهر پني پيٽ جو گذارو ڪري وري اچي مولا جي محبت ۽ يادگيري ۾ ويهي رهندو هو. پوءِ قامي دنيا دار ۽ دولتمند. امير ۽ اغنيا. هزار هزار افسوس ۽ ارمان ڪندا جو اسان به اتي ائين هجيون ها ته اڄ ڏينهن هن حساب ۽ عذاب کان آزاد ٿي اهڙي درجي ۾ داخل ٿيون ها. پر انهي وقت جو ارمان ۽ پشيماني ڪجهه به فائدو نه ڪندو. مگر جنهن کي مالڪ هدايت ڪري ته وقت پشيماني ۽ عبادت جو هيءُ آهي. هي هي ۽ هاءِ هاءِ. فقير جي هڪ رات جي فاتحي جو صبر دنيا دار جي

لڪ روپ جي خيرات کان زياده زور آهي - جيئن بيت:
 ازبزرگان شنيدار بسيار،
 صبر درویش به که بذل غني.

صبر جهڙي بهادري ۽ قنات جهڙي توانگري ساري جهان ۾ ٻي
 ڪنهن شئي کي ڪانهي - تڏهن شيخ سعدي عليه الرحمت ٿو فرمائي
 بيت:

اي قناعت توانگرم گردان،

که ورائے تو هیچ نعمت نیست.

قناعت آهي نيت ۽ بي فضولي - جنهن فضولي جو پيشو ڪيو ته
 سو وڃي سرف ۾ داخل ٿيو - سرف آهي بدخبرچي انهي کان پاڻ
 پرودگار منع فرمائي آهي - قوله تعالىٰ کُلُوا وَشَرَبُوا وَلَا سُرُفُوا - پر
 جيئن سرف ۾ خير ڪونهي تيئن خير ۾ سرف - تڏهن بندي کي بايد
 آهي ته سرف ۽ بخل کي ڇڏي سخا ۽ صبر ۾ ثابت قدم رهي - والله
 يَخْتَصُصُ مَن يَشَاءُ - الله بس باقي هوس - جائي ڪوني ڪس آهي ته هڪ
 حرفتي بس آهي.

باب چهارم

فصل ٻيون

در بيان شکر

بيان فضيلت شکر

شکر هڪڙو انهي نعمت جو خزانو آهي مگر اهو خزانو سواءِ ڪن خاصن جي ايندڙ هر ڪنهن کي ملي نه ٿو سگهي جيئن قوله تعاليٰ قَلِيلًا مِّنْ عِبَادِيَ الْيَشْكُرُونَ - يعني ٿورا آهن ڏانهن ٻندن منهنجي شکر ڪندڙ - شکر جي معنيٰ آهي ثنا ۽ ثورو - جيئن جو جيڪا نعمت مولا ڏيئي ته بندو دل ۾ خوش ٿي انهي جي ثنا ڪري ۽ ثورو مڃي - پر انهي واسطي خوش نه ٿئي جو اها شئي مان کي گهرج ۾ هئي ته ملي ۽ نه انهي واسطي خوش ٿئي جو انهي شئي کي خرچي سگهيو رهندس - مگر محض انهي واسطي خوش ٿئي جو مالڪ پنهنجي مهر سان مان کي ياد ڪيو آهي ۽ اڳتي به پنهنجي قرب ۽ نزديڪي سان شل ياد ڪندم - الفرض شکر در حقيقت خوش دلي ۽ مولا جي يادگيري آهي - جيئن بيت - شکر چيست خوشدل شدن از خدا - دمي هم زيادش نگش جدا - ۽ ڪفر در حقيقت بيشڪرن ۽ وسارو آهي - تڏهن پاڻ پرودگار پنهنجي ذڪر ۽ شکر جو گڏامر فرمائي بندي کي ڪفر کان روڪيو آهي قوله تعاليٰ فَذَكِّرُوا اذْ كُنتُمْ وَشُكُّرُو لِي وَلَا تَكْفُرُون - مطلب ته بندي کي هر وقت ۽ هر حال ۾ خدا تعاليٰ کان خوش دل ٿيڻ ۽ انهي جي يادگيري ڪرڻ واجب آهي بلڪ عيّن فرض - مگر شکر جا ٽي درجا آهن هڪ عام ٻيو خاص ٽيون اخص .

بيان درجات شکر

شکر جو اول عام درجو اهو آهي ته بندو مولا جي بندگي جو ڪم سڀ خوش دلي سان بجا ڪري - جيئن نماز ۽ روزو - حج ۽

زڪوات وغيره ۽ بد ڪمن کان پرهيز ڪري. جيئن ڪوڙ ۽ چوري -
 فحش ۽ زنا. ڪوٽ ۽ ربا وغيره ۽ تمامي خلق جو خالق ۽ رازق يقين سان
 محض مولا کي ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏيئي ته دل ۾ خوش ٿي
 مولا جي صفت ۽ ثناء ڪري ۽ انهي کي محض مولا کان ڄاڻي. سندس
 ثورو ۽ احسان مڃي بلڪ انهي شئي کان به ڪجهه شڪر ادا ٿي ڪري -
 جيئن عشر ۽ زڪوات. صدقو ۽ خيرات وغيره. پر جنهن هٿ کان شئي
 ملي ته انهي جي به شڪر ادا ٿي لازم آهي. ٻيو ته اهي اعضا ۽ حواس
 به سڀ نعمتون آهن تن جي شڪر ادا ٿي به واجب آهي. جيئن اک نيك
 ڏسي ۽ ڪن نيك ٻڌي. ۽ نڪ نڪ سنگهي. زبان نڪ ڳالهائي ۽
 هٿ نڪ ڏانهن ڊگهو ٿئي ۽ پير نڪ ڏانهن کڄي ۽ دل نڪ ڏانهن ميل
 ڪري. ٻيو خاص درجو اهو آهي ته هميشان مولا جي محبت ۽ يادگيري
 ۾ محو ۽ مشغول رهي. جيئن جو دم اندر اچي به مولا جي نانءُ سان
 ۽ ٻاهر نڪري ته به انهي جي اسم سان جو انهي هر هڪ دم ۾ به
 نعمتون آهن. پوءِ هر هڪ نعمت تي شڪر واجب آهي. ٻيو ته هر وقت
 ۽ هر حال ۾ خدا تعاليٰ کان خوشنود رهي ۽ هر شئي کي انهي کان
 هست ۽ موجود ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏي ته دل ۾ خوش ٿي
 انهي کي محض مولائي جي مهرباني سمجهي. بلڪ انهي شئي کان به
 گهڻو موٽي مولائي جي نانءُ تي ڏيئي ڇڏي ۽ ثورو پاڻ کان جهلي ۽
 اهي اعضا ۽ حواس به گهڻو مالڪ جي راه ۾ خرچ ڪري ڇڏي ۽ ثورو
 پنهنجي ڪم ۾ لائي ۽ دل هميشان مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾
 محو ۽ مشغول رهي. ٽيون اخص درجو اهو آهي ته رات ڏينهن مولا جي
 محبت ۽ وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي ۽ سواءِ حق تعاليٰ جي
 ٻئي ڪا شئي هست ۽ موجود نه ڄاڻي ۽ جيڪا نعمت مالڪ ڏيئي ته
 اها سڀ موٽي مولا جي نانءُ تي خرچ ڪري ڇڏي ۽ پنهنجي لاءِ محض
 مولا کي ڪافي ڄاڻي ۽ ايهي اعضا ۽ حواس به سڀ خاص خدا تعاليٰ
 جي راه ۾ خرچ ڪري ڇڏي بلڪ دل ۽ روح سر ۽ ساه مولا جي وات ۾
 فدا ڪري ڇڏي. جيئن قوله تعاليٰ وَأَقْرَضَ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا. انهي قرض

حسنا کان مراد خاص سر ۽ ساه آهي. چو جو سر ۽ ساه جهڙي چڱي
 چيز انسان لاءِ ٻي ڪا شئي ڪانهي. مگر سر ۽ ساه جي ڏيڻ کان
 غرض آهي سڀ نفسي عيش ۽ عشرت، خورش ۽ فرحت، خوشي ۽
 خواهش جو ڇڏڻ. مطلب ته سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن
 - خوشيون ۽ خواهشان سڀ ڇڏي رات ڏينهن ڇڙو ذکر فڪر ۽ مولا
 جي محبت ۾ محو ۽ مستغرق رهي. يهدالله لنوره من يشاء. خدا تعاليٰ
 جي شڪر ادائي ڪما حق ڪو به ڪري نه ٿو سگهي. جيئن بيت :
 از دست زبان که برآيد،
 کز عهده شکرش بدر آيد.

مگر بندي کي ايترو بايد ۽ واجب آهي جو جيڪا نعمت مالڪ
 ڏيئي ته انهي ۾ گنهگار ۽ ڏوه دار نه ٿئي. اهي عضوا ۽ حواس در
 حقيقت پاڻ پروردگار انسان کي انهي واسطي ڏنا آهن جو انهن سان
 محض مالڪ لاءِ نيڪي شڪار ڪري. پر مولا کي بندي جي نيڪي ۽
 عبادت جي نه ڪاڻي پرواه ڪانهي. بلڪ جيڪو به عمل ڪري ٿو ته
 سو سڀ پاڻ کان ٿو ڪر. مگر انهي ۾ هڪڙو راز ۽ آزمائش آهي.
 مثال ته جيئن ڪوئي بادشاه پنهنجي ڪنهن ٻانهي کي بندوق بازگير
 ڏيئي جو انهي سان وڃي ماڪان شڪار ڪري آڻ. پوءِ اهو ٻانهو وڃي
 جيڪو به شڪار ڪري ته سو سڀ پنهنجي بيت گواڻي ڇڏي. نيڪ
 ڪن ڏينهن کان اهو بادشاه ڄاڻندو ته انهي بندي بيوقوف ۽ بي فرمان
 مان ڪي اصل وساري ڇڏيو آهي. تڏهن تنهن کي ناراض ۽ غضبناڪ ٿي
 پنهنجي درگاه کان به ٽڙائي ڇڏيندس. پوءِ جيڪڏهن اهو بادشاه ٻي
 هڪڙي ٻانهي کي ساڳي طور بندوق بازگير ڏيئي پوءِ اهو وڃي جيڪو
 به شڪار ڪري ته انهي مان ڪجهه پاڻ کائي ڇڏي ۽ ڪجهه نئين
 بادشاه کي به ڏيئي ته انهي کان جي بادشاه رنج ۽ ناراض نه ٿيندو ته به
 تنهن کي دل سان دوست نه رکنندو. جي اهو بادشاه ساڳي نئين هڪڙي
 ٻانهي کي بندوق بازگير ڏيئي جو وڃي مان کان شڪار ڪري آڻ پوءِ
 اهو وڃي جيڪو به شڪار ڪري ته سو سڀ آڻي بادشاه کي ڏيئي.

انهي بادشاه کي ته بندي جي شڪار جي ضرورت ڪانهي تڏهن اهو شڪار ته سارو ئي انهي کي موٽائي ڏيندو. پر اڃا پاڻ کان به هزارين امداد ۽ الطاف ڪري ڇڏيندس ۽ دل ۾ به انهي کي سڀ کان دوست رکندو. بلڪ بندگي جي بند کان به آزاد ڪري پنهنجو هميشگي جي قرب ۽ ديدار ۾ مسرور ۽ معمور رکندس، والله يفتن من يشاء.

جيڪڏهن ڪوئي بندو پنهنجي اولاد ۽ مال يا نيڪ چالي ۽ نيڪ حال کي ڏسي. مولا جي درگاه ۾ شڪر ٿو ڪري. يا ٻي ڪنهن شئي جي اچڻ ۽ ملڻ ۾ مالڪ کان خوش ٿي شڪر گذارو ٿو ٿئي ته پاڻ پروڳار به انهي کان خوش ۽ راضي ٿو رهي مگر جيڪا شئي جو رياني راه ۾ رندو وجهي ته انهي جي اڄ ۾ اندوه ۽ وڃڻ ۾ شڪر ڪرڻ ٿو جهڳائي. ڇو ته انهي جو وڃڻ محض نعمت آهي. بندي کي شڪر ٿن قسمن جو ڪبي. هڪ علمي پيو حالي ۽ تيون عملي. ڇو جو علم کان حال پيدا ٿو ٿئي ۽ حال کان عمل. شڪر علمي آهي هر شئي کي محض مولا جي طرفون هٿ ۽ موجود ڄاڻڻ. شڪر حالي آهي هر وقت ۽ هر حال ۾ حق تعاليٰ کان خوش ٿيڻ ۽ انهي کي ياد ڪرڻ. جيڪڏهن ڪوئي بندو ڪنهن سختي ۽ سيعاني يا بلا ۽ بيماري ۾ خدا تعاليٰ کان خوش حال ٿي نه ٿو سگهي ته پاڻ کان ٻي ڪنهن سخت رنجور کي ياد ڪري ته انشاء الله تعاليٰ پاڻهن خوش حال ٿي سگهندو. شڪر عملي آهي طاعت ۽ عبادت. خيرات ۽ سخاوت. مطلب ته جيڪو به جهان ۾ نيڪ ڪم آهي ته سو سڀ شڪر عملي ۾ داخل آهي. جنهن بندي شڪر جو پيشو ڪيو ته سو وڃي مدامي نعمت ۽ فرحت ۾ پيو. جڏهن ڪوئي بندو ماني يا ٻي ڪا شئي کائي پوءِ مولا کان خوش ٿي. الحمدالله ٿو چوي ته انهي درجي ۾ وڃي داخل ٿو ٿئي جو ڪوئي بندو بلا ۽ مصيبت ۾ صبر ٿو ڪري ته اهو وڃي پيغمبر ايوب عليه السلام جي درجي ۾ داخل ٿو ٿئي. جيڪڏهن ڪوئي بندو پنهنجي مال ۽ نعمت مون ڪجهه خيرات ۽ شڪر ادا ٿي ٿو ڪري ته انهي جو مال هن جهان ۾ به چندان وڌيڪ ۽ زياده ٿو ٿئي. آخرت جا درجا ته اڃا اڳتي

ليا ۽ جيڪو پنهنجي مال ۽ نعمت ۾ بخل ۽ بيشڪري ٿو ته انهي جو مالي اتي ئي بي برڪت ۽ نقصان ٿي ٿو وڃي. آخرت جا عذاب ته اڃا اڳتي رهيا. تڏهن بندي کي بايد آهي ته بخل ۽ بي شڪري جو پيشو ڇڏي هميشان سخا ۽ شڪر ادائي جي شغل ۾ شاغل ۽ راغب رهي مطلب ته هن جهان ۾ سياڻا ۽ صاحب عقل جا ماڻهو آهي آهن جو هر رنگ ۽ شئي ۾ خاص خدا تعاليٰ کي ٿا ڄاڻن. هر وقت ۽ هر حال ۾ بيٺل ويٺل ستل يڪو مولا کي ياد ٿا ڪن. جيئن قوله تعاليٰ اَنْ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَخْتَلَافِ الْاَيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ الْاُولٰٓئِ الَّذِيْنَ يَذْكُرُوْنَ اَللهُ قِيَامًا وَقَعُوْذًا عَلٰٓيْ جُنُوْبِهِمْ. روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن عطا نالي اصحاب رضي الله عنه وڃي بي بي عائشه صديقہ رضي الله تعاليٰ عنها کي عرض ڪيو جو اي بيبي صاحبہ مهرباني ڪري اڄ مان کي پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي حديثن کان ڪا عجيب حديث پڙايو. بي بي صاحبہ چيس ته اها ڪهڙي حديث آهي جو عجيب نه هوند. نيٺ پاڻ فرمايائون جو هڪڙي رات سندس نوبت جي پيغمبر صلي الله عليه وسلم اچي منهنجي گهر آرام ڪيو. جڏهن مان سان ملڻ لڳو ته پاڻ فرمايائون ته جي مرضي سان موڪل ڏيندءُ ته مان اتي عبادت ڪندس. مان چيو ته منهنجي ڪهڙي مرضي آهي جيڪا اوهان جي رضا. تڏهن پاڻ اتي ڪجهه طهارت ڪري عبادت ۾ بيهي رهيا. تان جو ساري رات روئيندي عبادت ۾ لنگهيائون. آخر صبح کي مان وڃي عرض ڪيو جو يا رسول الله اوهان کي گناهن کان ته مالڪ پاڪ ڪيو آهي. اڄ ايترو چوڻا روئو. پاڻ فرمايائون ته اها آيت نازل ٿي آهي جو اُولَٓئِ الْاَلْبَابِ الَّذِيْنَ يَذْكُرُوْنَ اَللهُ قِيَامًا وَقَعُوْذًا عَلٰٓيْ جُنُوْبِهِمْ. تڏهن ٿو روتان جو مٿان مان جملي شاڪرن کان ٿي نه سگهان مگر اهو روئڻ سندن محض شڪر جو هيو. نه خوف جو جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن هڪڙو ولي الله سير سان گهمندو وڃي هڪڙي پاڻ کان پاڻي گهشو وهندڙ ڏٺائين آخر انهن کان پڇاءُ جو ايترو چو ٿو روئين پاڻ چيو ته مالڪ فرمايو آهي وَقُوْذَهَا النَّاسُ وَالْجَعَارَتُ. يعني باه ٻارڻي

دورخ جي ماڻهون ۽ پاھن آھن . مان تڏھن ٿو روئان جو مٿان مان به
 دورخ ۾ وڃي سڙي پوان . پوءِ انھي فقير دعا گھري سان قبول پئي ۽
 معافي مليس . وري ڪن ڏينھن کان بعد اھو ساڳي فقير گھمندو وڃي
 اٿھون لنگھيو . ڏٺا ته ساڳي انھي پاھن کان پاڻي جاري آھي . تنھن
 کان پڇيائين جو ھاڻي ڇو ٿو روئين . پاھن چيو ته اڳي خوف کان پئي
 رنم . ھاڻي شڪر کان ٿو روئان . ھي ھي ۽ ھا ھا . الله بس باقي
 ھوس جاتي ڪوئي ڪس آھي ته ھڪ حرفني بس آھي .

فصل ٽيون

دربان رضا

بيان فضيلت رضا

قادر جي قضا هڪڙو اعلاشان ۽ سڀ کان بلند مڪان آهي پوءِ جنهن کي پاڻ پروردگار پنهنجي رضا مندي ۽ خورسندي لاءِ گهري ته انهي کي پنهنجي قضا تي خوشنود ۽ راضي ٿو ڪري. تڏهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو. الرضا بالقضا باب الله العظيم. تقدير کي تدبير ڪانهي ۽ قضا جي تير کي ڪوٽ قضا آهي حڪم الهي جيڪو ازل جي ڏينهن ارادي ۾ گذريو. پوءِ سو سڀ لوح محفوظ تي لکجي ويو اهو لکيو موتي هر گز نه ٿرندو. جيئن حديث شريف: جُفُ الْقَلَمُ وَمَا هُوَ كَانُ. پوءِ جيڪو انهي قضا تي راضي نه رهندو نه هيڏانهن به ويندو ۽ هوڏانهن به. يعني اهو ڪم به ضرور ائين ٿيندو جيئن ارادي ۾ گذريو ۽ مولا جي پاسي کان به مفت رتوجي پوندو. تڏهن بندي کي قضائي رضا ڏيڻ ضروري آهي بلڪ جيڪو قضا تي رضا نه ڏيندو ته ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو. جيئن حديث قدسي: مَنْ لَمْ يَرْضَ عَلَيَّ قِضَائِي فَيَطْلُبْ رَبًّا مَاسَوَانِي. فيخرج من تحت السماني. سوال ته ڪفر به قضا آهي ۽ ڪفر تي رضا ڏيڻ به ڪفر آهي. جيئن حديث شريف: الرضا بالكفر كفر. ۽ قضا تي رضا نه ڏيڻ به موجب ملين حديث جي ڪفر آهي پوءِ ڪنن ڪجي. جواب ته قضا جي طرفون ڪفر تي رضا ڏجي ۽ ۽ نه طرفون برخلافي دين ۽ ڪفر جي. جيئن مشنوي مولوي جلال الدين رومي عليه رحمت.

راضير از ڪفر زان روڪه قضا است،

نه ازان روڪه نذاع ڪفر ما است.

جيڪڏهن ڪوئي بندو خيال ڪري ٿو ته بدي به قضا آهي تڏهن

انهي تي به رضا ڏجي ته انهي جو اهو خيال محض خطا ۽ زبان آهي ڇو ته خير ۽ شر توڙي جو ٻئي قضا آهن ته به بدِي ۾ مولا جي مرضي ناهي بلڪ نهِي آهي جيڪڏهن ڪوئي شخص ٻي ڪنهن جي بدِي ۾ فقط راضي ٿو رهي. توڙي هزار ڪوھ پري هجي ته به انهي جي گناه ۾ شريڪ ٿي پوي. جيڪڏهن ڪوئي اهو خيال ٿو ڪري ته جڏهن گناه ۾ مولِي جي مرضي به ناهي پوءِ پيدا ڇا ڪان ڪيائ ته اهو اڃا خدا تعاليٰ جي راز ۾ حڪمت کان محض بي خبر ۽ نادان آهي. مطلب ته بندي کي ڇڙو مولا جي رضا تي راضي رهڻ ٿو کپي. نه انهي جي ڪمن ۾ وهڻ ۽ وسواسن کي واٽ ڏيڻ. مگر رضا جا ٽي درجا آهن. هڪ عام پيو خاص ٽيون اخص.

بيان درجات رضا

رضا جو اول عام درجو اهو آهي ته جيڪو به بندي کي سوڙ ۽ سختي يا هرج ۽ نقصان پهچي ته انهي ۾ مولا کان ناراض ۽ ارهو نه رهي. بلڪ انهي ۾ اڃا انهي جو فائدو آهي. ٻيو ته جيڪا به مالڪ جي جوڙ آهي ڇا جماد ۽ نبات. ڇا انسان ۽ حيوان ته انهي سڀن کان ڪنهن هڪڙي کي به قضا جي طرفون بد نه ڄاڻي. جيڪڏهن ساري مخلوقات کان ڪنهن هڪڙي کي چوي جو انهي کي ڇو مالڪ پيدا ڪيو آهي ته به ڪفر ۾ داخل ٿي ويندو. ڇو ته سواءِ راز ۽ حڪمت جي ڪا شئي موجود ڪانهي. مگر جيڪڏهن ڪوئي عشق جي تاب يا آخره جي خوف کان چوي جو مان کي مالڪ پيدا نه ڪري ها ته ائين چوڻ روا آهي جو پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم به فرمايو ته يا رب محمد لم يخلو محمد. بعض ڀارن ۽ اصحابن به فرمايو آهي جو اسان ڪوئي پکي يا پيو ڪوئي حيوان هجئون ها ته آخرت جي حساب ۽ عذاب کان ڇڻي پئون ها. هي هي ۽ ها هاء. ٻيو خاص درجو اهو آهي ته جيڪا به بلا ۽ آفت يا تڪليف ۽ تهمت نازل ٿئي. ته انهي ۾ خدا تعاليٰ کان خوش ۽ راضي ٿئي ۽ هر شئي کي راز ۽ حڪمت کان پريل

ڄاڻي ۽ پنهنجي مرضي ڇڏي رب تعاليٰ جي رضا تي ثابت قدم رهي .
 ٽيون اخص درجو اهو آهي ته جيڪو به درد ۽ غم يا نقص ۽ الم رسي
 ته سببون محويت رضا ۽ محبت مولا جي انهي جي خبر ئي ڪا نه پوي
 . پيو ته سواءِ رضا حق تعاليٰ جي ٻي ڪا به پنهنجي مرضي ۽ مراد
 خوشي ۽ خواهش ڪا نه هجي . رات ڏينهن مولا جي رضا ۽ وحدت جي
 بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي . پر ايها پونين رضا تڏهن وڃي راست ٿي
 بيهي . جڏهن ڪوئي موتوقبل جي مام ۾ داخل ٿي سارو ئي وحدت
 جي بحر ۾ غرق ٿي ٿو وڃي . پوءِ انهي کان گرمي ۽ سردي . گلا ۽ صفت
 . دوست ۽ دشمن . ڏک ۽ سک . نقص ۽ نفعو سڀ يڪسان آهي .
 جيئن انس اصحابي رضي الله تعاليٰ عنه ٿو فرمائي ته مان ويهه سال
 پيغمبر صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ رهيس . پوءِ جيڪو به ڪم
 مان کان وڌ گهٽ پي ٿيو ته پاڻ ڪڏهن به مان کي نه چيائون جو هي
 ڪم تو ڇو وڌ ڪيو يا گهٽ . يعني جيڪو ڪم انهي کان بيش ڪم
 پئي ٿيو ته پاڻ انهي ۾ محض مولا جي مرضي پي ڏنائون . تڏهن پاڻ
 فقط رب جي رضا تي راضي پئي رهيا . جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن
 حضرت غوث الاعظم رحمت الله عليه پاڻ محفل گاه ۾ ويٺا هئا ته
 هڪڙي شخص اچي عرض ڪيو جو ڏٺي اسان هزار روپيا اوهان لاءِ
 خيرات پي آندا سي سڀ اڌ وات تي اسان کان درياه ۾ گهر ٿي ويا . پاڻ
 فرمايائون الحمد الله . اڃا جهٽ نه لنگهي ته ٻي هڪڙي شخص اچي
 عرض ڪيو جو قبل اسان هزار روپيا اوهان لاءِ خيرات آندا آهن ته به
 پاڻ فرمايائون ته الحمد الله . تڏهن هڪڙي شخص اهل مجلس کان عرض
 ڪيو جو قبل هو ويا به شڪر گذار ٿيو ۽ هي آيا به الحمد پڙهيو اهو
 سبب ڇا . پاڻ فرمايائون ته جيڪڏهن آهي ويا به مالڪ جي مرضي
 سان ۽ جي هي آيا تب مالڪ جي مرضي سان . اسان فقط مولا جي
 رضا تي شڪر گذار ٿيا آهيون نه پنسن جي اچڻ وڃڻ ۾ . هي هي ۽
 هاڻ هاءِ . جيڪو به پنهنجي نفسي خوشي ۽ خواهش . مراد ۽ مرضي کي
 ڇڏي محض مولا جي رضا تي ٿو هلي ته انهي کي پاڻ پروردگار پنهنجي

قرب ۽ نزديڪي لاءِ ٿو سڏي جيئن ڪوله تعاليٰ يٰ أَيُّهَا النَّفْسُ الطَّمَنَنْتُ
 أَرْجِعِي إِلَيَّ رَاضِيَةً مَرْضِيَةً . مطلب ته جيڪو به مولا جي رضا تي
 خوشي ۽ رضي آهي ته پاڻ مالڪ انهي کان خوش ۽ راضي آهي . مگر
 جيڪو پاڻ انهي کان رنج ۽ ناراض ٿو رهي ته اهو به انهي کان رنج ۽
 ناراض ٿو رهي جيئن روايت آهي ته هڪڙي فقير حضرت موسيٰ عليه
 السلام کي عرض ڪيو جو جڏهن ڪوھ طور تي وڃي ته مولائي ڪا پڇا
 ڪر جو مان کان خوش ۽ راضي آهي يا نه . جڏهن حضرت موسيٰ ڪوھ
 طور تي ويو ته ڪجهه ڦيل ڦال کان پوءِ انهي فقير جو عرض پيش ڪيا .
 تڏهن پاڻ مالڪ فرمايو جو انهي فقير کي وڃي چئو جي تون مان کان
 خوش ۽ راضي آهين ته مان به توکان خوش ۽ راضي آهيان ۽ جي تون
 مان کان رنج آهين مان به توکان رنج ۽ ناراض آهيان . تڏهن بندي کي
 بايد آهي ته هر وقت ۽ هر حال ۾ مولا کان خوش ۽ راضي رهي . جي
 خوش ۽ راضي نه رهندو ته رهندو وبال ۾ پئجي ويندو . ٻيو انهي ۾
 حاصل ۽ وصال ڪجهه به ٿيڻو ناهي ڇو ته جيڪو به تقدير ۾ لکجي ويو
 سو ڪڏهن تبديل نه ٿيندو . جيئن روايت آهي ته هڪڙو پيغمبر عليه
 السلام سخت سڄو ۽ بيمار ٿيو . سو هميشان پنهنجي خلاصي لاءِ دعا
 گهرندو هو . تان جو انهي حال ۾ ويهه سال گذري ويس . آخر هڪڙي
 سخت سوال ۽ مناجات ڪيا . تڏهن پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان
 فرمايس جو اي پيغمبر عليه اسلام تقدير ۾ تنهنجو نصيب ائين لکجي
 ويو . هاڻي تنهنجي مرضي آهي ته مان پنهنجي رضا ڇڏي لوح محفوظ
 جو لکيو سڀ ڦيرايان ته مرجان تنهنجي مرضي پوري ٿئي . خبردار جي
 اڳتي ائين عرض ڪيئي ته پيغمبرن جي سلڪي کان ئي ٻاهر سڻيو
 ويندين . جڏهن پيغمبرن کي ڇڙو ايتري کان ايڏو عتاب ٿيو . ته پوءِ ٻيو
 ڪير آهي جو تقدير جي ڪمن کي تبديل ڪري سگهندو . اگر ڇه
 اوليائن کي الهي سگهه آهي ته به محبوب جي مرضي کان ٻاهر نڪري
 نه سگهندا . مگر معذور کي پنهنجي ڪنهن گذاري يا بيماري لاءِ ڊڪ
 ڊوڙ ۽ دوا دارون ڪرڻ روا آهي . پر جائزي وٺا جو مرض پوي ته اتهون

پڄڻ روا نه آهي. الغرض جيڪو به مولائي جي مرضي کي ڇڏي پنهنجي رضا تي هلي ته پنهني پاسن کان رندجي ٿو پوي. تڏهن مولا جي طالب کي لازم آهي ته پنهنجي مراد ۽ مرضي سڀ ڇڏي رات ڏينهن محض مالڪ جي رضا ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهي. واللہ يختص من يشاء. الله بس باقي هوس. ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي هڪ ته حرفتي بس آهي.

فصل چوٿون

دربيان محبت

بيان فضيلت محبت

محبت هڪڙو اسرار الهي ۽ وصف ذاتي آهي. جڏهن خود خدا تعاليٰ ڪنهن بندي کي خاص پنهنجي دوستي ۽ وصال لاءِ ٿو گهري ته انهي جي دل ۾ پنهنجو عشق ۽ محبت داخل ٿو ڪري. پوءِ جيڪو به حق تعاليٰ کي دوست ۽ پيارو ٿو رکي ته پاڻ مولا به انهي کي دوست ۽ پيارو ٿو رکي جيئن قوله تعاليٰ يَحِبُّهُمْ وَ يَحْبُوهُمْ. مطلب ته مسلمانن جو هند ۽ انسانيت جو اصول محض مولا جي محبت ۽ توحيد آهي. پوءِ جنهن جي دل ۾ مولا جي محبت ۽ دوستي نه آهي ته انهي جي مسلمانن ۾ مشڪل ۽ انساني محال آهي. ڇو جو سواءِ بيخ جي ڪوئي وڻ قائم ٿي نه ٿو سگهي. تڏهن هر انسان کي مولا جي محبت جو نهال پنهنجي دل ۾ ويهارڻ ضروري آهي بلڪ هن دفتر ۾ جيڪو به بيان ٿيو آهي سو سڀ محض مولا جي محبت جي پيدا ڪرڻ لاءِ ٿيو آهي. محبت جا ٽي درجا آهن، هڪ عام پيو خاص ٿيون اخص.

بيان درجات محبت

محبت جو اول عام درجو اهو آهي ته بندو حق تعاليٰ جي امر ۽ نهئي جو ڪم سڀ بجا ڪري. امر جو ڪم جيئن نماز ۽ روزو. حج ۽ زڪوات وغيره ۽ نهئي جو ڪم جيئن شرڪ ۽ ربا. ۽ ڪفر ۽ نفاق. فحش ۽ زنا. ڪوڙ ۽ ربا وغيره. جيڪڏهن امر جو ڪوئي ڪم پورو ٿي نه سگهي يا نهئي جي ڪا خطا پوي ته دل ۾ پشيمان ٿي انهي تقصير جي معافي گهري. ڇو ته اهو نتيجو اصل دوستي جو آهي جو جيڪو شخص ڪنهن کي دوست رکندو ته انهي جو امر ۽ نهئي به ضرور بجا ڪندو. جيڪڏهن انهي جي امر ۽ نهئي ۾ ڪوئي ڪم پورو ٿي نه سگهندو ته ضرور وڃي انهي کان عذر تقصير جو گهرندو. جي ائين نه ڪندو ته دوستي هلي نه سگهندي. ٻيو ته حق تعاليٰ کي دل ۾ سڀ کان وڌيڪ زور رکي پر ائين هر ڪو ٿو چڱو مولا مان کي سڀ کان وڌيڪ زور دوست آهي مگر انهي جي آزمائش ڪرڻ پاڻ کان بايد آهي. جيئن جو به ڪم هڪ وقت درپيش اچي. هڪ ديني ٻيو دنيوي. پوءِ جي ديني ڪم اڳي ڪيا ته ڄاڻ جو مولا وڌيڪ زور دوست آهي ۽ جي دنيوي ڪم اڳي ڪيا ته دنيا. جيئن نقل آهي ته هڪڙي شخص کي پاڻي جو وارو به آيو ۽ اُٺ به گم ٿيس ۽ جمعي جي نماز جو وقت به آيس آخر اهي دنياڻي ٻئي ڪم ڇڏي اول وڃي جماعت سان نماز پڙهيا. جڏهن موٽي گهر آيو ڏسي ته اُٺ پائڻين گهر ۾ بيٺو آهي. گهر واري کان پڇيا جو اُٺ ڪنهن آندو. زال چيس ته مان گهر ۾ ويئي هيس اوچتي ڏسان ته اُٺ پچندو ٿو اچي. پوءِ اتي ٻاهر نهاريم ته هڪڙو ناهر اُٺ کي لوڏي آئي گهر پچاءِ موٽيو ٿو وڃي. تنهن کان پوءِ وڃي پوک کي ڏٺا ته اها به پائڻين پاڻي سان ڀريل هئي. تڏهن ته ويچارو پنهنجي دل ۾ ڏاڍو خوش ٿي وري گهر اچي مولا جي درگاه ۾ شڪر گذار ٿي ويٺو. مطلب ته جيڪو به دنياڻي ڏٺا ڇڏي مولا ڏانهن منهن ڪندو ته انهي جو ڪم سڀ پائڻين مالڪ پورو ڪندو. ٻيو ته هي دنيا مثل پاڇاءِ جي آهي پوءِ جيڪو تنهن جي پوئتون پوندو به پهچي نه سگهندس ۽ جيڪو

پنيء ڏيندس ته پاڻهين انهي جي پوئتون پڄندي ايندي - والله يختص من يشاء - پيو خاص درجو اينن آهي ته دنيائي ڏنڌا سڀ ڇڏي ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي رات ڏينهن ڇڙو مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي ۽ دل ۾ سواءِ مولا جي ٻي ڪنهن به شئي کي دوست نه رکي - ڇا مال ۽ مڏي - ڇا خويش ۽ قريب مگر شيخي حقيقت ۾ غير نه آهي رب تعاليٰ ۽ رسول جي دوستي کي هڪ ڄاڻي - جيئن آيت شريف - فَأَوْحِي إِلَي عَبْدِهِ مَا أَوْحِي ۽ حديث شريف مَن رَأَىٰ رَأَىٰ اللَّهَ تَعَالَىٰ - بلڪ مولا جي طرفون ساري مخلوقات کي دوست رکڻ مناسب آهي - ڇو جو قاضي عالم انهي جي ذات جو ظهورو آهي جيئن قوله تعاليٰ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ - ۽ حديث شريف كُلُّ شَيْءٍ مِنَ النُّورِ وَأَنَا مِنَ النُّورِ - يَهْدِيهِ لِلنُّورِ مَنْ يَشَاءُ تَبُونَ اخَص درجو اينن آهي ته ٻنهي جهانن جون اميدون ۽ مرادان سڀ ڇڏي پنهنجي هوند ۽ هستي کي وڃائي - هميشان حق تعاليٰ جي محبت ۽ وحدت جي بحر ۾ محو ۽ مستغرق رهي - سواءِ مولا جي ٻي ڪا شئي نه ڏسي نه ٻڌي نه گهري نه ڄاڻي - مگر انهي ميدان ۾ وڃي کي رند ٿا رسن نه هر ڪوئي - جيئن حديث شريف طَالِبٌ دُنْيَا كَثِيرًا - وَطَالِبُ الْعُقْبَىٰ قَلِيلٌ - وَطَالِبُ الْمَوْلَىٰ أَوْلَىٰ قُلُ وَالله يختص من يشاء - عشق جي پڪاڻي جو اول نتيجو آهي ته عاشق کي پنهنجي هوند ۽ هستي ننگ ۽ ناموس جي خبر ڪانه پوي - جيئن بيت:

عشق تا خامر است عاشق بست ناموس ننگ.

پخته مغران جنون را کي حا زنجير پا است.

پيو ته موت مٿو لڳي - عاشق کي تان جو موت مٿو لڳي ته ڄاڻ جو اڃا اوري ۽ ڪچو آهي نه پهتل ۽ پڪو - ڇو ته دوست کي دوست ڏانهن وڃڻ کيئن مٿو لڳندو - روايت آهي ته هڪڙو طالب مولا جو پيغمبر صلي الله عليه وسلم وٽ ويو - آخر پاڻ انهي کان پڇيائون جو موت کي کيئن ٿو ڄاڻي - انهي ڪجهه نه ڪچو تڏهن پاڻ فرمايائون ته جي پهتل هجي ها ته موت کي مٿو ڄاڻي ها - اڃا وڃي محنت

رياضت ۾ شاغل ره. هي هي ۽ هاء هاء. محبت جي پڪاني جو آخر
نتيجو اهو آهي ته جيڪڏهن محبت جي وقت ڪو عضوو وڌيو وڃي ته
به خبر ڪانه پوي. جيئن مصر جي زالن يوسف عليه السلام جي ڏني
پنهنجا هت وڌيا ته خبر ئي ڪانه پئي. جڏهن من جييت ۽ مدهوي پيدا
ٿئي ٿي پوءِ جيڪڏهن حقيقي حسن جي ڏني اهڙو حال حاصل ٿئي ته
انهي ۾ ڪهڙو عجب. واللہ يختص من يشاء. بندي کي مولا جو عشق
وڃي تڏهن ٿو لڳي جڏهن پنهنجي نفسي خواهشن کي ٿو ڇڏي نفسي
خواهشان تڏهن ٿيون ڇڏجن جڏهن ڏک بک سان ڏڪر ڏڪر ۾ ٿو پوي
جڏهن سر ۽ ساه جو سانگو ٿو ڇڏي. پوءِ جنهن پنهنجو سر ۽ ساه
رياني راه ۾ ڏنو ته ڄاڻ جو اهو وڃي پنهنجي محبوب سان پئو. مطلب
ته محبت جي ميدان ۾ نان جو ڪوئي سر ۽ ساه خرچ نه ڪندو ته مولائي
سان ملي ڪين سگهندو. جيئن قوله تعالى لَنَسْتَأْتِيَنَّكَ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا
نُحِبُّونَ. ۽ مثنوي:

مشتري يٰ من خدا هت مرا. ميڪشد با لاکه الله شتر،
خون بهار من جمال ذوالجلال. خون بهائي خود خورم کسب حلال.
الله بس باقي هوس. جائي ڪوئي کس آهي ته هڪ حرفتي بس
نه ته گل به خار ۽ خس آهي.

اقوال متفرقه

عاشقن جي نزديڪ سواءِ سک ۽ سوز فڪر ۽ خيال جي ڇڙو
ڌڪر ڪرڻ محض غفلت ۽ بيڪاري آهي. نه عبادت آهي نه بندگي.
جيئن بيت:

بر زبان تسبيح دردل گناه خرم،
اين چنين تسبيح کي دارد اثر.

جيڪڏهن ڪوئي بندو چڙي ماڻهن جي منوتي ۽ ظهوري لاءِ زهد
۽ عبادت ٿو ڪري ته ڄاڻ جو اهو اڃا مولا کي رنج ۽ ناراض ٿو ڪري
نه خوش ۽ راضي. جيئن نقل آهي ته هڪڙو ٻوڙو شخص ڪنهن امير
جو همسايو هو تفديرن اهو امير هڪڙي پيري سخت بيمار ٿي پيو تڏهن

ٻيا ماڻهو به انهي جي پيڄڻ جي لاءِ پني ويا ۽ انهي ٻوڙي به وڃي پڇيس
 جو مير صاحب جوڙ آهي؟ ته انهي چيو جو مران ٿو - ٻوڙي چيو
 الحمد للہ پوءِ پڇيائينس ته ڪجهه ڪاڏو آئي امير چيو ته زهر ڪاڏو اٿم
 ٻوڙي چيو نوش جان - پوءِ پڇاءِ جو ڪجهه گهر ۾ گهميون آهي؟ امير
 چيو ته ملڪ الموت گهر ۾ گهميو آهي - ٻوڙي چيو ”پير مبارڪ“ آخر
 ٻوڙو وري گهر ۾ وڃي خوش ٿي ويهي رهيو - جو مان هاڻي امير
 صاحب کي ڏاڍو خوش ڪري پرچائي آيس - پر حالانڪ اڃا انهي کي
 رهندو رنج ڪري ۽ رسائي آيو - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جيڪڏهن ڪوئي
 چڙو مولا جي ديدار لاءِ زهد ۽ ذڪر فڪر ٿو ڪري ته اهو به اڃا طالب
 ديدار جو آهي نه عاشق يار جو - بلڪ عاشق صادق اهو آهي جو سواءِ
 پنهنجي مطلب جي مولا کي ياد ڪري - جيئن نقل آهي ته سلفن کان
 هڪڙو فقير هيو آخر انهي وقت جي پيغمبر کي خدا تعاليٰ فرمايو ته
 وڃي انهي فقير کي چئو جو اجايو زهد ۽ عبادت ٿو ڪرين تنهنجي ڪا
 شئي قبول ناهي - چو جو تقدير ۾ تنهنجي جاءِ دوزخ ۾ بڻجي وئي - پوءِ
 انهي پيغمبر وڃي فقير کي اهو پيغام پهچايو - جڏهن فقير اهو حال
 ٻڌو ته دل ۾ ڏاڍو خوش ٿي گل وانگي کليو - تڏهن اهو پيغمبر عبرت ۾
 اچي انهي کان پڇاءِ جو اي فقير جڏهن پاڻ پرودگار توکي ايئن فرمايو
 تون اڃا به خوش ٿو ٿئين - اهو سبب ڇا آهي؟ فقير چيو ته اي پيغمبر
 مان پنهنجي دل ۾ ايئن سمجهندو هم جو مان کي خدا تعاليٰ جي
 ساري خدائي ۾ جاءِ ڪا نه هوندي - بهشت به انهي جو آهي ۽ دوزخ به
 انهي جو هي ته پنهنجو وڏو فضل ۽ ڪرم ڪيائون جو پاڻ مان کي ياد
 ڪري پنهنجي خدائي جي ڪنهن ڪند ۾ جاءِ ڏنائون اڃا به مان خوش نه
 ٿيان؟ تڏهن اهو پيغمبر حيرت ۾ حيران ٿي ويو - آخر آواز آيس ته اي
 پيغمبر عاشق مولا جا اهي آهن - جو سواءِ پنهنجي مطلب جي مالڪ
 کي ياد ٿا ڪن - مولا جا عاشق اهڙا به ٿيا آهن جو توڙي سو بار ٽن
 ٽراڻي پي ٻڌائون ته هڪ قدم به پوئتي نه هڻيا - بلڪ انهي کان به اڃا
 اڳتي قدم وڌيڪ زور پئي وڌائون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - عاشق ڪامل

اهو آهي جو سختي ۾ يار کي نه وساري . جيئن بيت:

حديث عشق زان بطل منيوش.

که در سختي کند يار فراموش.

فقير عارف اهو آهي جو جيڪا بلا ۽ آفت نازل ٿئي ته انهي کان به ڊڄي نه ڀڄي . جي ڏنو ۽ ڀڳو ته اڃا عامي آهي نه عارف . جيئن بيت:

اگرز کوه فرو غلظد آسيا سنگي.

نه عارف است که از راه سنگ برخيزد.

مگر هاسڪار بلا جي وات ۾ هٿ وجهڻ نا مناسب آهي . پر عام جنهن کان ٿو ڀڄي خاص تنهن کي ٿو سڏي . جيڪڏهن ڪوئي ڪنهن کي قحط ۽ مرض يا ڪنهن ٻي بلا جي اچڻ ۾ شڪ ۽ ناراض ٿو ٿئي ته انهي جي اڃا ايمان ۾ شڪ آهي . فقير مڪمل اهو آهي جنهن جي دل حيات آهي ۽ نفس موتل . پوءِ جيڪڏهن انهي کي ويس ۽ خرقو . ٻئي ۽ لنگر ناهي ته ڇو جو نه هجي . جيئن بيت:

درويش نيڪ سیرت فرخنده روه را.

نان رباط و لقمه درپوزه گو مباش.

فقير نارڪ اهو آهي جو ڪجهه نه هجيس ته به ڪنهن کان ڪجهه نه گهري . بيت:

گر مهی خواهی تو دیدار الاهی.

هیچ گه از هیچ کس چیزی نخواه.

فقير حڪيم اهو آهي جو سواءِ حڪمت جي ڪوئي ڪم نه ڪري . ڇا ٿو ٿي ڇا فعلي . جيئن ابیات:

سخت آنکه کند حکیم آغاز.

یاسر انگشت سوتر لقمه دراز.

که زنا گفتش خلل زاید.

یا زنا خور نش بجان آید.

فقير صوفي سو آهي جو بشر صفت کان صفا هجي . تصوف

آهي دل مولا سان گڏ ڪرڻ ۽ وجود ويران - پر وجود جو ويران ڪرڻ
 سواءِ درد ۽ غم جي - رنج ۽ محنت جي محال آهي بلڪ آدم زادي کي
 هن جهان ۾ پروردگار محض درد ۽ غم لاءِ پيدا ڪيو آهي - پوءِ جنهن
 کي مولا جو درد ۽ غم نه آهي ته اهو چڙو جانور ۽ حيوان آهي نه آدمي
 نه انسان - جيئن بيت:

دريڻ دنيا ڪسے بيغم نہ باشد،
 اگر باشد بني آدم نہ باشد.

جيڪو ماڻهو جو ماري آهي - سو فقير جو سچڻ - سور ۽
 سختي جهڙي چڱي چيز ۾ مددگار فقير لاءِ ساري جهان ۾ ٻي ڪا
 شئي ڪانهي. نقل آهي ته هڪڙي فقير جڏهن الهي بارگاه ۾ وقت لڌو
 ته عرض ڪيا جو اي پروردگار تنهنجي انهي خلاف چالي جو سبب ڇا
 جو هر ڪو پنهنجي دوست کي پالي ۽ دشمن کي ٿو ماري ۽ تون
 پنهنجي دشمن کي پالين ۽ دوست کي ٿو مارين - پاڻ فرمايائون ته اي
 فقير ادب نگاه رک مان جڏهن ڪنهن بندي کي ٿو ماريان ته انهي جو
 خون بها خود پاڻ ٿو ٿيان - پاڻ پروردگار حديث قدسي ۾ فرمايو آهي ته
 جڏهن مان ڪنهن کي دوست ٿو وٺان ته اول انهي کي ڏکن ۽ بکن سان
 ٿو ڳاريان - جڏهن ڳري ٿو ته انهي کي پنهنجي سوز ۽ فراق ۾ ٿو ماريان
 - جڏهن مري ٿو ته پوءِ انهي جو خون بها مان پاڻ ٿو ٿيان. هي هي ۽
 هاڻ هاو - سواءِ درد ۽ غم - عشق ۽ محبت مولا جي ٻي سڀ حيواني ۽
 مماتي آهي نه انساني نه حياتي - بلڪ جنهن جي دل مولا جي عشق
 سان جيئري ٿي ته اهو هميشان حيات ۽ باقي آهي - جيئن قوله تعاليٰ
 ۽ حديث قدسي **إِنْ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا يُمُوتُونَ بَلْ يَتَقَلَّلُونَ مِنَ الدَّارِ إِلَى الدَّارِ**
 - ۽ بيت:

هر گز نغیرد آنکه دلش زنده شد بعشق،
 ثبت است بر جریده عالم دوار ما.

عشق ۽ دوستي محض مولا جي يادگيري آهي - پوءِ جنهن کي
 يادگيري آهي ته ڄاڻ جو انهي کي مولائي جو عشق به آهي ۽ دوستي به -

نه ته نه - جيئن روايت آهي ته پاڻ پروردگار موسيٰ کي فرمايو ته موسيٰ حق تعاليٰ عرض ڪيو جو اي خدا تعاليٰ تنهنجا دوست ۽ دشمن مان ڪيئن سڃاڻان - پاڻ فرمايائون ته ذاڪر منهنجا دوست آهن ۽ غافل دشمن - ۽ نبينا پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ته جيڪو صبح صادق کان وٺي سج اڀرندي تاءِ ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي مولا جي ذڪر فڪر سان مشغول رهندو ته جيڪي به جهان ۾ چڱا ڪم آهن ته انهي سڀ کان اهو چڱو ڏاڍو ۽ بهتر آهي - وائو يختص من يشاء - جيئن مولا جي دوستي ذڪر ۽ يادگيري ۾ آهي تيئن انهي جو پسڻ ۽ ملڻ بي اميدي ۽ بي چارگي ۾ - جيئن روايت آهي ته حضرت يعقوب عليه السلام جڏهن وڃي حضرت يوسف عليه السلام سان مليو ته بي زليخان جي دل ۾ اچي خيال پيو جو يعقوب عليه السلام نيڪ ۽ پيغمبر هيو ۽ عشق انهي جو حقيقي مان ضعيف زال ۽ بدهيم ۽ عشق منهنجو مجازي - تڏهن اهو وڃي پنهنجي معشوق سان مليو ۽ مان محروم رهيس - اڳتي به مان کي ملڻ جي اميد ڪانهي چو جو يوسف عليه السلام پيغمبر ۽ بادشاهه آهي - مان ڪراڙي ۽ ڪوجهي - اندي ۽ ضعيف - هاڻي اهو مان ڏانهن ڪيئن نهاريندو - هي هي منهنجو ملڻ هاڻي اصل رهيو - آخر جڏهن پاڻ کي دل ۾ ائين گندي ۽ مندي لا اميد ۽ لاچار ڏٺا تڏهن پروردگار جي غفاري جو درياهه موج ۾ آيو - پاڻ وڃي جبرائيل کي فرمايائون ته جلد وڃي حضرت يوسف عليه السلام کي چئو جو سگهو وڃي پنهنجي انهي لا اميد ۽ لاچار عاشق جو حال لهه ۽ انهي جو چارو ۽ علاج ڪر - پوءِ جبرائيل عليه السلام جهٽ ۾ اچي انهي کي پيغام پهچايو - تڏهن يوسف عليه السلام بروقت وڃي بي بي زليخان جي سڀ مراد ۽ مطلب پورو ڪيو - مطلب ته مولا جو طالب ۽ جڏهن ائين پاڻ کي اصل لا اميد ۽ لاچار - نيست ۽ نابود ٿو ڏسي تڏهن وڃي پنهنجي مراد ۽ مطلب کي ٿو پهچي - يهدالله لنوره من يشاء - فقير لاءِ بي ڪنهن ٿي تڪليف ۽ حڪم جي بوند به روا نه آهي - جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم پنهنجن

يارن ۽ اصحابن سان ٻاهر پئي ويا ته اوچتي لڪڙ هٿ مبارڪ مان
ڪري پين - پوء پاڻ وهٿ کان لهي پنهنجو لڪڙ ڪيائون - تڏهن يارن ۽
اصحابن عرض ڪيو ته اي سرور ڪائنات اسان کي امر چو نه فرمايو -
پاڻ فرمايائون جو هڪ ته اوهان کي تڪليف ٿئي ها - ٻيو ته حڪم
ڪيان ها - اهي ٻئي ڪم مان کي ناپسند نظر آيا - تڏهن اوهان کي نه
چيم - هي هي ۽ ها ها.

بيان رحم ۽ خيرخواهي

جيڪڏهن رحم ۽ ترس ڪنهن کان وڌيڪ نه پهچي ته پنهنجي
ٻارن جيترو ته هر ڪنهن تي بايد ۽ لازم آهي ته اتي مولا کي به انهي
تي رحم ڪين ايندو - جنهن تي مولا کي اتي رحم نه آيو - جنهن کي
هتي رحم ۽ ترس به ڪنهن تي نه آيو ته انهي جو چئن محال آهي - چو
ته خدا تعاليٰ جي عدالت گاه به سواءِ فضل ۽ ڪرم انهي جي - ڇڙو
پنهنجي عملن جي مدار تي ڪو به چئي نه ٿو سگهي - بلڪ اتي رحم ۽
احسان به هر ڪنهن تي پنهنجي رحم ۽ ترس جي مدار تي ٿيندو - جيئن
بيت:

چو فردا ڪر اعمال نيڪان نهند،

منازل بمقدار احسان دهند.

نقل آهي ته هڪڙي فقير کي ان جا داڻا ڪاڻئون خيرات مليا -
اهي بدڪري پنهنجي گهر ڪڍي آيو - جڏهن بد ڪولياءِ ته ان به هڪڙي
ڪيولي نظر آيس - ساڳئي وڃي جا ٿئون ان کيو هواءِ اتي نيشن ڇڏيا -
چو جو مٿان ويڇاري پنهنجي سنگت کان ڌار ٿي ماندي ۽ ارمي رهي -
فقير کي سڀ سهدار تي به اهڙو رحم ۽ ترس ٿو ڪبي - والله يخنص من
يشاء - نيڪ نيتي ۽ خير خواهي به جيڪڏهن ڪنهن کان وڌيڪ نه
پهچي ته پاڻ جيترو ته سڀ ڪنهن سزا وار سان لائق ۽ لازم آهي -
جيڪڏهن پنهنجن جهانن جي بادشاهي ڪنهن گداگر کي ڏين ته فقير
پنهنجي دل به چوي جو اڃا پيو به ڪجهه هجي ها ته انهي مسڪين کي
ملي ها هي هي ۽ ها ها - ٻين جي عيبن کان

چشم پوشي ٿي ڪپي ۽ پنهنجن ۾ نهارڻ. فقير توڙي ٻي ڪنهن کي ڪنهن بد ڪم ۾ توڙي ته به پنهنجي ۾ پنهنجي ٿو وڃي. جو مٿان انهي جي اها پوئين بدي آهي ۽ منهنجي پوئين نيڪي. طالب جيئن گناه کان ٿو وڃي عارف تيئن ڪفر کان ڇو جو اها خبر ته ڪنهن کي ناهي جو تقدير ۾ الائي ڇا گذريو ته مرڻ جي وقت شل ڪافر نه ٿي مران. ماڻهون جي دل ۾ مڙني چار سڏ ٿا ٿين. هڪ نفساني. ٻيو شيطاني. ٽيون ملڪاني ۽ چوٿون رحماني. نفساني سڏ آهي جيئن عيش عشرت. خوشي ۽ لذت. صحت ۽ فرحت. زيب ۽ زينت نام ۽ عزت وغيره ازين قسم. شيطاني سڏ آهي جيئن مڪر ۽ حيلو. فريب ۽ فتنو. فخر ۽ ڪينو وغيره ازين قسم. ملڪاني سڏ آهي. جيئن ذڪر ۽ فڪر. زهد ۽ تقوا. طاعت ۽ عبادت وغيره ازين قسم. رحماني سڏ آهي جيئن شوق ۽ ذوق. سوز ۽ فراق. حب ۽ اشتياق وغيره ازين قسم. فقير کي انهي سڀن سڏن جو سڃاڻڻ ضروري آهي ڇو جو نفساني ۽ شيطاني سڏ کي ڇڏڻ ٿو ڪپي ۽ رحماني کي وٺڻ. يهدالله لنوره من يشاء. هن جهان ۾ سواءِ ٽولي انبيائن ۽ اوليائن جي ٻي سڀ ناداني ۽ حيواني آهي نه سياڻپ ۽ انساني. بلڪ انبيائن ۽ اوليائن جي ڪم کي پنهنجي قياس تي وٺڻ يا تن جي ڪنهن خصلت کي خراب سمجهڻ. خاص خطا ۽ زبان آهي. ڇو جو بعض ڪم عامن لاءِ نيڪ آهن ۽ خاص لاءِ بد ۽ بعض ڪم خاص لاءِ نيڪ آهن ۽ عامن لاءِ به تڏهن عام کي خاص تي خطا وٺڻ محض خطا آهي جيئن مثنوي رومي عليه الرحمت:

ڪار پاڪان راقيان از خود مگير. گرچه باشد در نوشتن شير شير،
اين نباشدو ديود اي مرغ خاک. بحر قلزم را زمرداري چه باک،
کو بدل گشت و بدل شرڪار او. لطف گشتو نور شد مرئار او،
او اگر زهري خورد شهدي شود. تو اگر شهدي خوري زهري بود،
درحق او مدح و درحق تو ذم. درحق او شهد و درحق تو سمر،
درحق او نيڪ درحق تو بد. درحق او خوب درحق تو درد،
هان هان ترک حسد کن با مهان. ورنه و ابليسے شور اندر جهان،

صبر ڪن ٿا باز ڳرند ڊهر تو سر - ورنه چون موسيٰ شوي دور از خضر،
هيچ قومسي را خدا ويران نکرد - ٿا دل مرد خدا ماند يدرد.
مولا جي طالب کي ايڏو خوف مست شينهن ۽ نرا زدهاڻ کان به
تڻو کڻي جيڏو خوف خوڻشن ۽ دنيائي دوستن کان - ڇو جو اهي بلائون
ڇڙو جسم کي جدا ٿيون ڪن ساه ڪون ۽ اڻهي قريپ مولا کي ڌار ٿا
ڪن ارواح ڪون - جيئن مثنوي مولوي عليه رحمت:

ڪم بترس از شيرو اودرهائز - زاشنايان و زخريشان ڪن حذر.

جيڪڏهن ڪوئي دانشمند انهي قول کي خلاف ذالقربيٰ جي ٿو سمجهي
ته اهو اڃا فلا تَطْلَعُهَا ۽ وَتَبْتَئِلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً - جي راز کان محض بي خبر
آهي - الفرض جيئن فقير کي خوڻش ۽ قريپ کان خوف ۽ پٺو ٿو جهڳائي
تيئن ڪاوڙ ۽ حرام کان پرهيز ۽ دوري لازم آهي - ڇو جو ڪاوڙ جي
هڪ ذري جي وقت به اڪيون حق بين بند ٿيون ٿين ۽ حرام جي هڪ
لغمي جي کاڌي به چاليهن ڏينهن تاءِ قلب ڪارو ٿو رهي - ڪوڙ ۽ گلا
چوري ۽ بدڪاري کان به بدتر آهي تڏهن پاڻ پروردگار ڪوڙن تي لعنت
فرمائي آهي ۽ گلا کي گوشت موند پاءِ ماڻهو جو قوله تعاليٰ لَعْنَتَ اللّٰهُ
عَلَيَّالْكَاذِبِينَ - وَلَا يَغْتَبُ بَعْضُكُم بَعْضًا اِيْحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَّا كُلَّ لَعْمٍ
اُخِيهِ مَيْتًا - چغلي ۽ فتني انگيزي جهڙو بد ڪم ساري جهان ۾ پيو
ڪوئي ڪونهي - قريپ ۽ دعا بازي اڃا انهي کان به ابتر آهي - رواج ۽
رشوت کان پوءِ ڪفر جي ٿي اچي - حسد ۽ فخر کان پوءِ شيطان جي
- ظلم ۽ نفاق هڪڙو الهي قهر ۽ غضب آهي پوءِ جنهن بندي تي پاڻ
پروردگار قهر ۽ غضب ٿو اچي ته انهي کان اهو پيشو ٿو ڪرائي - مراني
کان مشرڪ به چڱو آهي ڇو جو شرڪ ڪندڙ ڪافر ٿو ٿئي ۽ ربا
ڪندڙ انهي کان به ابتر - جيئن حديث شريف: اَلرِّبَا اَشَدُّ مِنَ الْكُفْرِ -
بخيل ۽ شومر کان پاڻ مالڪ به بيزار آهي - جيئن روايت آهي ته هڪڙي
ڏينهن پيغمبر صلي الله عليه وسلم ڪعبي شريف ۾ تشریف فرما ٿيو ته
اتي هڪڙو شخص ڏاڍي دانهه ۽ زاري ۾ ڏٺاءِ - پاڻ فرمايائون ته اي
شخص ڇو اهڙيون داهئا ۽ زاريون ٿو ڪرين - انهي چيو ته منهنجو گناه

وڏو آهي تڏهن زاديون ٿو ڪيان. پاڻ فرمايائون ته زمين کان به وڏو آهي
انهي چيو ته وڏو. پاڻ فرمايائون ته آسمانن کان به وڏو آهي. انهي چيو
ته مولا جي غفاري جو درياه وڏو آهي. پاڻ فرمايائون ته ڪهڙو گناه آهي
انهي چيو ته جڏهن ڪوئي سوالي يا مهمان منهنجي گهر ڏانهن ٿو اچي
ته منهنجي دل ۾ چر ۽ باهر تي لڳي. تڏهن پاڻ فرمايائون جو ڀڄي مان
کان پاسي ٿي ته تنهنجون چشمان مان تي نه پون هي هي ۽ هاء هاء. -
فقير تي جيڪو به ڏک ۽ پڪ يا بلا ۽ آفت نازل ٿئي ته انهي کي محض
مولا ڏانهن ڄاڻي. جيڪڏهن ٻي ڪنهن پاسي کان ڄاڻاء ته محبت جي
ميدان کان ئي ٻاهر سڌيو ويندو. جيئن نقل آهي ته هڪڙو شخص وڃي
ڪنهن بادشاه جو نوڪر پيو. آخر ڪن ڏينهن کان بعد ڪنهن ڏوه
جي سببون پاڻ بادشاه انهي جي تنخوا گهٽ ڪرائي ڇڏي. تڏهن انهي
سپاهي دل ۾ خيال ڪيو ته پوء سپاهن. دشمني ڪري منهنجي تنخوا
گهٽ ڪرائي آهي. نيٺ جمعدار کان بددل ٿي وڃي انهي کي چيائ ته
منهنجي تنخوا ڇو گهٽ ڪرايئي. انهي چيو ته تنهنجي تنخوا نائب گهٽ
ڪرائي آهي پوء نائب کان بد دل ٿي وڃي انهي کي چيائين ته منهنجي
تنخوا ڇو گهٽ ڪرائي انهي چيو ته تنهنجي تنخوا وزير گهٽ ڪرائي آهي
تڏهن وزير کان بد دل ٿي انهي کي چيائين ته منهنجي تنخوا ڇو گهٽ
ڪرائي وزير چيس ته تنهنجي تنخوا پاڻ بادشاه گهٽ ڪرائي آهي. آخر
لاچار ٿي وڃي بادشاه کي عرض ڪيائ جو اي ڏڻي منهنجي تنخوا ڇو
گهٽ ڪرايئي. بادشاه چيس ته تنهنجي هٿون فلاڻو ڏوه پيو تڏهن
تنهنجي تنخوا گهٽ ڪرايم پوء ته ڏاڍو پشيمان ٿي وري بادشاه کي عرض
ڪيائ جو اي ڏڻي منهنجو ڏوه معافي ٿئي. تڏهن بادشاه چيس اي بي
خبر ۽ نادان جيڪڏهن اڳي اچي مان کان معافي گهرين ها ته ايهو ڏوه
ته معاف ڪيان ها پر اڃا ٻي ڪنهن وڏي درجي ۾ داخل ڪري ڇڏيان
ها. هاڻي ساري اهل ڪار جي دشمني واري ڏوهن جا بار سر تي
چڙهي تنهن ڪري هاڻي معافي ٿي نه سگهندو. بلڪ تون لائق بارگاه
جي به ناهين منهنجي سپاه کان ئي نڪري ٻاهر ٿي. مطلب ته اهي درد

۽ غم - رنج ۽ الم محض انسان جي ڏوهه ۽ گناهه جي سببون نازل ٿين ٿا. تڏهن بندي کي بايد آهي ته جيڪا به بلا ۽ آفت يا رنج ۽ مصيبت نازل ٿئي ته انهي ۾ خاص پاڻ کي ڏوهدار ۽ سزا وار سمجهي - جيئن هڪڙي فقير جو قصو آهي ته جڏهن ڪا بلا ۽ آفت يا قحط ۽ مصيبت نازل ٿيندي هئي ته پاڻ اصل حيران ۽ پريشان ٿي ويندو هو. چو جو متان اها بلا ۽ مصيبت منهنجي ڏوهه ۽ گناهه جي سببون نازل ٿي آهي. پيو هڪڙو فقير هر صبح کي اٿي اول ائيني ۾ پنهنجو منهن ڏسندو هو جو متان ڪنهن ڏوهه ۽ گناهه سببون ڪارو ٿيو نه هجي.

بيان خوف ۽ رجا

بندي کي خوف خدا تعاليٰ جو ايترو بايد آهي جو جيڪڏهن سچو فرمان ٿئي ته تقامي مخلوقات کان هڪڙو شخص ورتو ويندو ته ائين دل ۾ چاڻي جو اهو مان هوندس. ۽ اميد ايتري لازم آهي جو جيڪڏهن امر اچي ته ساري مخلوقات کان هڪڙو شخص ڇڏي ويندو ته به دل ۾ ائين چاڻي جو اهو مان هوندس. پر اها اميد محض مولا جي مهر ۽ رحمت مون ٿي جهڳائي. جيئن قوله تعاليٰ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَتِ اللَّهِ. ۽ جيڪا اميد هستي ۽ حجت جي آهي ته اها محض خطا ۽ حرام آهي. جنهن پنهنجي حج ۽ هستي جي اميد ۽ آسرو ڪيو ته اهو صفا خالي ۽ محروم ٿي ويو. جيئن روايت آهي ته جڏهن پروردگار آدم عليه السلام جو وجود جي موجود ڪرڻ جو خيال ڪيو ته عرش ڄاتو جو مان سڀ کان معظم ۽ مڪرم آهيان اهو ضرور مان کون ٺهندو ۽ آسمانن ڄاتو ته اسان وڏا آهيون سو اسان کان ٺهندو ۽ جبلن ڄاتو ته اسان وڏا آهيون اسان کان ٺهندو. ۽ زمين ويچاري ڄاتو ته مان سڀ کان هيٺ ۽ هيٺي آهيان مان کان اصل نه ٺهندو. تڏهن پاڻ پروردگار ملائڪن کي فرمايو ته وڃي زمين کان مٺ مٽيءَ جي ڪٽي آڻيو. هو ته جڏهن سليمان عليه السلام تي منڊي لٿي ته آڳوڻي ڄاتو جو مان سڀ کان سهر ۽ ٿلهو آهيان اها مان ۾ پوندي. ۽ ٻن سڀن آڱرين خيال ڪيو ته اسان وڏيون آهيون اسان ۾ پوندي. ۽ ڇيڇ ويچاري نا اميد رهي جو

مان سڀ کان سنهي ۽ ننڍي آهيان مان ۾ اصل نه پوندي - تڏهن موليٰ
 ڏانهن امر صادر ٿيو ته اها مندي چيچ ۾ وجهه - عجب اسرار الهي جو
 جيڪي حجتني ۽ بااميد شيون هيون ته اهي وڃي مراد ۽ مطلب کي
 پهتيون تڏهن بندي کي بايد آهي ته پاڻ کي هميشه سڀ کان هيٺ ۽
 هيٺو - گندو ۽ گنهگار ڄاڻي - نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن بايزيد
 بوستامي رحمت الله عليه پنهنجي اهل مجلس کان پڇو جو جيڪڏهن
 ڪوئي پڙهو ڏيئي ته ساري مخلوقات کان ڪير گندو آهي - تڏهن ڪنهن
 به ڪين ڪچو - پاڻ فرمايائون جو مان چونڊس ته مان سڀ کان گندو
 آهيان - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جڏهن ڪوئي پاڻ کي اصل بيقدرد ۽ بيقيمت
 ٿو ڄاڻي تڏهن وڃي مولا وٽ ڪجهه قدر ٿو لهي - نقل آهي ته هڪڙو
 شخص ڪنهن جهنگ ۾ گهمندو ويو ته ڪٿي جو آواز ڪنين پيس -
 اوڏانهن نهاريا ته هڪڙو جهوپڙو نظر آيس - آخر وڃي انهي جي اندر
 نهاريا ته ڇڙو هڪڙو فقير ويٺو هو - اتي جهٽ تاءِ بهي ساڳي پوٽي
 موٽيو - تڏهن انهي فقير چيس ته ڪٿي جو آواز ٻڌ آئين انهي چيو ته
 هائو - فقير چيو ته اهو آواز مان ڪيو آهي جو فقيرن کان ٻڌم ته تان
 جو ڪوئي پاڻ کي اصل بيقدرد نه ڄاڻندو ته مولا وٽ ڪجهه قدر لهي نه
 سگهندو - پوءِ ڏٺم ته ڪٿي جهڙو بيقدرد ٻيو ڪو سهدار ڪونهي تڏهن
 ڪٿي وانگي اهي ڪوڪان پئي ڪيم - هي هي ۽ هاءِ هاءِ - جيڪڏهن
 ڪوئي پنهنجي اندر ۾ فڪر سان نھاري ته اهو وجود ڇڙو ڍونڍ آهي
 سو به گند ۽ بدبو کان پريل - جي مرڻ کان بعد ڪوئي ميت ڇڙا چار
 ٻهر ٻاهر پوي ته ڀرسان به ڪونه لڳندس - جي لاچار ڪوئي قريب پورڻ
 لاءِ ويندس ته به نڪ تي ڪپڙو رکي پوءِ نيسي پوريندس - پوءِ اهڙي ڪئي
 شئي تي ناز ۽ وڏائي ڪرڻ محض بندي جي بيوقعي ۽ ناداني آهي نه
 عقل ۽ دانائي - نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن ابوالحسن خرقاني عليه رحمت
 پاڻ پنهنجي فقيرن جي ٽولي سان دعوت جي لاءِ ڪنهن شهر ۾ پئي ويا
 ته اوچتي پاءِ خاني جي ڀرسان گذريين - تڏهن سڀ فقير نڪ تي ڪپڙو
 ڏئي لنگهن لڳا - پاڻ اهو بزرگ اتي بيهي رهيو - پوءِ انهي فقيرن عرض

ڪيو ته قبل اتي بڊيو آهي. ڇو ٿا بيهو. پاڻ فرمايائون ته انهي گند اسان سان ڳالهايو آهي. فقيرن چيو ته ڇا چيائ. پاڻ فرمايائون ته چيائ جو ڪلهه اسان عجيب ميرا ۽ لذيق طعام هو سي. ڇڙا رات جا چار پهر اوهان جي پيٽ ۾ پيا سي ته ايئن گند ۽ بڊبون ٿي ويا سي. اڃا اوهان اسان کان نڪ ٿا جهليو. تڏهن سڀ فقير دل ۾ ڏاڍو پشيمان ۽ عبرت پذير ٿي روانا ٿيا هي هي ۽ هاء هاء.

بيان خدمت

فقير جي سرموڙي آهي خدمت ۽ جهڪائي نوڙت ۽ فنائي. پوء جنهن خدمت ۾ تواضع ڪيو ته جان جو او مقبول ۽ مخدوم ٿيو ۽ جنهن پاڻ کي ڏٺو ته اهو معزول ۽ محروم رهيو جيئن بيت:

هر ڪم خدمت ڪرد او مخدوم شد
هر ڪم خود را ديد او محروم شد.

روايت آهي ته يوسف عليه اسلام جي وقت ۾ هڪري پيري ڏاڍو قحط سالي ۽ ڏڪر پيو. پاڻ پروردگار وحي جبرائيل سان فرمايس جو پنهنجي ملڪ جي سڀن ماڻهن کي سڏائي ماني ڏي. پوء يوسف عليه السلام پنهنجي ولايت جا سڀ ماڻهو سڏائي. ماني ڏيڻ شروع ڪئي. تڏهن جبرائيل عيل السلام چيس جو مالڪ ٿو فرمائي ته جيستائين تنهنجي ملڪ جا سڀ ماڻهو نه اچن ته اڳي ڪنهن کي به ماني نه ڏي. يوسف عليه اسلام چيو جو سڀ ماڻهو آيا آهن. جبرائيل چيو ته زليخان اڃا نه آئي آهي. يوسف عليه اسلام دل ۾ خيال ڪيو ته ڪوئي ماڻهو سندس سڏائڻ لاءِ روانو ڪيان. تڏهن موليٰ کان ڪتاب آيس ته مان جو رب العالمين ۽ احڪم الحاکمين آهيان ته پاڻ تمامي مخلوقات کي صبح شام سڏائي هميشان پنهنجي قندوري تي ماني ٿو ڏيان ته مان کي ڪنهن کان به عار نه ٿو اچي ۽ توکي ڇڙو زليخان تاء وڃڻ ۾ ميار ٿي ٿئي. تڏهن پاڻ يوسف عليه السلام انهي جي سڏائڻ لاءِ روانو ٿي ويو. جڏهن اهڙن مردن تي ڇڙو ايتري کان به ايڏو عتاب نازل ٿيو پوءِ پيو ڪير آهي جو ڪنهن جي خدمت ۽ نوڙت کان آر ۽ وڌائي ڪري

سگهندو. هي هي ۽ هاء هاء. مولا جي طالب لاءِ تنهائي ۽ چپي جهڙي چڱي چيز هي ڪاشني ڪانهي. جيئن حديث شريف. اَلْفَيْتَ عَشْرَتَ اَجْزَاءٍ تَبِعْتَ مِنْهَا فِي السُّكُوتِ وَ اَحَدَتٌ مِّنْ هَافِي الْوَحْدَةِ. نقل آهي ته هڪڙو فقير هميشه هيڪڙو جهنگ ۾ مولا جي ذڪر فڪر سان مشغول رهندو هو. هڪڙي ڏينهن ٽي چا ماڻهن شهر جا گڏ ٿي انهي جي زيارت لاءِ ويا. آخر وڃي انهيءَ جي ڀرسان ويهي رهيا تان جو چار پهر گذري ويا ته تن سان ڪجهه به نه ڳالهايا. نيٺ انهن عرض ڪيو جو فقير صاحب اسان تنهنجي زيارت لاءِ آيا آهيون مهرباني ڪري ڪجهه اس کي نصيحت فرمايو تڏهن پاڻ فرمايائون ته فلاڻي بزرگ کان وڃي هدايت پڇو مان کي ڳالهائڻ جي واند ڪانهي. ٻيو هڪڙو فقير مڙئي چوندو هو ته منهنجو دوست اهو آهي جو جڏهن مان بيمار ٿيان ته منهنجي پڇڻ لاءِ نه اچي ۽ منهنجي ڀرسان لنگهي ته مان کي سلام نه ڏيئي. والد يختص من يشاءَ.

مولا جي طالب کي پهرين شروعات ۾ شهرت ۽ ظهوري کان پاسي ٿيڻ ضروري آهي. ڇو جو متان ڪنهن نفسياتي عيش ۽ عشرت ۾ پئجي رهي راه کان رندجي پوي. هڪڙا طالب مولا جي اهڙا به ٿيا آهن جو ڄاڻي مشهوري ۽ ظهورو ٿيندو هيو ته انهن ڇڏي وڃي هي ڪنهن ناشناس جاءِ تي ويهي مولا جي ذڪر فڪر ۾ مشغول رهندا هئا. ٻيو ته جيڪڏهن ڪنهن رهڻ جي جاءِ سان دل بستگي ٿيندي هيس ته انهي جاءِ کي ڇڏي وڃي هي ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ عمر گذاريندا هئا. روايت آهي ته عيسيٰ عليه السلام کي هن جهان ۾ رهڻ جي جاءِ اصل ڪانه هئي تڏهن ڪوئي چوندو هين جو اوهان کان ڪا جاءِ جوڙايون ته به پاڻ نه مڃيندا هئا. نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪن معتقد ماڻهن سخت ڪري وٺڻ. جو رخصت ڏيو ته اوهان لاءِ ڪا جاءِ جوڙايون. تڏهن لاچار ڄاڻي چل جي جاءِ هئي پاڻ فرمايائون ته اتي وڃي جاءِ جوڙايو. پوءِ انهن عرض ڪيو جو اي ڏٺي اتي ته هر سال درياه چل ٿو ڪري. جي اتي جاءِ جوڙائيندا سي ته اسان جو پورهڻو

برباد ۽ زبان ٿي ويندو. پاڻ فرمايائون ته هي جهان سارو چل جي جاء آهي. پوء جيڪو به تنهن ۾ جاء جوڙائيندو ته انهي جو پورهيو ئي سارو برباد زبان آهي. هي هي ۽ هاء هاء.

بيان مذمت بد دعا

فقيرن کي سڀ سور ۽ سختي. تهمت ۽ تڪليف ۾. صبر ۽ سهنداري بايد ۽ لازم آهي. نه ٻي ڪنهن کان پائڻ ۽ نه ٻي ڪنهن تي رنج رهڻ. تان جو ڪوئي ٻي ڪنهن تي رنج ۽ ناراض ٿو رهي ته ڄاڻ جو اهو اڃا اوري ۽ ٿورو پاڻي آهي نه پهتل ۽ بحر محيط. جيئن بيت:

دريا فراوان نشور تيره بسنگ.

عارف کي برنجد تنگ آب است هنوز.

فقير لاء ۽ پٽ ڀارتو ايئن آهي جيئن حاڪم لاء ظلم ۽ زور. روايت آهي ته طوفان کان بعد نوح عليه السلام ڪجهه مٽيء جاٿاڻ ٺاهي پچائڻ لاء نئين آويء ۾ وڌا. آخر پچڻ کان پوء کولي ڏٺا ته سي سڀ ٿان ڀڳا پيا آهن. پوء پاڻ ڏاڍا غمگين ۽ مرنجها ٿيا. تڏهن پاڻ پروردگار جبرائيل عليه السلام سان فرمايس ته اي نوح عليه السلام تنهنجا ڇڙا بي ساها ٺڪر جا ٿان ڀڳا ته تون تن کان ڪيترو غمناڪ ۽ موجهو ٿيو آهين. منهنجا ڪيترا سهدار يعني انسان ۽ حيوان جهڙ ۾ زبان ٿي ويا ته مان انهن کان مرنجهو ۽ غمناڪ نه ٿيس. جڏهن نوح عليه السلام ايهو عتاب ٻڌو ته ڏاڍو پيشمان ۽ پریشان ٿي ويو. تان جو ڪيترن ڏينهن کان بعد عرض مقبول ٿي معافي مليس. جڏهن پيغمبرن تي چڙهي ڪافرن ۽ حيوانن لاء ايڏو عتاب ٿيو. پوء ٻيو ڪير آهي جو بددعا ڪرڻ ۾ مالڪ انهي کان ناراض اهو نه رهندو. ٻيو ته جڏهن طوفان بس ٿيو ته شيطان اچي نوح عليه السلام کي عرض ڪيو جو اڄ جيڪا به ڳالهه مان کان پڇندين ته ڏسيندو ساء. پاڻ فرمايائون ته مان کان ڪهڙو ڏوه ٻيو جو تون مان تي راضي ۽ خوش ٿيو آهين. شيطان چيو ته تو کان ڏوه ڪو نه ٿيو آهي. مگر اهي انسان جو طوفان ۾ ٻڏي مونا آهن. جيڪڏهن جيئرا هجن ها ته انهن جي اولاد کان ڪيئي انبياء

۽ اولياءَ هجن ها . ڪيئي عابد ۽ زاهد ڪيئي عالم ۽ فاضل هجن ها . ڪيئي واصل ۽ ڪامل . هاڻي تون مهرباني ڪري هڪ جهٽ ۾ سڀ منهنجي سنگت ڪري ڏنا آهن . تڏهن پاڻ ڏاڍي غم ۽ اندوه ۾ پئجي ويا . آخر شيطان کان پڇائون جو مسلمان ماڻهو ڪهڙي فعلن جي سبب دوزخ ۾ ٿا وڃن ؟ شيطان چيو ته گهڻو ڪري چئن فعلن جي سبب کان هڪ بخل، ٻيو حرص، ٽيون حسد ۽ چوٿون تڪبر . ڇو جو بخل هڪڙو اوصاف دوزخي آهي . تڏهن پنهنجي فائنل ڪي به چڪي اوڏاهين ٿو نٿين ۽ حرص جڏهن آدم عليه السلام ڪيو توڙي جو پيغمبر هيو ته به بهشت کان تڙجي ويو . باقي حسد ۽ تڪبر مان عزازيل ڪيو ته منهنجا هي حال ٿيا . تڏهن آدم زادي ڪي انهي سڀن فعلن کان پرهيز ۽ دوري بايدءَ ضروري آهي . جاڻي فخر ۽ حسد پيو ته اتي فقيري ۽ مسلماني جو ذرو به نه رهيو . مگر بندي ڪي ڪنهن سان دشمني يا دوستي ڪرڻ خاص خدا تعاليٰ جي طرفون بايد ۽ لازم آهي جيئن قوله تعاليٰ الْحُبُّ لَهُ . روايت آهي ته حضرت علي ڪرم الله وجهه هڪڙي ڪافر کي ڪهن لاءِ مڙني پئي ڳوليندو هو ۽ اهو ڪافر به حضرت جن کي . نيٺ هڪڙي ڏينهن ڪنهن ميدان ۾ اچي هڪ ٻئي سان مليا . جڏهن ٻئي پاڻ ۾ مقابل ٿيا ته حضرت جن وٺي انهي کي دسيو ۽ خنجر ڪڍي ڪهن لاءِ ڪنڌ تي رکيائينس . ته انهي ڪافر حضرت جن جي منهن مبارڪ ڏانهن ٿڪ هڻين . تڏهن پاڻ انهي کي ڇڏي ڏنائون . پوءِ اهو ڪافر حيرت ۽ عبرت ۾ اچي ويو ۽ حضرت جن کان پڇاءِ جو اهو سبب ڇا . پاڻ فرمايائون ته اڳي مان توکي خاص طرفون دشمني خدا تعاليٰ جي ماريندو هو . جڏهن ٿڪ هڻيني ته ڪجهه منهنجي دشمني به شريڪ ٿي آهي تڏهن توکي ڇڏي ڏنو . جڏهن اهو حال ٻڌاء ته پاڻ توبه تائب ٿي مسلمان ٿيو . يهدالله لنوره من يشاء . هدايت به پاڻ ٿو ڪري ته گمراه به پاڻ . پيو ته انهيءَ ميدان ۾ آهي ئي ڪو نه، جيئن قوله تعاليٰ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يَضِلْ فَلَا مُهْدِيَّ لَهُ . فقير ڪي جيئن لذيت ۽ شهنشاهي ڪيئي کان دوري بايد آهي تيئن وهڻ ۽ وسواسي خطري کان

پرھيز لازم - جيئن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن خواجا بايزيد بوستامي
رحمت الله عليه سير لاءِ جهنگ ۾ گهمندو ويو ته اتي ڪجهه گاه ڏٺا -
دل ۾ خيال پيس ته هن جهان جون غيره شيون سڀ شهنشاهه آهن -
جيڪر چڙو انهي گاه تي نفس جو گذارو ڪجي ته چڱو آهي - تڏهن
الاهي بارگاه ڏانهن عتاب آيس ته اهي بايزيد شايد کي تو انهي منزل تاءِ
چڙو انهي گاه جي خورش سان آيو آهن - پوءِ پاڻ دل ۾ ڏاڍو پشيمان ٿي
بيهر اهڙي خيال ۽ خطري کي دل ۾ رات نه ڏنائون - هي هي ۽ هاءِ هاءِ -
فقيري نه پرواز ۽ پڙهڻ ۾ آهي - نه سير ۽ تڙ ۾ - جيڪڏهن فقيري
انهي ڪمن ۾ هجي ها ته سڀ سياح ۽ ملا ۽ مڪ ۽ مچر - ڪڪ ۽ پن به
اوليا هجن ها - ڇو جو ايترو ڪم ته اهي به ڪري ٿا سگهن مگر فقيري
آهي فقط مرڻ - پر انهي مرڻ کان مراد آهي سڀ نفسي اميد ۽ مراد -
عيش ۽ عشرت - خوشي ۽ خواهشن جو چڏڻ - جو سواءِ چڏڻ انهن جي
توڙي ڪوئي پاڻ کي ماري وجهي - توري ڪوئي پاڻ کي خصي ڪري
چڏي - يا پنهنجي آلت وڍي ڦٽي ڪري ته به فقير ٿي نه سگهندو - ڇو ته
فقيري آهي مولا جي محبت ۽ وصال ۽ وصال جي قيمت آهي نفسي
خواهش ۽ لذت پوءِ جنهن وٽ جو اڀها قيمت نه هوندي ته اهو وصال جو
وڪر ڪئين وهائي سگهندو - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمايو
آهي - حديث: لَيْسَ مِمَّا مَنَ خَصِيْ أَوْ لَا خَصِيْ إِنْ خَصَاءَ أُمَّتِي الصِّيَامِ -
إِنْ سَيَّاحَتْ أُمَّتِي أَجْهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۽ مشنوي مولوي رومي عليه
الرحمت:

هان مڪن خود را خصي رهبا مشو،

زانڪ شهوت هست عيقت را گرو.

مطلب ته فقيري آهي نفس جي مرڻ سان پوءِ جنهن جو نفس مشو
ته فقير آهي نه ته نه - طالب جي مرڻ جي نشاني آهي ذڪر ۾ ڳورائي
آهي ته ڄاڻ جو اڃا نفس انهي جي حيات آهي - نفس جي مرڻ جي
نشاني آهي ذڪر ۾ لذت - جيئن جو مون مٿون تي رکي ته دل ۾ چوي
جو قيامت تاءِ مٿو موٽي مٿي نه کڻا - پيو ته سواءِ مولا جي ٻي ڪا نه

اميد ۽ خواهش نه رهي . والله يختص من يشاء .

بيان اثر صحبت

طالب کي جيئن نفسي اميد ۽ خواهش کان دوري ٿي جڳائي
تيئن غير ۽ نا جنس جي صحبت کان پرهيز لازم . جيئن بيت:
نخست موعظت پير مي فروش اين است .
که از صحبت نا جنس احتراض کيند .

رباني راه پر جهڙي خرابي جو غير وغيره ۽ نا جنس جي صحبت
ٿي ڪري ته اهڙي خرابي ۽ تباهي به ڇڻا ناهر پڪرن جي ڏن سان به
ڪري نه ٿا سگهن . انهي صحبت جو اهڙو ته قوي اثر آهي جو نيڪ به
بد جي صحبت ۾ بد ٿي ٿو وڃي ۽ بد به نيڪ جي صحبت ۾ نيڪ ٿو
ٿئي . جيئن رباعي

گرفت مردم شد بسرنوح با بدان به نشت .
خانـداني نبـوتش گـم شد .
سگ اصحاب کهن روزي چندي نيکان .

دانا ماڻهو اهو آهي جو دانش مند جي نصيحت دل جي ڪن
سان پڙي . اگر چه فعل انهي جا قولن تي پورا نه آهن جيئن رباعي .
پند عالم بگوش جان بشنو ،
ورغـانـد بگفتش کردار ،
مرد بايد که گيرو اندرگوشور ،
نبشت است پند برديوار .
يهدالله لنوره من يشاء .

فقيري هڪڙو علم لدني ۽ فيض وھبي آهي . مگر سواءِ ذکر ۽
فڪر . رنج ۽ محنت جي ايئن ڪنهن کي به ملي نه ٿي سگهي جيئن
مثنوي:

ابر باران تنبارد بوستان گل کي کند .

رنج ۽ محنت تان بهيند مرد کامل کي شود .

جيڪو مولا سان نه مليو ته اهو سبب آهي جو رنج ۽ محنت جو

بار نه چڪيا. جنهن رنج ۽ محنت جو بار نه چڪيو ته اهو سبب آهي جو ڪنهن سونهين کان رستو نه پڇيا. جنهن رستو نه پڇيو ته اهو سبب آهي جو ڪنهن سونهين جو صحبت ۾ نه ويو. تڏهن بندي کي سونهين جي صحبت ضروري آهي. سونهنو آهي اولياءُ الله. بلڪ طالبن جي خواهش ۽ خطرن جي وچائڻ لاءِ اوليائن جا قول ائين آهن جيئن فصلات لاءِ صانفيه. يعني ڳڙو ۽ مڪڙ وغيره جو جهٽ ۾ هڻي تنهن کي تباهه ڪري ٿا ڇڏن. تڏهن مولانا ورمي ٿو فرمائي مثنوي :

يڪ زمان صحبت با اولياءُ
بهرتر از صد سال بودن انقا.

وه وا اوليا جي صحبت ۽ عجب اسم ذات جي برڪت پاڻ حق تعاليٰ ٿو فرمائي. وَتَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ. بلڪ اوليا به انهي اسم ذات جي طاقت ۽ برڪت سان وڃي اهو حال حاصل ٿا ڪن. مگر سواءِ ارشاد مرشد جي اهو حال پرائم محال ۽ وصال مشڪل آهي. ڇو جو اها امانت معراج جي رات پاڻ پروردگار پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي دست بدستي عطا فرمائي آهي. تڏهن حق تعاليٰ ٿو فرمائي: اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اَنَا يُبَايِعُوْنَ اللهَ. يَدُ اللهَ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ. يعني تحقيق آهي جو بيعت ڪندا آهن توهان. سواءِ انهي جي ناهين جو بيعت ڪندا آهن. خدا تعاليٰ سان. هٿ خدا تعاليٰ جو آهي مٿون هٿ انهن جي. پوءِ پيغمبر صلي الله عليه وسلم چئن يارن ۽ ڪن اصحابن کي به دست بدستي اها امانت امداد ڪئي آهي. جيئن روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن حضرت علي ڪرم الله وجهه ڪنهن خلاصي وقت ۾ پيغمبر کي عرض ڪيو جو اي سرور ڪائنات جيڪو رستو مولا ڏانهن سڀ کان سولو ۽ سڌو آهي ته اهو مهرباني ڪري مان کي ڏيکاريو. پاڻ فرمايائون ته اهو ذڪر آهي يعني لا اله الا الله ۽ اسم ذات حضرت جن چيو جو اهو ذڪر ته هر ڪو ٿو ڪري. پاڻ فرمايائون جو بس ڪر ته قيامت قائم نه ٿئي جو اهو ذڪر سواءِ ارشاد مرشد جي ائين ٿي نه سگهندو تڏهن حضرت جن عرض ڪيو جو مان تي به ارشاد جي عنايت

ٺٺي . پوءِ پاڻ فرمايائون ته اوهان ڇپ ڪري دل جي ڪن سان ٻڌو . پاڻ
 ٽي ڀيرا ظاهر زبان سان اهو ذڪر فرمايائون . موٽي حضرت جي ڪي
 فرمايائون ته توهان به ٽي ڀيرا ايئن ظاهر زبان چئو پوءِ حضرت جي به
 ٽي ڀيرا اونڌن چيو . پوءِ انهي هڪ حرف جي لقرار جي تنهن کي
 هميشگي جو حڪم ڏيئي ڇڏيائون . اهو گوهر اوشاد جو انهن ترتيب
 سان پاڻ انهن تي فرمايائون ۽ انهن پنهنجي فرزندن ۽ مريدن تي به انهن
 دستور سان ڪرم ڪيو آهي . الحمد لله والمته وفضل ڪرمه . جو اهو
 فيض حقيقي . پاڻ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان قيامت تائين اهڙي طرح
 ٽي دست بدستي روان ۽ جاري ڪري ڇڏيائون . جيڪڏهن هن جهان
 جي اميرن ۽ بادشاهن کي انهن فقيري جي خبر هجي ها ته هرگز
 پنهنجو ملڪ ۽ مال . اميري ۽ بادشاهي کي ترڪ ڏيئي ڏڪر ڏڪر ۽
 فقيري اختيار ڪرن ها . روايت آهي ته موسيٰ عليه السلام هميشه حق
 تعاليٰ کي انهي فقيري لاءِ عرض ڪندو هو . آخر هڪڙي ڀيري قائم گهڻو
 عرض ڪيا ته تڏهن پاڻ پروردگار فرمايس ته اي موسيٰ اهو فقيري حال
 ختم المرسلين کي ملندو . پوءِ اهو پنهنجي امت ۾ مختيار آهي . جنهن
 کي به ڏيئي انهي کان اڳي ٻي ڪنهن کي به ملندو ناهي . تڏهن موسيٰ
 عليه السلام عرض ڪيو جو اي پروردگار مان کي انهي پيغمبر جي امت
 مون ڪيو ته انهي فقيري حال کان بهر وند ٿيان . پاڻ مالڪ فرمايو ته
 توکي تقدير ۾ اها پيغمبري ملي آهي هاڻي ٻي ڳالهه ڪا نه ٿيندي . هي
 هي ۽ ها ۽ ها . جيڪڏهن ڪوئي بندو خيال ٿو ڪري ته هن آخر زماني
 ۾ اولياءُ الله قيامت تاءِ قائم رهندا . جيئن روايت آهي ته جڏهن پيغمبر
 صلي الله عليه واله وسلم جي وصال جو وقت ٿيو ته زمين ڏانهه ڪشي
 جو اي پروردگار نبي آخر زمان ۽ ختم المرسلين اهو هيو . سو به اڄ
 منهنجي پٺي کان تشريف فرما ٿي ٿو وڃي . انهي کان بعد ٻيو ڪو به
 پيغمبر پيدا ٿيڻو ناهي پوءِ مان سواءِ انبيائن جي ائين ولهي ۽ ويران ٿي
 ويندس . تڏهن پاڻ خدا تعاليٰ پيغمبر صلي الله عليه وسلم کي جبرائيل
 سان فرمايو جو زمين کي چئو ته تون مونجهي ۽ ماندي نه ٿي .

جيڪڏهن انبياء تنهنجي پٺيءَ کان برخاست ٿي ويا ته انهن جي بچاءَ -
 چار هزار اولياءَ قيامت تاءَ قائم رهندا جي هڪڙو انهن کان ويندو ته پيو
 انهيءَ جي جاءِ تي پيدا ٿيندو پوءِ تون انهن جي برڪت ۽ وسيلي سان
 هميشان آباد ۽ وسر رهندين. مطلب ته هن جهان جي بيهڪ ۽ رونق
 انبيائن کان بعد اوليائن جي برڪت سان آهي ۽ اوليائن جو حال حاصل
 اسم ذات جي عظمت کان. تڏهن ڄاڻجي ٿو ته هن جهان ۾ مال ۽ مڌي
 دولت ۽ خزانو چڙو نالو ۽ ذڪر حق تعاليٰ جو آهي. پوءِ جنهن وٽ
 ذڪر ۽ نانءُ مولا جو ناهي ته انهي وٽ ڪا شئي ڪانهين. ڇو جو هن
 جهان جي هر شئي فاني ۽ فناپزير نيسٽ ۽ ناچيز آهي مگر ذڪر ۽
 اسم الاهي جو اهو هميشه باقي ۽ بقادار. بندي سان يار ۽ مددگار
 آهي. انهي اسم ذات جو ايڏو ته درجو آهي جو ٻي سڀ نيڪ ڪم کان
 خيرات ۽ سخا وڌيڪ زور آهي. جيڪڏهن ڪوئي شخص ڪنهن گداگر
 کي چڙو ماني جو ٽڪر خيرات ٿو ڏيئي ته اهو ٽڪر ستر ملاتڪ جي
 هٿ کان لنگهي انهي سائل کي ٿو ملي. پوءِ تان جو اهو شخص حيات
 آهي ته اهي سڀ ملاتڪ انهي لاءِ دعا پئي گهرندا. اڳر اهي درياه ۽
 نهريون سڀ کير ۷ ماڪي ٿيڻ ۽ اهي جبل ۽ واري سڀ ڪنڊ ۽ مصري ۽
 اهي جهنگل ۽ پيلا سڀ باغ ۽ بوستان. سي سڀ ڪنهن شخص کي
 ملڪيت ملن. پوءِ اهو شخص انهن سڀني کي محض الله خيرات ڪري
 مسڪينن ۽ محتاجن کي ڏيئي ۽ پيو.

ڪوئي شخص چڙو هڪ ڀيرو مولا جي دوستي سان دل ۾ اسم ذات چوي ته انهن سڀني کان انهي هڪ اسم ذات جو درجو وڌيڪ زور آهي. ٻيو ته جيڪڏهن ڪنهن بندي جي دل ۾ اسم ذات جاري ٿئي. جيئن جو انهي جي دل تحرڪ ڪري پانهين اسم ذات پئي چوي ته پوءِ توڙي اهي درياه سڀ مس ٿين وڻ سڀ قلم ٿين. جن ملائڪ انسان ۽ حيوان سڀ قيامت تاءِ لکڻ ته به انهي جي درجي کي لکي ڪيئن سگهندا يهدالله لنوره من يشاء. مطلب ته هن جهان ۾ سڀاڻو ۽ سڀاڳو ماڻهو اهو آهي جو سواءِ حق تعاليٰ جي ٻيون اميدون ۽ مرادن. خوشيون ۽ خواهشان. سڀ ڇڏي ڪنهن ڪنڊ ۾ ويهي رات ڏينهن مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مشغول رهي. واللہ يخلص من يشاء.

بيان نقط عجيب ۽ رقيق لطيف

نڪتو عجيب اهو آهي ته ولا جي طالب کان جيڪو زهد ۽ ذڪر يا غيرہ کا نيڪي حاصل ٿئي ته انهي کي محض مولا جي مهرباني ۽ ٿورو ڄاڻي. ڇو جو جيڪڏهن پاڻ پروردگار اها سگهه نه ڏيئي ها بندي بي زور کان کاڌنہ ڪجهه نڪي حاصل ٿي سگهي ها. جيئن قوله تعاليٰ: بَلِ لِلّٰهِ يَمْنٌ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰىكُمْ الْاِيْمَانَ اَنْ كُنْتُمْ هٰلِدِيْنَ. ٻيو ته متان ڪنهن وقت پنهنجي ڪمائي ڏانهن پائون تھاري ته پورهيوئي سارو برباد ۽ رانگان زبان ٿي نه وڃي. جيئن آيات.

ڪار تخمي ڪم وقت ڪاريندن. سر بسر رفت برفراد غيڻ.
ليڪ ڪاريندن است باعث تو. ساز ڪاري زڪار ساز بنجو.
گه شوه خشڪ و خس ڪه ميداني. گه برد صاعقه بطغياني.
تاکه ڪار ڪني بنجر پندار. ڪه زخود بيني است غيرت يار.
چون عزازيل ديد ڪرده خوره رفت اسفلي بياس ابد.
تڏهن بندي کي بايد آهي ته پاڻ کي اصل ڪا شئي نه ڄاڻي ۽ پنهنجو ڪيو حساب ۾ نه آڻي. هر وقت ۽ هر حال ۾ خاص خدا تعاليٰ جي محبت ۽ ذڪر فڪر ۾ محو ۽ مستغرق رهي.

تهديد ۽ تهذيب انائي. حق ۽ باطل

زنهار زنهار متان ڪوئي چڙو نفس ۽ شيطان جي دلبي تي پاڻ کي خود
 اله سمجهي رباني راه کان ئي رد ٿي پوي. جي حقيقي حال پرائڻ ايندڙ
 آسان هجي ها ته هر ڪوئي انا الحق چئي اوليا ٿئي ها. مگر انهي انا جو
 سمجهڻ سخت مشڪل ۽ گهڻو محال آهي. تڏهن مولا جي طالب کي
 انهي باب ۾ نظر باريڪ ٿي جڳائي. جو انا به قسم آهي. هڪڙو
 نفسياني ۽ ٻيو حقاني. نفسياني انا ماڻهون کي نشين تحت ٿرا ۽ سجين ۾
 داخل ٿو ڪري ۽ حقاني انا عرش عظيم ۽ اعليٰ عليين تي. مثال ته
 فرعون ۽ خواجه منصور عليه الرحمت هئي هڪ جنس ۽ هڪ آدم عليه
 السلام جي اولاد هيا ۽ قول به پنهنجن جو هڪ جهڙو هيو. پوءِ آخر ڪار
 فرعون ڪاٿي ويو ۽ خواجه منصور ڪاٿي. مطلب ته جيڪو پنهنجي
 نفس جي هن هستي سان پاڻ کي ڏسي انا اله ٿو چوي ته اهو محض
 مردود ۽ ظالم آهي. جيئن قوله تعالى وَمَنْ يَقُلْ أَنَا إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَلْيُكْفِرْ بِهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ. جيڪڏهن ڪوئي پنهنجي نفس جي
 هن دن هستي کي وڃائي ۽ پاڻ کي نفي ڪري محض مولا کي اثبات
 ڄاڻي دل ۾ انا الحق ٿو چوي ته اهو عين مقبول ۽ عارف آهي جيئن قوله
 تعالى وَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
 الْوُثْقَىٰ - پاڻ پيغمبر صلي الله عليه وآله وسلم. فرمايو بلڪ پاڻ
 پروردگار مومنن کي انهي توحيد جي حال جو امر ٿو فرمائي. قوله تعالى
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ ۖ فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. مگر ايهو حال پرائڻ
 سواءِ زهد ۽ ذکر فڪر جي آئين محال آهي. جڏهن ڪوئي بندو رباني
 راه ۾ ڏک بک ۽ ذکر فڪر سان پاڻ اصل نيست ۽ نفي ٿي ٿو وڃي.
 تڏهن پاڻ مولا جيئن جن ماڻهون جي وات کان ٿو ڳالهائي اتي آئين
 اثبات ٿي انا الحق ٿو چوي. جڏهن جن کي ايتري سگهه ٿي سگهي ٿي
 پوءِ خدا تعاليٰ جو خالق المخلوقات ۽ قادر ذوالجلال آهي جي اهو ڪنهن
 ماڻهون جي وات کان ڳالهائي ته انهي ۾ ڪهڙو عجب. جيئن مشنوي
 مولانا رومي عليه الرحمت.

چون پري غالب شود بر آدمي. گم شود از مرد وصف مرد مي.

هر چر گوید آن پري گفته بود - زين سري ني زان سري گفته بود ،
 چون پري لا اين دم وقانون بود - کرد گاري آن پري خود چون بود .
 جيئن عامر کي اله سڏائڻ کفر آهي تيئن خاص کي غير پائڻ
 شرڪ - قوله تعاليٰ وَلَا تُكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ - فقير کي توحدي علم جو
 ڄاڻ ضروري ٿو کپي - مگر تنهن جي بقوا نا منظور آهي - جيئن دنيا ني
 خزاني کي ڍڪڻ ٿو جڳائي تيئن الاهي راز کي ڇپائڻ لازم - جيڪڏهن
 زرو ظاهر ٿيو ته مفت زبان ٿي ويندو - جيئن مثنوي :
 هر زمان خوش هر اسان پاش تو ،
 همچو گنجش خفيه کن ني فاش تو ،

مثنوي :

ترس ترسان رو درآ خانه ولي ،
 تانبايد از ولي جاگر بلي .

هي هي ۽ هاءِ هاءِ - ناز ۽ بار سيارو دوستي ۽ ڄاڻ تي آهي -
 ڄاڻي دوستي ۽ ڄاڻ ناهي ته اتي نه ناز آهي نه بار - عامر توڙي ڪو بد
 ڪم ٿو ڪري ته به بعضه بخشي ٿو وڃي ۽ خاص توڙي فقط دل ۾ ڪو
 بد خيال ٿو ڪري ته بعضه وڃي ٿو وڃي - مالڪ پنهنجي مهر سان
 وڃين کي شل رو نه وڃهي - جيڪڏهن ڪوئي بندو محض پنهنجي
 مشهوري ۽ دنياڻي خيال زهد ۽ ڏڪر ڏڪر ٿو ڪري - يا واعظ ۽
 نصيحت يا ڪلام ٺاهڻ ٿو ڪري - يا ڪتاب تصنيف ۽ ترقيم - ته اهو
 اڃا خدا تعاليٰ جي قرب ۽ وصال کان محجوب ۽ محروم ٿو ٿئي ۽ نه
 مقبول ۽ مڪرون - قادر پنهنجي ڪرم سان شل هر مسلمان جي نيت
 صاف ۽ عمل پيريا ڪري - بهدا الله لنوره من يشاء - الله بس باقي هوس
 ڄاڻي ڪوئي ڪس آهي ته هڪ حرفني بس آهي نه ته گل به خار ۽ غص
 آهي -

دعاناام

بيت :

در زماني کايں شغل شو قم نمود - سرده صد پنجاه وشش هجرش بود ،

بود غرضي در نصيحت مفرام - در حوالت حلق نموده رفته
ام.

جيڪو مشتاق ۽ مهجور طالب مولا جو سڪ ۽ سچائي سان
هن درد نامي جي ترتيب تي پنڌ ڪندو ته انشاء الله لکن جي لانگهن
کان آساني سان لنگهي جلد وڃي پنهنجي محبوب سان ملندو - مالڪ
پنهنجي مهر سان هر صحبت پزير ۽ انس گير کي هدايت نصيب حال
ڪري - ساڻ حرمت تن ۽ صاد جي - آمين برحمتڪ يا ارم الراحمين
بيت:

هران کايں درد نامہ را بخواند - دعاء خير بر مصنف رساند.

خاتمه ڪتاب

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ جو هي ڪتاب مستطاب سرالعشق از طبع
تفكر حقاني فقير فيض محمد بلوچستاني مطبع تي منجهه مجلس
مشتاقي جي جلوه نما ۽ رونق افزا ٿيو - تحت تاريخ تصنيف ڪتاب ۴ ماه
محرم الحرام ۱۳۵۶ھ مورخ تحرير ۳ ماه ربيع آخر ۱۳۶۰.

شڪر نامہ - فقير محمد محرم خادم

درگاه فيضپور شريف

حمد ۽ شڪر گذار فقير محمد محرم از ڪمترين فرزندان فقيران
جناب فيضاب مصنف ڪتاب عاكف نشين باب الله المجيد - وعزلت
گزين توحيد و تجريد - محبوب العاشقين و برهان العارفين مولان هادي
صاحب رهنمائي راه حقاني فقير ميان فيض محمد بلوچستاني صوفي
القادري ادا مَرُ الله فيوضاتهم - بعد از حمد ۽ نعت جي شڪر ۽ ثنا حق
تعالٰي جي هزار بار - فضل ۽ ڪرم پرودگار جو بيشمار - جو هي ڪتاب
مستطاب نادرالنقات و حل المشكلات طريق تصوف مسمي سرالعشق
جناب حضرت مولانا فقير صاحب ممدوح از مڪا شفات حال حقيقي و
تفكرات خيال توحيدِي بذيور طبع سينگاري محض لله اسان فقيرن ۽

مريدن بلڪ عام خاص تي هدايت لاءِ عطا فرمايو آهي - جيئن بارش
 باران رحمت الاهي بي خلاف هر جاءِ تي هڪ جهڙو ٿو وسي تيئن تن
 صاحبن جو هي فيض عموم قيامت تاءِ هر جاءِ تي يڪسان روان ۽
 جاري آهي - مگر صفارمين ۾ گلذاري ۽ گل ٿا چمن - گلر ۽ واري ۾
 چڙا ڪڪر ۽ ڪنڊا - جيئن بيت باران ڪه در لطافت طبعش خلاف نيست
 درباغ لاله رويد درشوره بومر خس -

هي درد نامون چڙو سرسري گفتگو ۽ زباني قيل قال ناهي -
 بلڪ محض توحيد ۽ حقيقي حال آهي ۽ هر هڪ حرف سندس وحدت
 جي بحر جو در ۽ گوهر آهي ته هن ڪثرت جي شوره زار جو ڪڪر ۽
 ڪنڊو - مگر ٻارن جي دست رس کان سندس هر هڪ حرف جو وڻ بلند
 ۽ ميوو معنيٰ جو پري آهي هن ڪمنرين ۽ ڪمزور فقير کي ڪهڙي
 طاقت جو سندس حقيقي حال جو شرح ۽ بيان ڪري سگهندو يا صفت
 ۽ ثنا - مگر اشاري لاءِ ايترو آهي ته هر هڪ حرف سندس ڪرڙو آهي
 غفلت پيچيندڙ غافلن لاءِ - ۽ هر هڪ نقطو تزار آهي خودي وڍيندڙ خود
 پرستن لاءِ ۽ هر هڪ جزو ڪشتي آهي بحر ڪثرت لنگهائيندڙ مولا جي
 طالبن لاءِ ۽ هر هڪ ست منزل آهي سلوڪ جي منزلن کان سالڪن لاءِ
 ۽ هر هڪ صفحو ڏاڪڻ آهي لاهوتي ڏاڪڻن کان مشتاقن لاءِ هر هڪ
 ورق وسيلو آهي انهي وصال جو عاشقن لاءِ - جيڪڏهن ڪوئي مشتاق
 ناسوتي دل جي خيال ۽ سچائي سان تنهن کي پڙهندو يا ٻڌندو ته انشاء
 الله تعاليٰ وڃي ملڪوت ۾ داخل ٿيندو - جي ملڪوتي ٻڌندو ته وڃي
 جبروت ۾ داخل ٿيندو - جي جبروت تي ٻڌندو ته وڃي لاهوت ۾ داخل
 ٿيندو جيڪڏهن ڪوئي علم اليقين ٻڌندو ته وڃي عين اليقين ٿيندو - جي
 عين اليقين ٻڌندو ته وڃي حق اليقين ٿيندو - اهڙي طرح تي هي دفتر درد
 انگيز سارو ئي وحدت ۽ وهي فيض جو درياه آهي - بلڪ هن ڪتاب
 سرالعشق کان سواءِ ٻيا به جناب فيضاب مولانا مرشد صاحب جي
 تصنيف جا گهڻا ڪتاب آهن - جيئن رسال فيض عشق سنڌي ڪلامن
 جو - ۽ حالنام سنڌي - سندن مرشد صاحب جو ۽ ديوان فيض پارسِي

غزلن جو ۽ عين العشق پارسي نظم جو ۽ فيض حق پارسي نشر جو ۽
گلشن اشعار بلوچي شعرن جو وغيره دقيقات به انهن سڀن ڪتابن ۾
اهڙا عجيب ۽ لطيف لدني علم جا آهن جو اتي عقل عقيلن جو حيران ۽
فهم فاهيم جو پريشان آهي. بلڪ سڀئي قول ۽ فعل سندن در مڪنون
۽ نور علي نور آن. فقط يهدالك لنوره من يشاء. تمت بالخير.

بيان مختصر سوانح عمري مولانا مرشد صاحب مهروح از تصنيف احمد فقير سگ دروازه فيض پور شريف

تاريخ ولادت جناب فيضاب مصنف ڪتاب مولانا مرشد صاحب مهروح سنہ ۱۳۰۱ تيرنهن سو هڪ ۾ تولد ٿيا . مسڪن مڪان اجدادي ۽ جائداد اصلي سندن خصوصن شهر گاجان ۽ ملڪ بلوچستان . پاڻ قوميت جا پروج لاشاري . امير گهراڻي جي اولاد مان . الغرض ولادت کان بعد ۱۳ تيرنهن سالن جي عمر ۾ پڙهڻ شروع ڪيائون . پر اصل کان به فقيري جو شوق ذوق هوندو هوڻ مگر بعض پڙهڻ ۽ شڪار ۽ زماني جي ڪمن ۾ ۽ بعض عبادت ۽ ذڪر فڪر . خدائي خيال ۾ جيئن پاڻ ڪتاب عين العشق ۾ فرمايائون . ابيات . چوسن سپردهم در نهايت رسيد . بجلوه گر روحم آمد پديد . ازان برترين منزلي بي نشان . در آمد درين خانه خاکدان . چو در سيز دهم سال عمرم رسيد . بخاطر نسيبي مبرا وزيد . که ناگه دلم زين دنيا دور خورد بره . خواندن علم پادر فشرده . وليکن نه هر دم دران حال بود . نه هر وقت در بند اموال بود . گه در شغل و شوق خواندن بدم . گه در امورات دنيا زدم . گه صيد گه سوني بيشه شدم . گهي سج در دست آلوده غم .

آخر ۲۱ سالن جي عمر شريف ۾ پارسي علم سکندر تاء پڙهيائون . تنهن کان پوءِ فقير صرف ۽ حديث شريف کان به ڪجهه معلوم ٿيا . تڏهن تقديراً جنهن مولوي صاحب وٽ پڙهندا هئا سو فوت ٿي ويو . پوءِ موٽي اچي پنهنجي اصلي جاءِ ۾ گوشو ڪري ويٺا . جيئن جو نه کائن نه ڳالهائڻ . نه سمهڻ نه گهمڻ چڙو مولوي جي ذڪر فڪر ۾

چند روز مشغول رهيا . آخر جڏهن سڪ ۽ سوز اچي زور ڀرين تڏهن هڪڙي غيبي اشاري سان بيعت ٿيڻ لاءِ تيار ٿيا . جيئن پاڻ فرمايائون ابيات:

سرا سيم اندر فڪر مستغرق - زده شعله نار سر تا بفرق ،
 درين حال ده روز ماندم صيام - هم شب بتسبيح و وردو قيام ،
 شمع باغم و درد هم دم بدم - دران كوه اندوه مد غم بدم ،
 دلم بود فارغ ز خواب و غنود - ولي بي هوشي غلبه آورده بود ،
 دران ورطه محو بدمر مزيد - كه ناگه ندانر خاطر رسيد ،
 همي گفت اي خفته قم قم ز خواب - اليه الوسيله روان سو شتاب .

تڏهن پنهنجا خويش ۽ قريب - جاء ۽ جائدات سڀ ڇڏي مرشد وٺڻ لاءِ روانا ٿيا . آخر وڃي حضرت فتح پور شريف ۾ جناب سلطان العارفين محبوب العاشقين سراج الاولياءِ وَالْأَصْفِيَا سَيِّدُ السَّادَات پير روشن ضمير ميان رکيل شاه فقير صوفي قادري فتح پوري رحمت الله عليه کان وقت صبح ڏينهن خميس جي تاريخ ۳ صاه ربيع الثاني سنه ۱۳۲۲ تيرنهن سو ٻاويھ ۾ بيعت ٿي جامر وحدت جو پيٽائون - جيئن سندن ابيات

بهنگام مستي وقت صبح - بن دل شده داد جامے چو روح ،
 چه گويم زجامي که جامي بداد - چه گويم زنا مے که ناهي بداد .
 الغرض: بيعت ٿيڻ کان بعد ۶ سال ڪامل ڇڙو محنت شاقه ۽ رنج فاقه سان تنها ڪڏهن بر ۽ قبرستان ڪڏهن ڪوئي ۽ بوهري ۾ مولا جي محبت ۽ ذڪر فڪر سندن بي گذاريائون -

جيئن پاڻ فرمايائون - ابيات:

زانس انيسان دلم دور گشت - بدرد و غم وآه مسرور گشت ،
 گے در گورستان نشستم بغم - گهے سوئم بيشم شدم بالمر ،
 نوردن نه خفتن نه آرام جان - همي رفت در شور و آه و فغان ،

دربن حال شش سال ماندم بري - که باکس نہ کردم فراهم گري.

تنهن کان پوء سندرم مرشد صاحب - پاڻ گهرائے خلعت خلافت جي ڏيئي ۽ امر ارشاد جو فرمائي پنهنجي درگاه تي مقرر ڪيائون - تڏهن هڪڙي جاء به جوڙا ئي سندن خلاصي رهڻ لاء ڏنائون - جنهن جو نالو مشهور لوڙهو آهي - پوء پاڻ اتي فقط مولِي جي محبت ۾ محو ۽ مشغول پئي رهيا آهن - آخر پير پيغان جي امر ۽ اشاري سان شادي به ڪيائون ۽ انهن ٻه فرزند ٿين جيئن وڏي صاحبزادي جو نالو محمد محرم ۽ ننڍي صاحبزادي جو نالو محمد يوسف - نيٺ لوڙهي ۾ جڏهن خلق جي انبوهي ۽ آمد رفت جن غلبي زور ڀريو - تڏهن پنهنجي هاوبلي ۾ ڪوٽ جي اندر هڪڙي خلاصي جاء جوڙائي تنهنجي چو طرفان پت ڪيرائي اتي چڙو پاڻ خلاصا ۽ تنها - رات ڏينهن مولِي جي محبت ۽ مشاهدي ۾ محو ۽ مستغرق رهيا آهن - مگر جهت صبح ۽ جهت سانجهي کي ٻاهر لوڙهي شريف ۾ وڃي محض لله خلق جي فرياد رسي ۽ فيض رسائے ڪندا آيا - پيو ته جهت عشاء کي پنهنجي رهبر جي محفل سماع گاه ۾ به هميشان ويندا رهيا آهن - آخر قضا الهي تاريخ ۷ ماه ربيع الثاني ۱۳۵۹هـ رات خميس جي سندن مرشد صاحب جناب سلطان العارفين محبوب العاشقين سياده پناه پير صاحب فقير ميان رکيل شاه هوني القادري هن جهان فاني کان رحلت پذير ٿي منجهه سراء باقي جي واصل ٿيا - انا لله وَاَنَا اليه راجعون - تنهن کان پوء به ۲ به سال ڪامل مولانا موصوف پنهنجي مرشد صاحب جي درگاه تي رهيا آهن - آخر سبب قيد پاڻي ۽ اشاري غيبي جي تاريخ ۱۳ ربيع الآخر ۱۳۶۱ هـ ۾ فتح پور شريف کان هجرت ڪيائون - جيئن پاڻ فرمايائون البيات زبان سنڌي -

آپي يارايون فرمايا ڪر ڏک فاقه چوڙ علاقي،
سمجهه ثبوت صحي وتبتل ست سڀ جهاڪي چوڙ علاقي،

توشا شوق توکل والا چاڙھ ڏاڪي چوڙ علاقي،
فيصل فھر فنائي دا سڪ ٻئين کون بہ سڪلا کي چوڙ علاقي،

تڏھن چڙو شوق ۽ توکل جو توشو کڻي اتيون روانا ٿي سنڌ ۾
اچي موضع سير واھ ڳڙھي خير و جمالي کان ٿي ڪوھ اولھ تي
جھنگ ۾ ڪوٽ ڪڍائي اتي سڪونت پذير ٿي ويٺا. ۽ ڪوٽ جي
ٻاھران بہ گھڻا مسافر خانہ ۽ محنتي فقيرن جي خلاصگي لاءِ لوڙھي
جي جاءِ بنا ڪرايائون ۽ درگاھ شريف جو نانہ فيض پور شريف رکيائون
۽ ڪوٽ جي اندر بہ وچون پٽ ڪڍائي ھڪڙي ڀاڱي ۾ پنھنجي عيال ۽
فرزندن جي جاءِ ۽ لنگر خانن ڪرايائون ۽ ٻي ڀاڱي ۾ خاص پاڻ کان
خلاصي جاءِ بنا ڪرائي انھي ۾ ساڳي طرح چڙا پاڻ تنھا رات ڏينھن
موليٰ جي محبت ۽ مشاھدي ۾ محو ۽ مستغرق رھندا آيا. مگر جھت
صبح ۽ جھت سانجھي کي ٻاھر نڪري محض لله خلق جي فرياد رسي
۽ فيض رساني بہ ڪندا آيا ۽ جھت عشاءِ کي ٻاھر نڪري سماع بہ
ٻڌندا رھندا آيا. ٻيو تہ ڪنھن لاچار سائل سان بہ تشریف فرما ٿيندا
رھيا ۽ ڪڏھن ڪڏھن دعوت بہ قبول فرمائيندا رھيا ۽ مرشد صاحب
جي ميڙي تي بہ سال تي ھميشان ويندا رھيا ۽ خوراڪ سندن ما حضر
سو بہ اٿن پھرن ۾ ھڪ وقت چڙو صبح صبح کي. ٻيو تہ جيڪي وصف
آن جناب جا آھن جيئن جُزب ۽ خرق عادت. ڪشف ۽ ڪرامت. حلم
۽ مروت. رحم ۽ شفقت. تواضع ۽ راضت وغيره. جيڪڏھن انھن سڀن
اوصافن کان مان چڙو ھڪڙي وصف جو بيان ڪيان تہ ٻيا کي ئي دفتر
درج ٿي پون ۽ عمر ساري خرچ ٿي وڃي تہ بہ انھي ھڪڙي وصف جو
بيان پورو ٿي نہ سگھندو. تڏھن تن جي بيان کان در گذر اختيار ٻيو ۽
ڪلام جو خاتمون ڪلمي سان منظور ٿيو.

لااله الا الله محمد الرسول الله صلي الله عليه وسلم.

تاريخ ۵ جمادي الثاني سنہ ۱۳۶۴ ھ بقلم درويش فقير جمالي سگ
دروازہ

فیض پور شریف.

فہرست تولد گاہ فرزندان جناب مرشد ناقدوت التارکین برہان العارفین
مولانا عاکف نشین باب اللہ - ہادی صاحب فقیر فیض محمد ساء ولی
اللہ

صوفی القادری موصوف آدام اللہ فیوضا تہم،

تاریخ تولد فقیر محمد محرم غره ماہ محرم ۱۳۳۷ھ،

اہلیت ز تاریخ تولد گاہ محرم - منور گشت غره ماہ محرم،

بس سیزده صدوی ود گرہفت - نوید مقدمش اندر جہان رفت،

بر نامش محمد محرم آمد - دری معنی بصورت ان ریم آمد،

تولد گاہ محمد یوسف انور - نگر بیست و نہم ذوالحجہ اکبر،

بس سیزده صدو چہل ود گر چار،

گل مسعود بشکفتہ بگلزار،

تمت - بالخیر.

شاعر جي ٻين ڪتابن جي فهرست

ديوان فيض	غزليات	فارسي
عين العشق	منظوم ڪلام	فارسي
فيض الحق	نثر	فارسي
گلشن اشعار	شعرن جو مجموعو	بلوچي
فيض العشق	ڪلام (ڏوهيڙا)	سنڌي
سرالعشق	نثر	سنڌي

رابطي لاءِ پتو:

درگاه صوفي فيضل فقير سائين

تعلقو اوستو محمد ضلعو جعفرآباد (بلوچستان)

فون: ڪوڊ 0740 - 612767